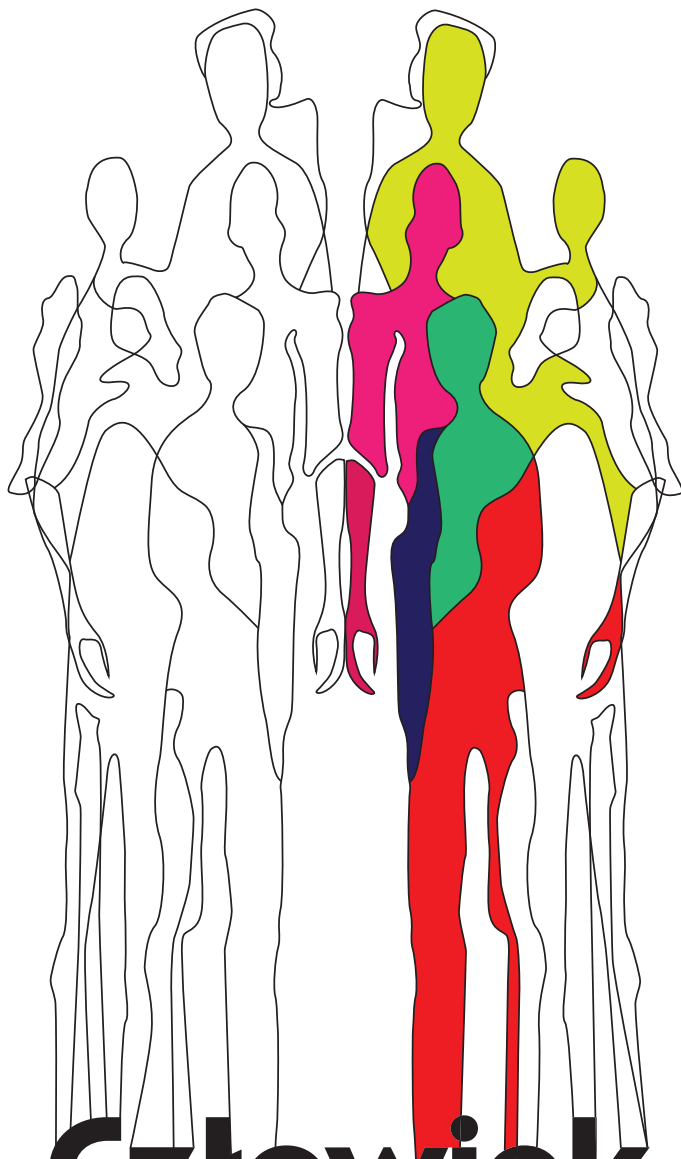

Karolina Dobrosz

Człowiek w działaniu a kultura

**Studium interakcji ja–inni–świat na przykładzie
Polski, Niemiec Zachodnich i Kolumbii**

Człowiek w działaniu a kultura.
Studium interakcji *ja-inni-świat* na przykładzie
Polski, Niemiec Zachodnich i Kolumbii.

Karolina Dobrosz - Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
ul. Pomorska 171/173
90-236 Łódź

RECENZJA NAUKOWA
prof. dr hab. Grażyna Habrajska
dr hab. Mariusz Karol Wszółek

SKŁAD I ŁAMANIE
Karolina Dobrosz
PROJEKT OKŁADKI
Karolina Dobrosz
na podstawie rysunków Zofii Władyka-Łuczak

ISBN: 978-83-68278-13-2

<https://doi.org/10.59862/m4t8z1q6n9>

<https://orcid.org/0000-0002-9911-0650>

© Copyright by Karolina Dobrosz, Kraków 2025

© Copyright by AT Wydawnictwo, Kraków 2025

Creative Commons

AT Wydawnictwo
www.atwydawnictwo.pl

Człowiek w działaniu a kultura.
Studium interakcji *ja-inni-świat* na przykładzie
Polski, Niemiec Zachodnich i Kolumbii.

Karolina Dobrosz

Kraków 2025

Spis treści

Rozdział 1. Aktywność celowa a postawy jednostki wobec siebie, innych i świata	7
1.1 Jednostka w relacji ze sobą: samoocena	7
1.2 Jednostka w relacji z innymi: indywidualizm i kolektywizm wg H. Triandisa	12
1.3 Jednostka w relacji ze światem: hipoteza sprawiedliwego świata	31
Rozdział 2. Polska, Kolumbia i Niemcy na kulturowej mapie świata	41
2.1 Polska, Kolumbia i Niemcy na indywidualistyczno-kolektywistycznej mapie świata	41
2.2 Polska, Kolumbia i Niemcy a kultury zorientowane na przetrwanie versus kultury zorientowane na samorealizację	52
2.3 Polska, Kolumbia i Niemcy a wartości kultur honoru	57
2.4 Polska, Kolumbia i Niemcy a kultury szczelne/kultury przepuszczalne	77
Rozdział 3. Plan badań własnych	87
3.1 Problem, pytania i hipotezy badawcze	87
3.2 Próba badawcza	90
3.3 Badania kwestionariuszowe	92
Rozdział 4. Opracowanie narzędzi do badań kwestionariuszowych	99
4.1 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach polskich	99
4.1.1 Opracowanie kwestionariusza <i>Glaube an eine gerechte Welt als Motiv</i> w języku polskim	101
4.1.1.1 Tłumaczenie kwestionariusza	101
4.1.1.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza	102
4.1.1.3 Trafność zbieżna kwestionariusza	107
4.1.1.4 Trafność różnicowa kwestionariusza	109
4.2 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach kolumbijskich	114
4.2.1 Opracowanie kwestionariusza <i>Regulatory Focus Questionnaire</i> E. Tory Higginsa w tłumaczeniu na język hiszpański	116
4.2.1.1 Tłumaczenie kwestionariusza	116
4.2.1.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza	117
4.2.1.3 Trafność zbieżna i różnicowa kwestionariusza	119
4.2.2 Opracowanie kwestionariusza <i>Glaube an eine gerechte Welt als Motiv</i> w tłumaczeniu na język hiszpański	125
4.2.2.1 Tłumaczenie kwestionariusza	125
4.2.2.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza	126
4.2.2.3 Trafność zbieżna kwestionariusza	128
4.2.2.4 Trafność różnicowa kwestionariusza	128

4.3 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach niemieckich	130
Rozdział 5. Analizy kulturowe	133
5.1 Wyniki badań kwestionariuszowych	133
5.2 Dyskusja wyników	145
Spis rzeczy	151
Literatura	151
Indeks tabel	180
Indeks rycin	184
Indeks rysunków	184
Aneksy	185
Aneks 1: Bateria kwestionariuszy zastosowana w próbie polskiej	185
ETAP 1	185
ETAP 2: bateria kwestionariuszy w wersji dla kobiet	192
ETAP 2: bateria kwestionariuszy w wersji dla mężczyzn	197
Aneks 2: Bateria kwestionariuszy zastosowana w próbie kolumbijskiej	204
ETAPA 1	204
ETAPA 2	211
Aneks 3: Bateria kwestionariuszy w próbie niemieckiej	217

Rozdział 1.

Aktywność celowa a postawy jednostki wobec siebie, innych i świata

1.1 Jednostka w relacji ze sobą: samoocena

W myśl założeń koncepcji T. Higginsa, istnieje ścisły związek orientacji regulacyjnej jednostek rozumianej jako odniesienie do standardów *Ja* tj. poznawczej reprezentacji tego, jaką jednostka chciałaby (ideały) lub powinna być (powinności), z jej funkcjonowaniem na poziomie afektywnym (skutkujące odpowiednio zadowoleniem w przypadku aktywacji systemu ukierunkowania promocyjnego lub lękiem - w przypadku systemu ukierunkowania prewencyjnego) oraz zadaniowym (w kontekście aktualizacji odpowiednio: potrzeb wzrostu lub bezpieczeństwa jako motywacyjnych i behawioralnych konsekwencji działania każdego z systemów samoregulacji). Podobnie z funkcjonowaniem zadaniowym i społecznym jednostki wiąże się jej samoocena. Na konceptualnym poziomie konstrukt ten traktuje się zwykle jako ewaluacyjny komponent *Ja* (Purkey, 1970; Shavelson, Hubner i Stanton, 1976). Definiując istotę self-esteem Rosenberg wychodzi z założenia, iż ludzie mają różne postawy wobec różnych obiektów, spośród których znajduje je się ich własne *Ja*. Self-esteem to – jego zdaniem – „wiązka myśli i uczuć jednostki na temat ich własnej wartości i wagi, będąca podstawą globalnej pozytywnej lub negatywnej postawy wobec siebie (Rosenberg, 1965; s. 30-31). Self-esteem służy jednostkom do korekty obrazu siebie na podstawie odpowiedzi zwrotnych, jakie otrzymują one w drodze społecznych interakcji, związanych z pełnieniem różnych ról społecznych (Gonzales-Pienda, Núñez, Gonzalez-Pumariaga i Garcia, 1997). Self-esteem to także odpowiadająca za wartościowanie i ocenę charakterystyka ludzkiego myślenia i działania, która odzwierciedla się w stopniu osobistej satysfakcji, jaką ma jednostka ze swej aktywności celowej (Musitu, Roman i Garcia, 1997; za: Martin-Albo, Núñez, Navarro, Grijalvo, 2007). W tym sensie pełni ochronną rolę wobec *Ja*, że odpowiada za utrzymanie pozytywnego obrazu siebie w sytuacjach, gdy nadchodzące z otoczenia informacje pozostają w sprzeczności z samoopisem

(Garaigordobil, Durá i Pérez, 2005). Samoocena jest więc rodzajem zgeneralizowanej postawy jednostki wobec *Ja* (co oddaje także spotykany w literaturze przedmiotu termin *global self-esteem*), o względnie trwałym charakterze (u osób dorosłych). Wysoka – oznacza przekonanie, że jest się wartościowym człowiekiem, niska – negowanie siebie i niezadowolenie z *Ja*. Samoocena jest ze swej natury konstruktem subiektywnym, opartym na percepcji i ocenie własnej wartości (Anastazi i Urbina, 1999; za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska 2007; Baumeister i in., 2003), wyraża związane z obiektem (*Ja*) emocje, powiązane – w taki sposób, jak w postawach – z poznawczymi sędziami na swój temat. Połączenie poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych sił warunkujących sposób, w jaki jednostka widzi siebie, leży u podstaw także polskiego tłumaczenia terminu *self-esteem* jako „samooceny” (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek i Dzwonkowska, 2007).

Gebauer i Sedikides (2013), zadając sobie pytanie o istotę samooceny i jej związek z dwoma wymiarami osobowości (sprawczości i wspólnotowości) dowiedli, iż egocentryzm jako podstawowe źródło poczucia własnej wartości, pełni nadrzędną wobec sprawczości i wspólnotowości rolę w procesach umacniania *Ja*: „*Self-centrality breeds self-enhancement*”. Zaobserwowali, iż w kulturach sprzyjających sprawczości (*high culture-level agency*) samoocena rośnie w domenie sprawczości (*high agentic self-centrality*) i wiąże się ze wzrostem kobiecości, spadkiem osobistej religijności i wieku, zaś w kulturach sprzyjających wspólnotowości (*high culture-level communion*) samoocena wzrasta w domenie wspólnotowości (*high communal self-centrality*) i wiąże się ze wzrostem męskości, osobistej religijności i wieku.

W badaniach zrealizowanych w 11 krajach (Austria, Francja, Niemcy, Włochy, Polska, Rosja, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Holandia i Turcja), z wykorzystaniem 12-itemowej ekwiwalentnej międzykulturowo skali do badania samooceny (Trait Self-Esteem Scale; Gebauer i in., 2012) oraz 20-itemowej skali do badania sprawczości i wspólnotowości jako cechy (Agency-Communion Scale; Gebauer, Paulhus, Neberich, 2013) badacze wykazali istnienie (1) dodatniego związku samooceny zarówno z wymiarem sprawczości, jak i wspólnotowości (przy braku analogicznych związków z religijnością, płcią oraz wiekiem badanych) na poziomie jednostkowym, oraz (2) moderacyjnego wpływu kultur (sprawczych versus wspólnotowych) na ten efekt w taki

sposób, iż wpływ sprawczości na samoocenę wzrastał wraz ze wzrostem sprawczości na poziomie kultury (m.in. w Polsce) (pozytywna interakcja sprawczości na poziomie indywidualnym i na poziomie kulturowym), zaś wpływ wspólnotowości na samoocenę wzrastał wraz ze wzrostem wspólnotowości na poziomie kultury (m.in. Niemcy) (dodatnia interakcja wspólnotowości na poziomie indywidualnym oraz na poziomie kulturowym). Skoro więc wpływ sprawczości i wspólnotowości na samoocenę różnił się w zależności od kultury, a spośród wszystkich analizowanych w badaniach moderatorów kultura wyjaśniła najwięcej (13%) wariancji (podczas gdy płeć wyjaśniała jedynie 3%, a religijność i wiek po 1%), to w kulturze upatrywano źródła tego, co człowiek będzie uważał za egocentryczne (wzmacnianie ja): jeśli kultura sprzyja sprawczości, sprawczość jednostki wzmacnia jej samoocenę (analogicznie gdy kultura sprzyja wspólnotowości, wspólnotowość jednostki wzmacnia jej samoocenę).

Zasada „*Self-centrality breeds self-enhancement*” (1) zwraca uwagę na związek istotności informacji z perspektywy *Ja* (*self-centrality*) z samooceną, który jest istotą procesów samowzmacniania *Ja* oraz (2) wskazuje, iż istotnym moderatorem powyższej relacji jest kultura. Zarówno sprawczość, jak i wspólnotowość mogą wiązać się ze wzrostem samooceny, ale w zależności od warunków, w jakich przychodzi jednostkom działać (umacniających sprawczy bądź wspólnotowy egocentryzm) (Gebauer, Wagner, Sedikides, Neberich, 2013).

Liczne badania wskazują na związek samooceny z różnymi wymiarami funkcjonowania afektywnego jednostek. Stwierdzono dodatnią korelację między samooceną a satysfakcją z życia (Diener i Diener, 1995; Furnham i Cheng, 2000) oraz pozytywnym afektem (analogicznie: negatywną korelację z afektem negatywnym; Watson, Suls i Haig; 2002), silne ujemne związki samooceny z neurotycznością i depresyjnością (Watson i in., 2002) oraz dodatnie z narcyzmem (Rhodewald i Morf, 1995; Sihna i Kruger, 1998), który wiąże się bezpośrednio z obronno-agresywnym nastawieniem jednostek, gdy *Ja* jest zagrożone wpływem innych czy środowiska (Bushman i Baumeister, 1998). Narcystyczna wysoka samoocena wiąże się zarówno z nasileniem tendencji obronnych (Pauhlhus, 1998), jak i jest predyktorem agresji (Bushman i Baumeister, 1998). Już na etapie konstruowania skali, Rosenberg opisywał,

iż osoby z niską samooceną są oceniane przez pielęgniarki centrum medycznego jako bardziej depresyjne i częściej okazujące uczucia smutku i rozczarowania. Badania Blascovicha i omaka (1991) wskazują na silne ujemne korelacje pomiędzy poziomem samooceny i lęku ($r = -0,64$), depresją ($r = -0,54$) i anonią ($r = -0,43$) (za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek i Dzwonkowska, 2007).

Niejednoznacznie jawi się związek (choć bez wątpienia istnieje) samooceny z funkcjonowaniem społecznym i zadaniowym jednostek. Wczesne badania Rosenberga (1965) wykazały, iż spośród osób z wysoką samooceną 47% otrzymało conajmniej dwie nominacje na lidera, podobnie jak 32% osób ze średnią samooceną i jedynie 15% osób z niską samooceną. Choć z badań Campbell i Fehr (1990) wynika, iż w warunkach zagrożenia *Ja* osoby o wysokiej samoocenie są lubiane mniej niż osoby o niskiej samoocenie (zapewne dlatego, iż w takich sytuacjach częściej reagują gniewem i agresją), wysoka samoocena sprzyja postrzeganiu siebie jako bardziej atrakcyjnego społecznie i bardziej lubianego (Battistich, Solomon i Delucchi, 1993). Początkowo zakładano (podobnie jak w odniesieniu do związku samooceny ze społecznym rezonansem zakładano istnienie dodatniej korelacji), iż wysoka samoocena decydować będzie o wysokiej efektywności wykonywania zadań (Wylie, 1974; za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, i Dzwonkowska, 2007). Późniejsze badania wykazały jednak, iż za związek samooceny z osiągnięciami (głównie akademickimi) odpowiedzialny jest status socjoekonomiczny rodziny, który wpływa zarówno na samoocenę, jak i na osiągnięcia (Bachamn i O'Malley, 1986; Baumeister i in., 2003; za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, i Dzwonkowska, 2007). W innych badaniach stwierdzono również, że to nie samoocena jest predyktorem sukcesów, ale odwrotnie, to sukcesy prowadzą do wysokiej samooceny oraz – niezależnie od samooceny – do poczucia szczęścia; analogicznie jak niepowodzenia, które są predyktorami niskiej samooceny – i niezależnie od niej – prowadzą do braku poczucia szczęścia (Baumeister i in., 2003). Jak wynika z przeglądu dokonanego przez Baumeistera i in. (2003), osoby o wysokiej samoocenie postrzegają siebie jako bardziej uzdolnione, inteligentne i popularne, mimo braku obiektywnych różnic w powyższych zakresach, w odniesieniu do osób o niskiej samoocenie. Rzeczywiste (obiektywnie istniejące) różnice dotyczą natomiast poziomu wytrwałości i aktywności w dążeniu do celu.

Osoby, które cechuje wysoka samoocena są – w stosunku do osób o niskiej samoocenie – bardziej wytrwałe, podejmują więcej aktywności, w tym często bardziej ryzykownych, w konsekwencji doświadczając większej własnej skuteczności czy silniejszego wewnętrznego umiejscowienia poczucia kontroli. Osoby o wysokiej samoocenie przeżywają więcej pozytywnych emocji, są aktywne oraz wytrwałe, podczas gdy osoby o niskiej samoocenie przeżywają więcej negatywnych emocji i wykazują mniejszą aktywność, a nawet postawę unikową wobec trudności wyzwań i ryzyka. Można więc powiedzieć, iż samoocena pozwala na przewidywanie kierunku afektywności oraz poziomu aktywności (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, i Dzwonkowska, 2007), także w tym sensie (oraz z uwagi na konstytutywny charakter relacji jednostki ze sobą w podejmowaniu działań, a więc i jej kluczową rolę z perspektywy przetrwania jednostek) stanowiąc ważny punkt odniesienia dla rozważań na temat istoty międzykulturowego funkcjonowania mechanizmów motywacyjnych opisywanych przez Higginsa (ukierunkowania regulacyjnego i efektu zgodności regulacyjnej).

W kontekście powyższego istotny jest również fakt, iż w ramach opublikowanych w 2005 roku wyników badań Schmitt i Allik (w których Skala samooceny SES Rosenberga, w tłumaczeniu na 28 języków, wykorzystana została w badaniach z udziałem blisko 17 000 uczestników w 53 krajach), dowiedziono międzykulturowej równoważności skali tj. niezmiennej kulturowo struktury skali oraz związku samooceny z neurotyzmem, ekstrawersją i romantycznymi stylami przywiązania, a także obserwowalnego we wszystkich narodach międzykulturowego uniwersalium: uzyskane wyniki utrzymywały się zawsze powyżej teoretycznego punktu środkowego skali, co zinterpretowano jako niezależną od kultury tendencję do utrzymania pozytywnej samooceny. Co ciekawe, zauważono również, iż różnice w zakresie wyników udzielanych w odpowiedzi na itemy, w których zastosowano zaprzeczenia – w stosunku do tych, w przypadku których nie odwracano wyników w procesie kodowania – były mniejsze w krajach rozwiniętych, oraz iż indywidualizm-kolektywizm (w rozumieniu Hofstede; 2000) odgrywa kluczową rolę w moderowaniu psychologicznego doświadczenia samooceny (por. Tafarodi i Milne, 2002 oraz Tafarodi i Swann, 2001): w krajach indywidualistycznych samoocena jest instrumentalną częścią *Ja* jako obiektu sprawczego, odpowiedzialnego za poczucie pewności

siebie, posiadanych zdolności i poczucia skuteczności (*self-competence*), podczas gdy w krajach kolektywistycznych – nieodłączną cechą *Ja* jako obiektu społecznego, poczucia, że jest się dobrą osobą, społecznie istotną i przydatną (*self-liking*).

1.2 Jednostka w relacji z innymi: indywidualizm i kolektywizm wg H. Triandisa

Przekonania na temat natury ludzkiej, zwłaszcza zgeneralizowane oczekiwania dotyczące ludzkich motywów i intencji, w różnych tradycjach teoretycznych postrzegane są jako ważne predyktory sposobu działania jednostek, grup i całych społeczności. Zaufanie interpersonalne, rozumiane jako uogólnione przekonanie o tym, że ludzie są z natury dobrzy, (zwykle można na nich polegać, są skłonni raczej do pomocy niż do wykorzystywania innych), są korzystne zarówno dla jednostek, jak i całych grup społecznych, stanowiąc ważny element kapitału społecznego stymulującego skuteczne współdziałanie i angażowanie się na rzecz dobra wspólnego. Nieufność i społeczny cynizm, podkreślające powszechny egoizm i nieuczciwość, sprzyjają wycofywaniu się z życia społecznego i politycznego, podwyższają koszty produkcji i osłabiają innowacyjność (Skarżyńska, 2005). Wykazano, że poziom zaufania społecznego wiąże się z dobrostanem, zaangażowaniem w relacje społeczne, lepszym zdrowiem, działaniem twórczym, a nawet niezależnością od autorytetów. Wykazano także, iż wysoki poziom zaufania koreluje ujemnie ze skłonnością do oszukiwania i kłamstwa oraz kradzieży (Skarżyńska, 2003; Skarżyńska, 2005).

Zdaniem Skarżyńskiej (2003) zaufanie interpersonalne wprost wiąże się z funkcjonowaniem zadaniowym jednostki, pozwalając skoncentrować jej zasoby poznawcze i energetyczne na osiągnięciu celów (z tej perspektywy zaufanie wspierałoby orientację promocyjną) zamiast na poszukiwaniu zabezpieczeń przed wrogim światem (cyniczne przekonania o świecie wspierałyby orientację prewencyjną). To zaś zmniejsza lęk przed porażką, wiąże się bowiem z przekonaniem, że nawet gdyby coś poszło źle, inni nie będą tego wykorzystywać przeciwko mnie, raczej otrzymam wsparcie i pomoc,

by w kolejnych próbach osiągnąć zamierzony cel. Zaufanie – z tej perspektywy – wspierałoby samoocenę, wzmacniając poczucie własnej skuteczności jednostki. z drugiej strony, badania wskazują, iż poczucie krzywdy i nieufność pojawiają się jako rezultat obarczania innych ludzi odpowiedzialnością za spowodowanie lub zaniechanie działań, które doprowadziły do trudnej sytuacji. Poczucie krzywdy istotnie wiąże się z uogólnioną nieufnością do ludzi wtedy, gdy jest ona pochodną poczynań innych grup czy instytucji, które posiadają rzeczywistą (lub jedynie przypisywaną im) władzę (Baryła, Wojciszke, 2000).

W nowszych badaniach, jak uwzględniające dane sondażowe z 16 europejskich krajów (Belgia, Szwajcaria, Niemcy, Dania, Hiszpania, Finlandia, Francja, Wielka Brytania, Holandia, Norwegia, Węgry, Irlandia, Polska, Portugalia, Szwecja i Słowenia) badanie Spadaro i in. (2020) testowano model zakładający, że zaufanie instytucjonalne pośrednio wpływa na zaufanie interpersonalne niezwiązanych ze sobą jednostek poprzez wzrost ich subiektywnego poczucia bezpieczeństwa (poczucie bezpieczeństwa wobec instytucji jako źródło opartych na zaufaniu przekonań ludzi wobec siebie, skutkujących sprzyjającym budowaniu zaufania zachowaniom). Uzyskane wyniki okazały się niezależne od indywidualnych dyspozycji związanych z zaufaniem interpersonalnym i instytucjonalnym (poziom jednostkowy) oraz wskaźników wydajności instytucjonalnej państwa wyrażonych m.in. indeksem GINIego czy wartością PKB na mieszkańca (poziom kulturowy).

W badaniu Niu i in. (2023) wykazano istnienie strukturalnych związków pomiędzy samokontrolą, empatią, zaufaniem interpersonalnym, jakością przyjaźni i dobrostanem psychicznym wśród nastolatków z Chin (N = 3595) i Kanady (N = 2056). Wykazano, że empatia i zaufanie interpersonalne są powiązane z dobrostanem psychicznym zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, przy czym jakość przyjaźni jest zmienną pośredniczącą, podczas gdy samokontrola ma bezpośredni wpływ jedynie na dobrostan psychiczny. Analiza wielogrupowa ujawniła, iż (1) empatia ma znaczący wpływ na dobrostan psychiczny nastolatków chińskich, ale prawidłowość ta nie dotyczy nastolatków kanadyjskich, (2) empatia wywiera wpływ na jakość przyjaźni wśród nastolatków chińskich w większym stopniu niż wśród nastolatków kanadyjskich, podczas gdy (3) zaufanie interpersonalne odwrotnie (miało znacznie większy wpływ na jakość przyjaźni wśród nastolatków kanadyjskich niż wśród

nastolatków chińskich). Hipotetyzowano iż obserwowane różnice wiążą się z międzykulturowymi różnicami w zakresie kolektywizmu i indywidualizmu pomiędzy Chinami i Kanadą (choć powyższe zmienne nie były w badaniu ujmowane).

Ciekawych wniosków w zakresie dynamiki budowania i podtrzymywania zaufania społecznego dostarczają metaanalizy Hancock i in. (2023), w których badano związek postrzeganej wiarygodności odrębnie dla czynników pod obu stronach interakcji (ufający - zaufany) oraz samej interakcji (wpływ kontekstu). Uzyskane wyniki wskazują, iż obdarzanie innych zaufaniem (czynniki po stronie ufającego) ma związek raczej z obrazem *Ja* ufającego, niż subiektywnie postrzeganą wiarygodnością zaufanego (zaobserwowano istotne dodatnie związki wiarygodności z poziomem zaangażowania ($r=0,36$) i poziomem własnej skuteczności ($r = 0,32$) ufającego oraz słabszy od powyższych ($r = 0,22$) związek wiarygodności z spostrzeganiem partnera interakcji jako godnego zaufania. Istotne i silniejsze (dostanie) związki z wiarygodnością odnotowano po stronie zaufanego. Wówczas wiarygodność wiązała się posiadaną przez zaufanego wiedzą ekspercką ($r=0,41$), poziomem wykonania zadania ($r = 0,28$), rzetelnością ($r = 0,32$), reputacją ($r = 0,27$) i transparentnością ($r = 0,48$). Spośród czynników kontekstowych (tj. zarówno po stronie ufającego, jak i zaufanego; obejmujących charakterystykę zadania oraz czynniki środowiskowe), istotnie skorelowane były: komunikacja w zespole i postrzegana wiarygodność zaufanego ($r = 0,34$), wiarygodność i przynależność do grupy ($r = 0,57$), a także wiarygodność i obecność wspólnych modeli mentalnych w grupie ($r = 0,42$). Spójność zespołu była dodatnio skorelowana z postrzeganą wiarygodnością ($r = 0,37$), a konflikt w zespole ujemnie ($r = -0,25$), co wydaje się zrozumiałe, jeśli wiązać zaufanie z poczuciem jedności zespołu (wówczas postrzegana wiarygodność członka zespołu jest naturalną pochodną jedności grupy, zaś jej brak – pochodną konfliktu w grupie). Wyniki eksperymentów wykazały, że czynniki po stronie zaufanego (reputacja) oraz dzielana przez ufającego i zaufanego bliskość (model mentalny) były najbardziej predykcyjnymi czynnikami wiarygodności.

Związki zaufania interpersonalnego z funkcjonowaniem jednostki w grupie społecznej badał Zhang (2021), wskazując na dwuwymiarowość konstruktów zaufania interpersonalnego, rozumianego jako skłonności

jednostki do zaufania innym (*propensity to trust*) oraz przekonanie, że inni są godni jej zaufania (*other-focused trust*). w analizach rzetelności i trafności opracowanej skali do badania tak rozumianego, dwuwymiarowego konstruktu zaufania interpersonalnego, szczególnie ciekawy z perspektywy przedmiotowej pracy, wydaje się zakładany, negatywny związek zaufania społecznego na obu wymiarach z wiarą w sprawiedliwy świat tj. przekonaniem, że świat jest miejscem, w którym ludzie na ogół dostają to, na co zasługują i zasługują na to, co dostają.

Przekonanie, że można polegać na innych w przewidywalnym i uporządkowanym świecie ma adaptacyjny charakter, umożliwia jednostce konfrontowanie się z wymogami społecznymi i jednocześnie zaangażowanie w realizację celów. w klasycznych badaniach Tomaka i Blascovich (1994) wykazano, iż jednostki przekonane o sprawiedliwości świata oceniały zadanie (test arytmetyczny) w kategoriach wyzwań (zaś postrzegane zagrożenie jako mieszczące się w granicach zdolności poradzenia sobie z nim), co wiązało się z mniejszym poziomem subiektywnie odczuwanego stresu i stosunkowo dobrymi wynikami w teście. Natomiast osoby przekonane, że świat nie jest sprawiedliwym miejscem oceniały zadanie w kategoriach zagrożenia (zaś postrzegane zagrożenie jako przekraczające możliwości poradzenia sobie z nim), co wiązało się z wysokim poziomem subiektywnie odczuwanego stresu i gorszymi wynikami w teście. z tej perspektywy, wiara w sprawiedliwy świat pełniłaby z perspektywy realizacji celów funkcję adaptacyjną, zaś jej brak – destrukcyjną.

Badania eksperymentalne Dolińskiego i Szmajke (1994) wykazały, że postrzeganie świata jako niesprawiedliwego może mieć adaptacyjny charakter, jeśli służy jednostce do obniżenia lęku związanego z zadaniem i obrony *Ja*. Badanych poproszono o wypełnienie Skali Samoutrudniania Jones and Rhodewalt w trakcie roku akademickiego oraz tuż przed egzaminem. o ile w trakcie trwania roku akademickiego nie obserwowano istotnych różnic w sposobie, w jaki osoby o wysokich i niskich wynikach postrzegały otaczający je świat akademicki (jako sprawiedliwe versus niesprawiedliwe miejsce), o tyle zależność ta występowała tuż przed egzaminami (rozumianymi w kategoriach w sytuacji zagrażającej *Ja* w zależności od osiągnięcia sukcesu lub doświadczenia porażki). Osoby o wysokiej skłonności do samoutrudniania były mniej skłonne postrzegać świat akademicki jako sprawiedliwe miejsce.

Uzyskane przez badaczy wyniki wskazywały, iż przekonanie o niesprawiedliwości świata stanowić może usprawiedliwienie dla ewentualnej porażki (przenosząc źródło porażki z *Ja* na otaczający świat, tym samym chroniąc *Ja* przed destrukcją) i z tej perspektywy stanowić mechanizm adaptacyjny *Ja* w trudnych społecznie czy środowiskowo warunkach.

Na związki wiary w niesprawiedliwy świat społeczny przede wszystkim z *Ja*, zwracali w swoich badaniach uwagę również Lench i Chang (2007), zakładając iż wiara w niesprawiedliwy świat jest reakcją na dostrzeganą niesprawiedliwość we własnym życiu w pierwszym rzędzie, rzutowaną na ocenę otaczającego świata wtórnie (pojawia się, kiedy wiara w sprawiedliwy świat zawodzi). z tej perspektywy, wiara w sprawiedliwy świat i wiara w niesprawiedliwy świat powinny być, zdaniem badaczy, odrębnie konceptualizowane. Zakładano (w badaniach prowadzonych z perspektywy różnic indywidualnych), że ludzie którzy skupiają się na negatywnych skutkach zdarzeń z większym prawdopodobieństwem będą dostrzegać negatywne zdarzenia i niesprawiedliwość w świecie (na skutek czego uzyskiwać będą wyższe wyniki w zakresie wiary w niesprawiedliwy świat). Osoby, które cechuje wysokie nasilenie takich cech, jak lęk, depresyjność czy neurotyczność, zauważają raczej negatywne zdarzenia i je zapamiętują, zakładano więc, że ich wiara w niesprawiedliwy świat jest wyższa, odwrotnie niż w przypadku optymistów, którzy skupiają się na pozytywnych wynikach i pozytywnych wydarzeniach. Osoby charakteryzujące się wysokim poziomem optymizmu będą wykazywać mniejszą wiarę w niesprawiedliwy świat, ponieważ prawdopodobnie nie będą skupiać się na niesprawiedliwościach w swoim życiu. Jeśli więc wiara w niesprawiedliwy świat jest związana z mechanizmami obrony *Ja* (analogicznie jak rzecz widział Doliński, choć niesprawiedliwość świata indukował eksperymentalnie i rozumiał w kategoriach stanu), będzie powiązana z obronnymi strategiami radzenia sobie, takimi jak zaprzeczenie czy wycofywanie się. Przekonanie, że świat nie jest sprawiedliwym miejscem, jawi się w świetle uzyskanych przez badaczy wyników (potwierdzających przyjęte założenia), jako rodzaj obronnego radzenia sobie, który pozwala jednostkom na uniknięcie konfrontacji, które zagrozić by mogły ich obrazowi siebie. z tej perspektywy, ciekawe wydawałby się związki ukierunkowania regulacyjnego (promocyjnego i prewencyjnego) z wiarą w sprawiedliwy oraz wiarą w niesprawiedliwy świat społeczny.

Dowody na odrębność konstruktów wiary w sprawiedliwy świat i wiary w niesprawiedliwy świat dostarczyły badania Dalbert i in. (2001) (z wykorzystaniem stworzonej na ich potrzeby odrębnej skali do badania wiary w niesprawiedliwy świat), w których uzyskany wzorec istotnych dodatnich korelacji wiary w sprawiedliwy świat z religijnością, pozytywnym nastrojem oraz satysfakcją z życia nie został potwierdzony dla wiary w świat niesprawiedliwy świat. Mimo że wiara w niesprawiedliwy świat okazała się ujemnie skorelowana z wiarą w sprawiedliwy świat, konsekwencje tych systemów przekonań dla działania jednostek wydaje się prowadzić do przeciwnych wniosków.

W przeciwieństwie do wiary w sprawiedliwy świat, wiara w niesprawiedliwy świat może wiązać się z tendencją do zachowań sprzecznych z normami uczciwości i tym samym promować zachowania motywowane własnym interesem. Wiara w niesprawiedliwy świat społeczny bliska byłaby więc przekonaniom o świecie społecznym opisywanym w teorii aksjomatów społecznych w kategoriach cynizmu społecznego. Fakt, że ludzie wierzący w niesprawiedliwy świat dostrzegają więcej obecnych i przyszłych zagrożeń, może zwiększyć ich przyszłą wrażliwość na zagrożenia, zaś to z kolei może prowadzić do chronicznie podwyższonej wiary w niesprawiedliwy świat, analogicznie jak na poziomie społeczeństw brak sprzyjających, prorozwojowych warunków – do utrwalania się przekonań w obszarze cynizmu społecznego.

Cynizm społeczny został wyodrębniony przez Leunga i Bonda jako jeden z wymiarów kulturowych, występujący zarówno na poziomie indywidualnym, jak i kulturowym (Bond i in., 2004), ujmujący przekonania o negatywnej wizji natury ludzkiej i braku zaufania do instytucji społecznych, zakładający, że życie z natury jest cierpieniem, a ludzie wykorzystują siebie nawzajem. Cynizm społeczny to przekonanie charakteryzujące się „brakiem złudzeń” w postrzeganiu natury ludzkiej, tj. niewiary w ludzką motywację wyższą, podejrzewaniem otoczenia o egoizm i manipulację oraz brakiem zaufania do systemów społecznych i prawnych. Jak piszą Więckowska i Boski: „w świecie widzianym przez pryzmat cynizmu społecznego do sukcesu dochodzi się bezwzględnością wobec innych (...), ci zaś, którzy przejawiają bezinteresowną dobroć, stają się ofiarami w rękach pozbawionych ideałów manipulantów. Najpewniejszym sposobem utrzymania ładu i wyzwolenia produktywnej aktywności jest przymus zewnętrzny wywołujący strach. Życie społeczne jest

polem gry egoistycznych interesów przedstawianych co najwyżej w ideowym opakowaniu” (Więckowska, Boski, 2007, s. 187).

Cynizm społeczny (na poziomie kulturowym) współwystępuje z innymi wymiarami kulturowymi: negatywnie koreluje z wymiarami *indywidualizmu* i *orientacją czasową* wg Hofstede (2000) oraz z trzema wymiarami House’a i in. (2004): *unikaniem niepewności*, *orientacją na osiągnięcia*, *egalitaryzmem płci*. Cynicy społeczni (na poziomie indywidualnym) charakteryzują się wysoką sumiennością (w modelu Wielkiej Piątki) niższą satysfakcją z pracy, niższą ogólną satysfakcją z życia oraz relacji społecznych, gorszym nastrojem (negatywnym afektem), szybszym tempem życia przy niższych osiągnięciach, negatywnym spostrzeganiem przywódców (odrzućcie poglądu, że przywództwo opiera się na charyzmie i wartościach) czy wysoką konfliktowością w grupach, wkładaniem wysiłku proporcjonalnego do otrzymywanej płacy, mniejszym uczestnictwem w praktykach religijnych i niższymi osiągnięciami z uwagi na wysoki konformizm. Kultura o wysokim cynizmie społecznym łączy się z przekonaniem o wrogim, złośliwie wobec jednostki nastawionym świecie zewnętrznym, w którym obywatele są uciskani przez wpływowych innych i poddawani grabieżom dokonywanym w sposób celowy przez samolubne jednostki, grupy czy instytucje (Bond i in., 2004).

W ciekawych, z perspektywy przedmiotu zainteresowania niniejszej pracy (orientacji celowej jednostki) badaniach podłużnych, przeprowadzonych na dwóch populacjach: niemieckiej oraz amerykańskiej Stavrova i Ehlebracht (2016) dowiedli, iż utrzymywanie cynicznych przekonań na temat natury ludzkiej może być szkodliwe dla realizowania przez jednostki celów rozumianych w kategorii osiąganych dochodów. Zatem posiadanie cynicznych przekonań na temat innych ma negatywne skutki ekonomiczne dla całych grup społecznych. Ponieważ cyniczne jednostki częściej unikają współpracy i zaufania oraz przeinwestowują działania ukierunkowane na monitorowanie, kontrolę i ochronę przed potencjalnym wyzyskiem (ukierunkowanie prewencyjne), są bardziej skłonne do rezygnacji z cennych możliwości współpracy (ukierunkowanie promocyjne), a co za tym idzie, mniej skłonne do czerpania korzyści ze wspólnie ponoszonych wysiłków i wzajemnej pomocy.

Badania podłużne na reprezentatywnych próbach populacji amerykańskiej wykazały, iż osoby, które na początku badania wyznawały cyniczne

przekonania na temat natury ludzkiej, uzyskały stosunkowo niższe dochody zarówno na początku (badanie 1), jak i dwa lata później (badanie 2). w badaniu na reprezentatywnej dla Niemiec próbie (badanie 3) wykazano, iż cyniczne przekonania na początku badania osłabiły wzrost dochodów w ciągu kolejnych 9 lat. w badaniu 4 (na danych z badania 3) potwierdzono niezależność negatywnego wpływu cynicznych przekonań na dochody od indywidualnych różnic rozumianych w kategoriach wymiarów osobowości Wielkiej Piątki, zaś w badaniu 5 zweryfikowano mechanizm leżący u podstaw efektu wpływu cynicznych przekonań na dochody jednostek. Analizując dane z ankiet przeprowadzonych w 41 krajach europejskich (*European Value Study*; w tym w Polsce i Niemczech) dowiedziono, iż negatywny wpływ cynicznych przekonań na dochody jest łagodzony wpływem kontekstu społeczno-kulturowego, w którym współwystępują niski poziom zachowań prospołecznych oraz wysoki wskaźnik zabójstw.

W innych badaniach międzykulturowych Stavrova, Ehlebracht i Vohs (2020) sprawdzali jak pojawia się cynizm i co go podtrzymuje. Przyjęli, iż jeśli cynizm rozumieć jako tendencję do wiary, że ludzie są moralnymi bankrutami skłonniymi do zdrady aby maksymalizować własny interes (kosztem interesu innych), to bycie obiektem braku szacunku rodzić będzie cyniczne przekonania (inni nie zasługują na pomoc), w konsekwencji których ludzie predysponowani do okazywania braku szacunku zachowują się cynicznie. Efektem końcowym jest błędne koło, w którym cynizm i brak szacunku napędzają się nawzajem, zaś ofiara staje sprawcą, a sprawca ofiarą. Reprezentatywne dla 29 europejskich krajów badanie wykazało, że brak szacunku i cynizm są ze sobą pozytywnie powiązane w 28 z nich (poza Kosovem) oraz, że związki cynizmu z brakiem szacunku są niezależne od (i silniejsze) od związków z brakiem wsparcia społecznego. w badaniach eksperymentalnych (USA) wykazano, że przywoływanie w pamięci doświadczeń związanych z brakiem szacunku wzmacnia cyniczne przekonania, oraz że silniejsze cyniczne przekonania o świecie wiązały się ze skłonnością do bycia traktowanym w sposób lekceważący. Codzienne doświadczenia braku szacunku wzmagają cyniczne przekonania i odwrotnie: cyniczni ludzie mają tendencję do traktowania innych z lekceważeniem, co z kolei powoduje bardziej lekceważące traktowanie

ich przez innych. Doświadczanie braku szacunku rodzi cynizm, a cynizm wywołuje brak szacunku w relacjach międzyludzkich.

W dużych międzykulturowych badaniach Ongis i Davidai (2022) sprawdzali dlaczego ludzie postrzegają sukces ekonomiczny jako *grę o sumie zerowej*, o której Różycka Tran pisze w kategoriach zbliżonego do cynizmu społecznego myślenia, dowodząc w swoich badaniach aksjomatycznego charakteru gry. w siedmiu badaniach (na dużych, reprezentatywnych próbach; obejmujących łącznie ponad 90 000 respondentów z 60 krajów) badano, jak deprywacja *Ja* (rozumiana jako stan awersyjny wynikający z poczucia, że zostało się niesprawiedliwie potraktowanym, pokrzywdzonym przez innych) wpływa na myślenie o sukcesie ekonomicznym w kategoriach *gry o sumie zerowej* tj. przekonania, że korzyści jednej osoby można osiągnąć jedynie kosztem innych. Dowiedziono że deprywacja *Ja* sprzyja przekonaniu, iż osiągnięcie sukcesu ekonomicznego to *gra o sumie zerowej*, oraz że powyższe jest prawdą niezależnie od dochodów gospodarstw domowych uczestników badania, wyznawanej ideologii politycznej czy subiektywnie ocenianej przynależności do klasy społecznej. Co więcej, ustalono że wpływ deprywacji *Ja* na myślenie o sukcesie ekonomicznym w kategoriach *gry o sumie zerowej* zależy od stopnia laicyzacji społeczeństwa. Im bardziej ludzie postrzegają siebie jako osoby, które znalazły się w niesprawiedliwej i niekorzystnej sytuacji w porównaniu z innymi, tym bardziej postrzegają świat jako niesprawiedliwy, a sukces ekonomiczny jako określony przez siły zewnętrzne, na które jednostka nie ma wpływu.

Na gruncie polskim, w interesującym, klasycznym już dziś projekcie analizy stosunków polsko-rosyjskich pod kątem występującej rozbieżności między rzeczywistością propagandową a doświadczaną (Więckowska, Boski, 2007), zakładano, że *cynizm społeczny* jest odpowiedzią społeczną na rozdzźwięk pomiędzy głoszoną propagandą polityczną a rzeczywistymi faktami doświadczanymi w codziennym życiu przez obywateli. Czynnikiem pośredniczącym w kształtowaniu się tego mechanizmu okazał się dystans kulturowy, który moderował kształt stosunków pomiędzy poszczególnymi państwami, będącymi w militarno-politycznej relacji dominacji i podległości. Im mniejszy dystans kulturowy (określany poprzez różnice w wyznawanych postawach i wartościach), tym większe zafałszowywanie rzeczywistości celem

usprawiedliwienia stosowanej agresji, nazwane przez autorów reakcją pozorowaną. „Reakcja pozorowana występuje wówczas, gdy różnice kulturowe między opresorem a ofiarą są niewielkie. Konflikt jest wówczas przedstawiany propagandowo jako relacja przyjaźni, a proces zniewalania jako wyzwolenie lub pomoc, stwarzająca wysoki poziom rozbieżności z realnie odbieranymi stosunkami” (Więckowska, Boski, 2007, s. 188). Sposobem na poradzenia sobie z tą rozbieżnością było wykształcenie *cynizmu społecznego* u podporządkowanych obywateli.

W podobnej do cynizmu społecznego, adaptacyjnej funkcji ułatwiającej jednostce realizację celów w warunkach, w których przychodzi jej ów cel realizować, występować może kulturowy fenomen narzekania. w stanowiących replikację badań Johnsona na próbie amerykańskiej polskich badaniach Dolińskiego (1996), w których badani przez 100 dni oszacowywali swoje samopoczucie, uzyskano przeciwny do obserwowanego w USA efekt. o ile studenci amerykańscy przeważnie czuli się lepiej niż zwykle, o tyle polscy raportowali efekt odwrotny, statystycznie istotny. Doliński zwraca uwagę, iż narzekanie (jako emocjonalnie i poznawczo uwarunkowany akt behawioralny, kulturowo zmienny) może stanowić przejaw dążenia jednostki do samoregulacji (funkcja katartyczna), wyrażać kolektywną ocenę rzeczywistości, podzielanej przez uczestników sytuacji narzekania (funkcja tożsamościowa), pełnić rolę strategii autoprezentacyjnej, obliczonej na ułatwienie jednostce realizację celów (funkcja autoprezentacyjna) lub służyć samoutrudnianiu w służbie podtrzymania dobrostanu (funkcja egotystyczna) (Doliński, 2005).

Częste (chroniczne) narzekanie związane jest w literaturze psychologicznej z symptomami znacznego pogorszenia nastroju i depresji, oraz w większym stopniu niż na nastrój i wskaźniki somatyczne, wpływa na zdolność zapamiętywania i uczenia się, sprawność psychomotoryczną czy funkcjonowanie uwagi. Zatem narzekanie wydaje się służyć samoregulacji (pomaga w pozbywaniu się niechcianych emocji i nadawaniu sytuacjom nowego znaczenia; komponent poznawczy i afektywny). z perspektywy społecznej, narzekanie można być formą kolektywnie podzielanej oceny rzeczywistości, jest wówczas próbą uzgodnienia z innymi, czy podobnie do nich postrzegamy świat społeczny i jeśli tak, podtrzymaniu poprzez narzekanie społecznej tożsamości grupy. Narzekanie służy budowaniu wspólnotowych postaw

wobec rzeczy ważnych, dotyczących zarówno całej grupy, jak i jednostek, spraw. Autoprezentacyjna funkcja narzekania wiąże się ściśle z wpływem jednostki na otoczenie, w sposób sprzyjający realizacji przez nią celów. Narzekanie może służyć pokazywaniu innym, że posiada się ważne z perspektywy otoczenia cechy (jak np. w sytuacji, w której narzekając na jedzenie w restauracji, komunikujemy innym, że jesteśmy koneserami), umożliwia zachowanie twarzy w sytuacji, gdy zrobimy coś niewłaściwego, a świadkami tej sytuacji są inni. Tak rozumiana autoprezentacyjna funkcja narzekania wydaje się mieć szczególne znaczenie w warunkach polskich, w których wzorce kulturowe nakładają na ludzi obowiązek pokazywania skromności, w miejsce mówienia w sposób otwarty o swoich zaletach i osiągnięciach. z tej perspektywy narzekanie może stanowić kulturową ramę kamuflowania własnych sukcesów, podporządkowanego kulturowym normom. Problematyka narzekania jako domeny właściwej do opisu relacji człowieka ze światem wydaje się szczególnie istotna, ponieważ dotyczy zarówno emocjonalnego, jak i poznawczego i behawioralnego aspektu funkcjonowania człowieka (Doliński, 2005).

W serii badań na próbie polskiej poświęconych korelatom udziału w kulturze narzekania oraz syndromowi roszczeniowości Żemojtel-Piotrowska weryfikowała (1) czy istotnie kultura narzekania istnieje w takim kształcie, w jakim postulują jej składowe Wojciszke i Baryła, czy (2) syndrom roszczeniowości według Lewickiej wykazuje związki z kulturą narzekania, (3) który ze składników kultury niezadowolenia (powstałej na skutek włączenia w zakres znaczeniowy pojęcia kultury narzekania związków tejże z roszczeniowością) wiąże się z rzeczywiście odczuwanym niezadowoleniem, negatywną wizją świata społecznego a zwłaszcza stosunkiem do władzy, oraz (4) z jakimi wartościami Schwartza można wiązać występowanie kultury niezadowolenia (Żemojtel-Piotrowska, 2009).

Wyniki badań korelacyjnych potwierdziły istnienie związków między poszczególnymi składowymi kultury narzekania oraz syndromem roszczeniowości, rozszerzając poznawczo-behawioralny charakter pojęcia o emocjonalny komponent: udział w kulturze narzekania wiąże się z przekonaniem jaki świat jest, poczucie krzywdy określa, co się do świata czuje, natomiast roszczeniowość jest sposobem na radzenie sobie z tym światem. w skład kultury niezadowolenia wchodziłyby zatem wg Żemojtel-Piotrowskiej opisywane przez

Lewicką poczucie krzywdy i niezadowolenia, negatywny odbiór świata społecznego oraz roszczeniowość (rozumiana jako skłonność do wysuwania roszczeń). Obie zmienne (kultura narzekania oraz syndrom roszczeniowości) korelowały ze sobą dodatnio, co zdaniem badaczki wspierało zasadność rozszerzenia zakresu znaczeniowego pojęcia *kultury narzekania* do *kultury niezadowolenia*.

Co więcej, zarówno udział w kulturze narzekania, jak i syndrom roszczeniowości wiązały się silniejszym z przywiązaniem do wartości egotystycznych w ujęciu Schwartz, przy czym jedynie w przypadku syndromu roszczeniowości ten związek był bezpośredni. Analiza korelacji cząstkowych i regresji liniowej wykazały, że związek chronicznego narzekania z wartościami egotystycznymi był uzależniony od syndromu roszczeniowości. Ponadto, udział w kulturze narzekania korelował dodatnio z wartościami tradycji (wspólnotowości), a syndrom roszczeniowości z typem wartości samokierowania. Norma negatywności świata społecznego (w odróżnieniu od normy negatywności stanów własnych, dla której nie uzyskano istotnej korelacji z udziałem w kulturze narzekania) stanowi oś kultury narzekania, uwidaczniając się w skryptach narzekania i wpływając na ocenę moralności innych ludzi (zwłaszcza w sferze moralności obywatelskiej) oraz współwystępując z przekonaniem o niesprawiedliwości świata społecznego. Korelacje z typami wartości wg Schwartz (1992) wskazują, że kultura narzekania ma charakter kolektywistyczny i wiąże się z przywiązaniem do wartości typu tradycji (Żemojtel-Piotrowska, 2009).

Funkcjonowanie Ja w kontekście społecznym, którego aktywność celowa stanowi istotną komponentę, związane jest nieodłącznie z postrzeganiem przez jednostkę relacji międzyludzkich oraz roli Ja w kształtowaniu ich w zgodzie z własnymi potrzebami i ograniczeniami (Higgins, 2014). Kształtowane kulturowo i wzmacniane w procesie socjalizacji orientacje społeczne, które wyznaczają relacyjne ramy Ja – inni są w literaturze przedmiotu opisywane w kategoriach indywidualistycznej i kolektywistycznej orientacji, współistniejących w umyśle ludzkim orientacji społecznych, zgeneralizowanych tendencji do postrzegania, wartościowania, odczuwania i reagowania jednostek na otaczającą je rzeczywistość społeczną (Adamska, Retowski i Konarski 2005).

Wiele jest koncepcji indywidualizmu i kolektywizmu w literaturze przedmiotu. Niektóre z nich zakładają, iż indywidualizm i kolektywizm stanowią dwa odrębne wymiary (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai i Lucca, 1988; Triandis, Leung, Villareal i Clack 1985; Triandis, Bontempo, Betancourt, Bond, Leung i Brenes, 1986; Traindis, McCusker i Hui, 1990; Triandis, 1989, 1995, 1996, 2009, inne zaś – że są to przeciwstawne krańce tego samego wymiaru, który można opisać jako stosunek do członków grupy własnej i obcej o różnym stopniu zróżnicowania (Hofstede, 2000, Popper, 1993, Waterman, 1981). Generalizując, można by powiedzieć, iż indywidualiści spostrzegają świat społeczny jako zbiór niezależnych jednostek, budujących poczucie własnej wartości na sukcesach osiągniętych w walce o uzyskanie przewagi. Odróżniając wyraźnie siebie od innych, kierują się w podejmowanych działaniach przede wszystkim własnymi celami i potrzebami. W rozumieniu kolektywistów jednostka jest częścią większej społecznej całości, stąd świat społeczny ujmowany jest przez nich w kategoriach układu stosunków pomiędzy różnymi społecznymi całościami (rodziny, grupy społeczne, narody). Poczucie wartości opierają na akceptacji ze strony członków własnej grupy. Wykreślają więc wyraźną granicę między grupą własną i obcą (Adamska, 1997).

Triandis uznaje (1995), iż definiowanie indywidualizmu i kolektywizmu, ze względu na istnienie wielu ich teoretycznych konceptualizacji, powinno przebiegać na wzór podziałów dokonywanych w zoologii, gdzie każdy rodzaj jest określany przez pewną kombinację właściwości definicyjnych, zaś gatunki wyróżniane są ze względu na dodatkowe właściwości. Właściwości definicyjne to – zdaniem Triandisa – sposób definiowania własnego Ja, prymat celów, typ relacji, waga postaw i norm w regulacji zachowań i aktywności celowej człowieka. Z tego właśnie względu, to Triandisa myślenie o indywidualizmie i kolektywizmie, jest przedmiotem zainteresowania i badania w przedmiotowej pracy.

Przez sposób definiowania własnego Ja Triandis rozumie relatywną wagę, jaką nadaje jednostka innym osobom w formułowaniu koncepcji siebie (Triandis, 1989, Rhee, Uleman, Roman i Lee, 1995), pozostając w tym zakresie zbieżnym z tym, co Markus i Kitayama (1991) opisują jako różne kulturowo koncepcje Ja: Ja współzależnego i Ja niezależnego, poprzez które jednostka dokonuje oceny, organizacji oraz regulacji własnych doświadczeń i działań

(Markus i Wurf, 1987), reguluje przebieg relacji i procesów interpersonalnych, takich jak percepcja innych, porównania społeczne, czy rodzaj interakcji, w wyniku których doświadczają odmiennych poznawczych, emocjonalnych oraz motywacyjnych konsekwencji, charakteryzujących pracę Ja niezależnego versus Ja współzależnego.

Prymat celów odnosi się do wagi, jaka jest przez jednostki przypisywana celom własnym oraz celom grupy. Yamaguchi (1994), analizując społeczeństwo japońskie uznawane za wysoce kolektywistyczne, podaje dwa powody dominacji celów grupy nad celami własnymi jednostek: natura przywiązania, z którym wiąże się oczekiwanie nagrody oraz obawa przed odrzuceniem i związane z nią oczekiwanie kary. Jednostki odkładają (na jakiś czas) własne cele, przyjmując do realizacji cele grupy, jeśli spodziewają się nagród w odległej perspektywie czasowej lub z obawy przed karą, np. w formie wykluczenia z grupy (Kim, Traindis, Kagitcibasi, Choi i Yoon, 1994; za: Triandis 1996). Nagrodą za wypełnienie zobowiązań wobec grupy jest jej aproba i społeczne wsparcie. Grupa jest odpowiedzialna za jednostkę, ale i jednostka jest odpowiedzialna za dobro grupy i poszczególnych jej członków, z czego wprost wynika nakaz poświęcania się dla innych i dla dobra grupy. Podczas gdy ujęcie kolektywistyczne zakłada zasadę współodpowiedzialności, w warunkach dominacji nastawienia indywidualistycznego każdy odpowiada sam za siebie (Reykowski, 1992).

Tym, co różnicuje indywidualizm i kolektywizm jest również typ relacji utrzymywanych przez jednostki z innymi ludźmi: relacji wymiany bądź komunalnych (Clark, 1984, Clark 1985, Clark, Powell, Mills, 1986, Clark, Powell, Oullette, Milberg, 1987), odmiennych z uwagi na inne reguły dystrybuowania korzyści w grupie (tj. reguły dawania i brania). W relacjach komunalnych ludzie czują się zobowiązani do troski o dobro innych, przekazując korzyści odpowiadają na ich potrzeby, czasem by ich zadowolić. Z perspektywy uczestników relacji, dawanie i branie nie składają się więc na proces bezpośredniej wymiany a otrzymywanie korzyści nie uruchamia zobowiązania do zwrotu analogicznych porównywalnych w nieodległym czasie. Odwrotnie jest w relacjach wymiany. Uczestnicy tego rodzaju relacji nie odczuwają zobowiązania do zaspokajania potrzeb innych ludzi. Przekazując korzyści, oczekują na otrzymanie tychże – o porównywalnej wartości. Kiedy otrzymują, czują się

zobowiązani do odwdzięczenia się tym samym. W warunkach działania norm wymiany ludzie chcą być nagradzani proporcjonalnie do wkładu wniesionego w wykonane zadanie, podczas gdy normy komunalne wskazują na konieczność uwzględniania dóbr w miarę potrzeb. Z tej perspektywy, waga postaw i norm w regulacji społecznych zachowań stanowi – zdaniem i Singelisa i Triandisa (1995) – ostatnią definicyjną cechę indywidualizmu i kolektywizmu, wskazując na przeciwstawienie indywidualnych postaw, przekonań, emocji i preferencji, normom i rolom społecznym oraz ich strukturalnym konsekwencjom (Suh, Diener, Oishi, Triandis, 1998), rozumianym w kategoriach stosunków równościowych lub hierarchicznych (Triandis i Gelfand, 1998). Jednostki w kulturach równościowych podkreślają znaczenie równego statusu osób należących do tych samych społeczności, inaczej niż w społeczeństwach hierarchicznych, gdzie jednostka różnicuje innych i siebie ze względu na zajmowane miejsce w hierarchii społecznej, w tym sensie akceptuje nierówności i kieruje się przekonaniem o wadze społecznych przywilejów (Singelis i Triandis, 1995). Biorąc pod uwagę powyższe kategorie atrybutów, które wg Triandisa pozwalają odróżnić od siebie kultury kolektywistyczne i indywidualistyczne (znaczenie Ja dla jednostki, koncentracja na potrzebach innych versus wymiana społeczna jako dominujący wzorzec utrzymywania relacji społecznych, zachowanie jako funkcja norm społecznych versus indywidualnych postaw oraz odmienna struktura celów, można by w następujący sposób scharakteryzować różnice pomiędzy indywidualistami i kolektywistami. Z uwagi na znaczenie Ja, kolektywiści wyróżniają grupy społeczne jako jednostki analizy, podczas gdy indywidualiści odnoszą się w analizie raczej do pojedynczych jednostek ludzkich. Ja w kulturach kolektywistycznych jest więc definiowane w relacji do członków grupy, np. *Ja jestem córką N., mam dwóch braci, pracuję w firmie X, opiekuję się swoją chorą ciotką*, podczas gdy w kulturach indywidualistycznych funkcjonuje jako kategoria autonomiczna i niezależna od członków grupy, np. *Ja jestem nauczycielką, mam 30 lat, jestem towarzyską, lubię sporty ekstremalne*. Kolektywistom właściwe byłoby myślenie o sobie w kategoriach *Ja współzależnego*, podczas gdy indywidualistom - myślenie o sobie w kategoriach *Ja niezależnego*. Indywidualistów i kolektywistów różni również – zdaniem Triandisa – wzorzec nawiązywania i utrzymywania relacji społecznych. Podczas gdy kolektywiści przywiązują dużą wagę do potrzeb

członków grupy, do której przynależą (nawet jeśli relacje, w jakie wchodzi, są w jakimś stopniu niekorzystne dla jednostki, lecz są społecznie usankcjonowane, czy ważne z perspektywy tej drugiej osoby, są skłonni je podtrzymywać), indywidualiści raczej ważą korzyści i straty, jakie wiążą się z podtrzymywaniem relacji i – jeśli szkody przewyższają korzyści – nie utrzymują ich kosztem wycofania siebie. W rezultacie kolektywiści angażują się raczej w związki wspólnotowe, podczas gdy indywidualiści w związki o charakterze wymiany wzajemnych świadczeń. W konsekwencji zachowania członków kultury kolektywistycznej są determinowane przede wszystkim normami społecznymi (np. *Zachowuję się uprzejmie wobec sąsiada, bo wypada tak czynić*), zaś stawiane przez nich są cele kompatybilne z celami grupy odniesienia (w przypadku rozbieżności między celami własnymi a celami grupy, te drugie stają się dla kolektywistów priorytetowe – np. *Wybieram studia medyczne, mimo że wołałabym prawnicze, bo oczekuje tego ode mnie moja rodzina*), podczas gdy w kulturze indywidualistycznej: zachowania w znacznej mierze są wyznaczane przez indywidualne postawy (np. *Zachowuję się uprzejmie wobec sąsiada, bo go lubię*), tym samym więc cele indywidualistów mogą, ale nie muszą być kompatybilne z celami grupy, zaś gdy zachodzi pomiędzy nimi rozbieżność, indywidualiści stawiają na realizację celów własnych (np. *Wybieram studia prawnicze, bo takie mam zainteresowania*) (Kwiatkowska, 2009).

W dwuwymiarowej koncepcji indywidualizmu i kolektywizmu (horyzontalnego i wertykalnego) Triandis w następujący sposób charakteryzuje postawy, jakie przyjmują jednostki wobec innych, z którymi współtworzą społeczną rzeczywistość (Kwiatkowska, 2009; Boski, 2010):

1. indywidualizm horyzontalny (równościowy) oznacza autonomię jednostki wobec innych; obniża się tu znaczenie hierarchicznego zróżnicowania ludzi, a nadaje się wysokie znaczenie temu, by być unikalnym, polegać na sobie, być niezależnym od innych; przykładem są kraje skandynawskie.
2. indywidualizm wertykalny (hierarchiczny) jest identyfikowany z tendencją do rywalizowania z innymi; podkreśla się tu nie tylko bycie niezależnym, ale też dążenie do osiągnięcia wysokiej pozycji na społecznej drabinie osiągnięć, dzięki umiejętności pokonania innych; przykładem są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

3. kolektywizm horyzontalny (równościowy) oznacza pozostawanie w bliskich związkach z równościowo traktowanymi innymi ludźmi, podkreśla się tu bliskie relacje z grupą, ważne jest, by być empatycznym, uspołecznionym, współpracującym z innymi; przykładem są społeczności funkcjonujące w izraelskich kibucach.
4. kolektywizm wertykalny (hierarchiczny) jest identyfikowany z tendencją do poświęcania się na rzecz grupy; ważne jest dobro wspólnoty i spójność wewnątrzgrupowa, szacunek dla norm grupowych oraz posłuszeństwo autorytetom; przykładem są kultury Dalekiego Wschodu.

W odniesieniu do relacji jednostki wobec grupy, indywidualizm horyzontalny wiąże się więc z nastawieniem jednostki na wyjątkowość (jednostka koncentruje swoją aktywność wokół budowania niezależności i autonomii), podczas gdy indywidualizm wertykalny oznacza orientację jednostki na osiągnięcia (a zatem tendencję do rywalizowania z innymi). Kolektywizm horyzontalny wiąże się z nastawieniem na współpracę i współdziałanie w relacjach, podczas gdy wertykalny – ze współpracą wynikającą z poczucia zobowiązania i konieczności poświęcania się dla innych. O ile więc jednostki o wysokim poziomie indywidualizmu horyzontalnego widzą siebie jako podobnych do innych (współtworzących tę samą społeczność), choć od nich niezależnych, wysoki indywidualizm wertykalny wiąże się z postrzeganiem Ja w kategorii niezależnych, wyraźnie od innych się odróżniających. Analogicznie wysoki kolektywizm horyzontalny oznacza, że jednostka myśli o sobie jako o współzależnej, takiej samej jak inni w jej grupie odniesienia, zaś wysoki kolektywizm wertykalny oznacza myślenie o sobie jako o współzależnej lecz wyraźnie różnej od pozostałych. Z tego wynika, zdaniem Triandisa, fakt, iż indywidualiści mają silniejszą niż kolektywiści tendencję do nawiązywania i utrzymywania relacji społecznych, choć ich relacje są swobodne i powierzchowne, z niewielkim zaangażowaniem i niewielką wewnętrzną intymnością wśród członków grupy, podczas gdy kolektywiści na ogół rzadziej nawiązują nowe przyjaźnie, ale ich relacje są bliższe i trwalsze (Triandis, 1995).

Choć pomiar hierarchicznego i równościowego zróżnicowania indywidualizmu i kolektywizmu obarczony może być pewnymi metodologicznymi trudnościami, wyniki badań prowadzonych z jego zastosowaniem dostarczają

interesujących wniosków w obszarze wiedzy na temat zależności wymiaru wertykalny/horyzontalny i aktywności celowej człowieka od zmiennych kulturowych¹. Bazując na opracowanym wspólnie z Singelisem (Singelis i Triandis, 1995) narzędziem do pomiaru postaw jednostek wobec innych (skalą IndCol), testowaną w analizach porównawczych na próbach w Stanach Zjednoczonych i Hawajach, Triandis rozwinął sposób pomiaru dwóch indywidualizmów i kolektywizmów hierarchicznego oraz równościowego wykorzystując narzędzie jakościowe, oparte o krótkie scenariusze (składające się z 16 pozycji, mających charakter krótkich opisów sytuacji i czterech możliwych sposobów reagowania w każdej z sytuacji), które okazało się ono wykazywać zbieżność z dwuwymiarową miarą postaw indywidualizmu i kolektywizmu w jej oryginalnej postaci. Triandis i Gelfand (1998) przeprowadzili trzy badania, mające na celu określenie trafności tego narzędzia. Pierwsze badanie (badanymi byli studenci południowokoreańscy) wykazało oczekiwany wzorec ładunków czynnikowych. Drugie badanie, wykorzystujące podejście wielu cech-wielu metod dostarczyło potwierdzenia dla trafności zbieżnej i różnicowej dwóch miar badanych konstruktów: postaw i scenariuszy. Trzecie badanie miało na celu określenie związków pomiędzy indywidualizmem i kolektywizmem hierarchicznym oraz równościowym a wyróżnionymi składnikami indywidualizmu (współzawodnictwo, dystans emocjonalny, hedonizm, samowystarczalność) i kolektywizmu (spójność rodziny, współzależność, uspołecznienie). Analiza regresji pomiaru postaw ujawniła, iż wyniki hierarchicznego indywidualizmu w największym stopniu dały się przewidzieć przez współzawodnictwo i hedonizm, równościowego indywidualizm przez samowystarczalność, hierarchicznego kolektywizmu przez spójność rodziny i uspołecznienie, zaś równościowego kolektywizmu przez współzależność i uspołecznienie (Adamska, Retowski i Konarski, 2005).

Badania przeprowadzone w dwóch indywidualistycznych kulturach: w Danii oraz Stanach Zjednoczonych (Nelson i Shavitt, 2002) wykazały, iż przedstawiciele obu narodów kładą odmienny nacisk na wartościowanie własnych osiągnięć. Osiągnięcia rozumiane jako sukces osobisty będący wynikiem kompetencji (charakterystyczne dla mieszkańców USA) mogą

1 Problematykę zależności indywidualizmu – kolektywizmu i aktywności celowej człowieka szczegółowo podejmuję w rozdziałach 2.4 oraz 4.2 niniejszej pracy.

pozostawać w sprzeczności z uwzględnianiem interesów innych ludzi i wywoływać napięcie, określane jako uniwersalny konflikt wartości (co zaobserwowano wśród Duńczyków). W badaniach międzykulturowych Kurman i Sriram (2002) wykazali natomiast, iż tendencja do samokrytycyzmu ma miejsce tylko w tych kulturach, które ograniczają rozwój unikalnego Ja, co ma związek z kolektywizmem hierarchicznym, wzmacniającym skromność. Kulturowe podkreślanie tej wartości wyraża się w społecznych naciskach na nieujawnianie własnych sukcesów. Zjawisko to nie występuje w przypadku kolektywizmu równościowego, gdzie normy grupowe nie narzucają członkom grupy konieczności znacznego ograniczania swojej wolności, rezygnacji z własnych celów i aspiracji, lecz raczej stawiają wymóg realizacji indywidualnych zamierzeń w ramach danej społeczności.

Zarówno samoocena (por. Higgins, 2008), jak i relacje jednostki z innymi opisane na wymiarze indywidualizmu i kolektywizmu (por. Aaker i Lee, 2001; Lockwood i in., 2005) były przedmiotem badań w kontekście różnic międzykulturowych w odniesieniu do aktywności celowej człowieka. Międzykulturowe badania z wykorzystaniem konstruktu wiary w sprawiedliwy świat, choć bezpośrednio powyższego nie dotyczyły, pozwolą na sformułowanie hipotez w obszarze zależności aktywności celowej człowieka od działających na niego sił środowiskowych (*environmental forces*). Pisząc o regulacyjnej funkcji hipotezy sprawiedliwego świata w działaniu człowieka, Dalbert zwraca uwagę, iż społeczeństwa są pełne nierówności i niesprawiedliwości: nierówny jest podział bogactwa, dostęp do opieki zdrowotnej czy edukacji. Ludzie na tę zaobserwowaną lub doświadczoną niesprawiedliwość reagują. Niektórzy odczuwają oburzenie, inni starają się przywrócić sprawiedliwość, jeszcze inni okazują pogardę dla ofiar lub tworzą systemy przekonań, służące uzasadnieniu istnienia społecznych, ekonomicznych i politycznych nierówności. Wszyscy oni jednak, skonfrontowani z niesprawiedliwością, przywracają światu sprawiedliwość przy pomocy poznawczej kontroli tego, co niekontrolowalne (Dalbert in., 2009).

1.3 Jednostka w relacji ze światem: hipoteza sprawiedliwego świata

Minęło już ponad sześćdziesiąt lat odkąd Lerner (1965) po raz pierwszy wprowadził do literatury koncept wiary w sprawiedliwy świat, zauważając, iż ludzie – co do zasady – podzielają przekonanie, iż „dobre” rzeczy przydarzają się ludziom „dobrym”, a „złe” spotykają „złych” (niezależnie od tego, czy w rzeczywistości powyższe nie ma ze sobą żadnego związku). Badania konceptu wiary w sprawiedliwy świat z wykorzystaniem metod kwestionariuszowych prowadzone są od ponad pięćdziesięciu lat, odkąd Rubin i Peplau (1973, 1975) opracowali pierwszą skalę pomiarową, i kontynuowane współcześnie, przede wszystkim z uwagi na fakt, iż uzyskiwane przy pomocy różnych narzędzi pomiarowych wyniki cechuje wysoka stabilność, co powoduje iż poddają się one z łatwością m.in. międzykulturowym generalizacjom. Wykazano, iż wiara w sprawiedliwy świat znacząco i pozytywnie skorelowana jest z autorytaryzmem (Rubin i Peplau, 1973), etyką pracy (Ma i Smith, 1985), konserwatyzmem (Wagstaff, 1984), wewnętrznym umiejscowieniem kontroli (Zuckerman i Gerbasi, 1977) przekonaniami religijnymi (Zweigenhaft, Phillips, Adams, Morse i Horan, 1985), postawami wobec ubóstwa (Furnham i Gunter, 1984), rolą kobiet (Wagstaff i Quirk, 1983), pomaganiem osobom starszym (Maclean i Chown, 1988), postawami wobec preferencji seksualnych (Furnham i Karani, 1985), PKB *per capita* (Smith i Green, 1984), reakcjami na depriację osobistą (Hafer i Olson, 1989), cechami osobowości (Rim, 1983) czy stereotypami dotyczącymi atrakcyjności fizycznej (Dion i Dion, 1987). Część z przedstawionych powyższej zależności – istotna z uwagi na podejmowanie przez człowieka aktywności celowej – podlega szczegółowemu omówieniu w dalszej części pracy (za: Furnham, 1991).

Zdaniem Lenera i Millera (1978) wiara w sprawiedliwy świat, a więc przekonanie, że żyjemy w świecie, w którym „ludzie na ogół dostają to, na co zasłużyli”, jest istotna z perspektywy przetrwania jednostek, pozwala bowiem rozumieć świat w kategoriach bytu uporządkowanego i przewidywalnego. Przekonanie, iż „dostanę od świata to, co sam mu dam”, strukturyzuje życie społeczne, dostarczając jednostkom oparcia i wskazując drogę postępowania w nowych sytuacjach, konfrontować się ze zmieniającym się środowiskiem

fizycznym i społecznym przy mniejszym poziomie lęku. Bez przekonania o tym, że świat jest sprawiedliwy, trudniej byłoby jednostce angażować się w realizację dalekosiężnych celów, czy wybierać adekwatne drogi postępowania w społecznie regulowanych sytuacjach codziennego życia. To właśnie z uwagi na ważną, adaptacyjną funkcję wiary w świat sprawiedliwy dla aktywności celowej jednostki, ludzie niechętnie rezygnują z tego przekonania i reagują zaniepokojeniem, gdy napotkają dowody sugerujące, iż w istocie świat nie jest tak sprawiedliwy, jak dotąd zakładali (Lerner i Miller, 1978). Wiara w sprawiedliwy świat działa jak psychologiczny bufor chroniący przed trudnymi realiami świata, przede wszystkim poprzez wzmocnienie przekonania jednostek o posiadaniu kontroli nad tym, co nieprzewidywalne. Ludzie czują się mniej bezbronni, ale też w mniejszym stopniu koncentrują się na ryzyku ponoszonym w związku ze swoimi działaniami, kiedy mogą założyć, że „nie zrobili nic, co narażałoby ich na negatywne konsekwencje”. Co ciekawe, wydaje się, że przekonanie o istnieniu sprawiedliwego i uporządkowanego świata jest stabilne w całym okresie życia człowieka, analogicznie jak niezależne do etapu życia jest pragnienie życia w bezpiecznym i przewidywalnym świecie (Lerner, 1997).

Wczesne badania nad konstruktem wiary w sprawiedliwy świat koncentrowały się przede wszystkim wokół jego wyjaśniającego wpływu na postawy i zachowania człowieka w sytuacji zawinionej i niezawinionej krzywdy (np. w sytuacjach gwałtu czy zachorowania na AIDS). Dowodzono związku przekonania o sprawiedliwości świata z konserwatyzmem i autorytaryzmem, ale także z wewnętrznym umiejscowieniem kontroli, prawie zawsze uznawanym za psychologicznie zdrowe i przystosowawcze. Z czasem, wiarę w sprawiedliwy świat zaczęto postrzegać także w kategoriach strategii radzenia sobie np. w sytuacji stresu, czy też czynnika wzmacniającego wewnętrzną motywację osiągnięć. Wciąż badacze zainteresowani są funkcjonowaniem przekonania o sprawiedliwości świata w różnych kulturach czy określonych grupach demograficznych, zwłaszcza w kontekście czynników mogących ją potencjalnie osłabiać (Furnham, 2003).

W badaniach dotyczących reakcji na krzywdę innych dowodzono związku wiary w sprawiedliwy świat z mechanizmami utrzymywania kontroli nad rzeczywistością. Kristiansen i Giulletti (1990) dowiedli wzrostu pozytywnych

postaw wobec kobiet – ofiar przemocy wraz ze wzrostem ich przekonania o sprawiedliwości świata, co – zdaniem autorów pracy – sugerować może, iż kobiety obwiniając ofiarę przemocy za to co ją spotkało, starają się wzmocnić postrzeganą subiektywną kontrolę nad ich własną, potencjalną wiktyimizacją. Prowadzone przez Montadę (1998) i współpracowników z University of Trier (Niemcy) badania dowiodły związku wiary w sprawiedliwy świat z obwinianiem ofiar, doświadczających różnego rodzaju krzywdy: biednych ludzi – w krajach tzw. Trzeciego Świata, osób niepełnosprawnych, pacjentów chorujących na AIDS, ofiar wypadków, gwałtu, a nawet pacjentów onkologicznych. Podejmowano w nich problematykę związku wiary w sprawiedliwy świat z zasadami sprawiedliwej dystrybucji dóbr sprawiedliwości dystrybucyjnej: „według potrzeb” lub „po równo”. Zgodnie z przewidywaniami uzyskano dodatnie korelacje pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a przekonaniem o słuszności rozdziału „po równo” oraz ujemne – z wyznawaniem zasady „według potrzeb”. Dowiedziono także, iż wiara w sprawiedliwy świat zwiększa skłonność do obwiniania „innych” tj. tych, którzy są do nas niepodobni oraz wiąże się z tendencją do obrony własnych interesów, nie zaś interesów ofiar i potrzebujących „innych”.

W idącym krok dalej badaniu, służącym opisowi, w jaki sposób obserwatorzy zachowują swoją wiarę w sprawiedliwy świat, Reichle, Schneider i Montada (1998) przyglądali się reakcjom behawioralnym i poznawczym na doznawanie krzywdy, postrzeganą przez badanych odpowiedzialność za pomoc potrzebującym i chęć pomocy wobec migrantów, pracowników z krajów Trzeciego świata i bezrobotnych. Zgodnie z przewidywaniami, przekonanie o sprawiedliwości świata motywowało ludzi do obwiniania potrzebujących za „bycie w potrzebie”, minimalizowania ich potrzeb (w tym otrzymania pomocy) i uzasadniania własnych korzyści płynących z powstrzymania się od udzielenia pomocy. Powyższe, według autorów, jest z perspektywy adaptacyjnej działaniem adekwatnym, gdy skuteczna pomoc jest albo faktycznie niemożliwa albo zbyt kosztowna.

Hafer i Olson (1998) sprawdzali, czy silne przekonanie o sprawiedliwości świata wiąże się z postrzeganiem swoich negatywnych wyników jako mniej niesprawiedliwych oraz słabszym doświadczeniem emocjonalnego niezadowolenia, gniewu i urazy, w obliczu osobistego nieszczęścia. Uzyskane korelacje

pozytywne posłużyły autorom badania jako podstawa wnioskowania o istocie wiary w sprawiedliwy świat z perspektywy osobistej jednostek: wysoka wiara w sprawiedliwy świat wiąże się bowiem z subiektywnie postrzeganą «mniejszą niesprawiedliwością» osobistego nieszczęścia i doświadczaniem mniejszego niezadowolenia w sytuacji jego wystąpienia, w porównaniu do osób z niską wiarą w sprawiedliwy świat.

Connors i Heaven (1990) dowiedli, iż wysoka wiara w sprawiedliwy świat była dodatnio skorelowana z większym dystansem społecznym, ale ujemnie z troską o poszkodowanego. Furnham i Proctor (1989, 1992) wykazali, iż wiara w sprawiedliwy świat była dodatnio związana z postawami izolacjonistycznymi (unikanie kontaktu z ofiarami i poszkodowanymi), postawami legalistycznymi (faworyzowanie środków prawnych zapobiegających szerszeniu pomocy) czy postulowanym ograniczeniem zasięgu mediów (w analogicznym jak poprzednio celu). Autorzy Ci uważają, że wiara w sprawiedliwy świat narzuca postrzeganie ofiar jako tych, którzy „sami na siebie nałożyli ten stan, a tym samym zasługują na swój los”. Wysoka wiara w sprawiedliwy świat wiąże się więc z wysokim poczuciem bezpieczeństwa w świecie, w którym krzywda (bieda, gwałt, czy śmiertelna choroba) spotyka głównie tych, którzy na nią „zasłużyli”. Hipoteza sprawiedliwego świata wyjaśnia zatem nie tylko dlaczego ludzi spotyka nieszczęście, ale także dlaczego jednych spotyka – a innych nie spotyka.

Anderson (1992) przetestował powyższe, zakładając iż osoby z silnym przekonaniem o sprawiedliwości świata będą częściej przypisywały winę związaną z zachorowaniem na AIDS mężczyźnie homoseksualnemu niż heteroseksualnemu. Okazało się, że większa nietolerancja wobec nieheteronormatywnej orientacji seksualnej, wiązała się z większym lękiem w kontakcie z chorymi na AIDS i większym prawdopodobieństwem przypisania im winy za zachorowanie, niż w odniesieniu do mężczyzn homoseksualnych. Glennon i Joseph (1993) dowiedli, iż silniej negatywne postawy wobec homoseksualnych ofiar AIDS były związane z wysokim przekonaniem o sprawiedliwości świata i niższymi wynikami w zakresie samooceny (im mniejsza wiara w siebie, tym silniejsze poszukiwanie oparcia w świecie, dążenie do tego by był przewidywalny i kontrolowalny).

Istotnym nurtem badań nad hipotezą wiary w sprawiedliwy świat są studia nad związkiem tego konstrukt z przekonaniami i zachowaniami w sytuacji traumy. W badaniu Bierhoff i in. (1991) wykazano, iż osoby, które zaoferowały pomoc w sytuacji bycia świadkami wypadku – w porównaniu z grupą kontrolną tj. tymi, którzy nie deklarowali chęci pomocy – cechowała wyższa wiara w sprawiedliwy świat, silniejsze wewnętrzne umiejscowienie kontroli oraz deklaratywnie – większa odpowiedzialność społeczna i empatia. W myśl założeń Lerner, jeśli krzywda dotyka osób, co do których pewne jest, iż są one niewinne i w żaden sposób nie są odpowiedzialne za wypadek, interwencja pomocowa postrzegana jako sposób na przywrócenie sprawiedliwości świata (co jest zgodne z myśleniem w kategoriach „dostają to, na co zasłużyli”).

O ile prowadzone u schyłku ubiegłego wieku (w latach 80-tych i 90-tych), przede wszystkim z uwagi na związek przekonania o sprawiedliwości świata z tendencją do „neutralizowania” krzywdy ofiary poprzez przypisywanie jej odpowiedzialności za doznane urazy uznawane były za „politycznie niepoprawne” (Furnham, 2003), od czasu współautorskiej pracy Lipkus, Dalbert i Siegler (1996), w której wykazano, iż wiara w sprawiedliwy świat jest predyktorem zarówno zadowolenia z życia, jak i dobrego samopoczucia, niezależnie od cech osobowości wg Wielkiej Piątki, zwykło się traktować ów konstrukt w kategoriach funkcjonalnego i adaptacyjnego mechanizmu radzenia sobie w sytuacjach stresu (Dzuka i Dalbert, 2000), co z resztą zbieżne jest z uzyskiwanymi już we wcześniejszych pracach wynikami, kiedy to Ritter, Benson i Snyder (1990) dowodzili, iż wiara w sprawiedliwy świat ujemnie koreluje m.in. z afektem depresyjnym.

Zdaniem Dalbert (1998, 1999) wiara w sprawiedliwy świat może być wysoce funkcjonalna z perspektywy przetrwania jednostki w społeczeństwie z czterech powodów. Po pierwsze, wiara w sprawiedliwy świat wpływa na rekonstrukcję i postrzeganie kierunku własnych działań (np. poprzez mechanizm faworyzowania grupy własnej – zaprzeczania większej niesprawiedliwości i dyskryminacji w jej obrębie). Po drugie, wiara w sprawiedliwy świat kieruje społecznymi interakcjami (tzn. tam, gdzie możliwa jest pomoc, osoby wierzące w sprawiedliwość świata są bardziej skłonne jej udzielać w oczekiwaniu, iż „dobry los” je za nią nagrodzi). Po trzecie, wiara w sprawiedliwy świat jest siłą stabilizującą, która pomaga jednostce poradzić sobie z codziennymi

wyzwaniami: może zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia depresji i innych chorób indukowanych stresem. Wreszcie, wiara w sprawiedliwy świat pomaga ofiarom niesprawiedliwego losu, które cechuje lepsze samopoczucie po traumatycznych wydarzeniach niż tych, którzy nie wierzą w sprawiedliwość świata (przekonanie o sprawiedliwości świata wydaje się chronić ofiary przed rozmyślaniami typu: „dlaczego ja?”, w tym sensie stanowiąc również mechanizm dezadaptacyjny).

W licznych badaniach dowiedziono, iż wiara w sprawiedliwy świat odgrywa ważną rolę w radzeniu sobie ze stresem. Tomaka i Blascovich (1994) wykazali, iż jednostki wykorzystują zarówno mechanizmy behawioralne, jak i poznawcze w radzeniu sobie ze stresem przy pomocy przekonania o sprawiedliwości świata. W eksperymencie, w którym rejestrowano wyniki samoopisu oraz wskaźniki fizjologiczne i behawioralne (poziom wykonania zadania), potwierdzono hipotezę, iż osoby o wysokiej wierze w sprawiedliwy świat oceniały potencjalnie stresujące zadania w kategoriach wyzwania raczej niż w kategoriach zagrożenia, wykazywały wzór reakcji fizjologicznych charakterystyczny dla wyzwania, zgłaszały niższe subiektywne poczucie stresu w odpowiedzi na zadanie i lepiej poradziły sobie z zadaniem (np. starając się bardziej i wykonując lepiej) w porównaniu do osób o niskim poziomie wiary w sprawiedliwy świat. Dowiedziono również, iż wiara w sprawiedliwy świat może wpływać na szereg procesów związanych z zarządzaniem stresem w długim okresie, w tym na buforowanie stresu emocjonalnego, ochronę zdrowia fizycznego czy poprawę motywacji osiągnięć. Wiara w sprawiedliwy świat jest uważana za ważny zdrowy czynnik moderujący doświadczenie wyzwania i zagrożenia w sytuacjach potencjalnie stresujących.

Brown i Grover (1998) przyjrzeni się poziomowi wsparcia społecznego oraz przekonaniu o sprawiedliwości świata u funkcjonariuszy policji po narażeniu ich na działanie stresora na poziomie stresu psychicznego. Odkryli, iż w warunkach większego stresu emocjonalnego, wsparcie społeczne wydaje się być silniejszym moderatorem (niż wiara w sprawiedliwy świat) procesów radzenia sobie ze stresem. Tak długo, jak narażenie na działanie stresora jest niskie – nie podważa przekonania, że świat jest kontrolowany – wiara w sprawiedliwy świat wydaje się pełnić funkcję bufora chroniącego policjantów od nadmiernego psychicznego niepokoju. Jednak gdy ekspozycja na stresor jest

wysoka, a przewidywalność świata kwestionowana, bufor ochronny oferowany przez przekonania na temat sprawiedliwości przestaje działać ochronnie.

Powyższe nasuwa pytanie o związek pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a przekonaniem na temat funkcjonowania rzeczywistości społecznej, w której przychodzi działać jednostce. Wiele jest badań podejmujących tę problematykę. Dalbert i Yamauchi (1994) skupili się na związku pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a postawami wobec imigrantów i pracowników zagranicznych w Niemczech i na Hawajach. Zaobserwowano, że im bardziej ofiary podobne były do obserwatorów, tym groźniejsze wydawało się być przyznanie się przez obserwatorów do niesprawiedliwości wobec nich, z uwagi na fakt, iż stają się one wówczas, w oczywisty sposób, częścią własnego świata społecznego obserwatorów. W obu grupach sytuacja migrantów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji została oceniona jako bardziej sprawiedliwa przez jednostki o większej wierze w sprawiedliwy świat oraz przez osoby bardziej społecznie podobne do grupy znajdującej się w niekorzystnej sytuacji. Tanaka (1999) dowiódł istnienia „błędu egocentrycznego założenia uczciwości własnej” (*egocentric fairness bias*) wśród osób o wysokiej wierze w sprawiedliwy świat, polegającego na uznawaniu swoich zachowań za bardziej sprawiedliwe, zaś zachowań innych za mniej uczciwe (w porównaniu do osób o niskiej wierze w sprawiedliwy świat). Lambert, Burroughs i Nguyen (1998, 1999) przyglądając się roli wiary w sprawiedliwy świat i autorytaryzmu w postrzeganiu ryzyka, odkryli interakcję pomiędzy obiema miarami wskazującą, iż im wyższy autorytaryzm, tym subiektywne ryzyko wystąpienia takich zdarzeń jak porwanie, zapalenie wątroby, AIDS itp. jest niższe, w sytuacji, w której gdy badani wierzyli, iż świat jest sprawiedliwy (w porównaniu do tych, którzy nie wierzyli). Wśród osób o niskim autorytaryzmie, przekonanie o sprawiedliwości świata nie odegrało żadnej roli w subiektywnym postrzeganiu ryzyka. W zaproponowanym modelu wyjaśniającym powyższe wyniki, autorzy zaproponowali następującą ich interpretację: jeśli ludzie czują się względnie bezpiecznie, wówczas w sposób naturalny nie koncentrują się na ryzyku związanym z ich działaniami. Jeśli jednak świat jest postrzegany jako miejsce zagrażające (co charakteryzuje osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu), przekonanie o sprawiedliwości świata może działać jak bufor i prowadzić do niskiego subiektywnego poczucia ryzyka (którego „źródłem

jest świat, a nie Ja jednostki”). Bez wiary w sprawiedliwy świat, „autorytarny umysł” nie ma oparcia – bufora chroniącego go przed zagrożeniem, a tym samym łatwiej dostrzega wysokie ryzyko. W tym sensie wiara w sprawiedliwy świat jest pozytywnie skorelowana ze zdolnością ludzi do skutecznego radzenia sobie z negatywnymi wydarzeniami mającymi miejsce w ich otoczeniu (stresorami).

Campbell, Carr i MacLachlan (2001) wykazali, iż wiara w sprawiedliwy świat jest powiązana z atrybucjami biedy w krajach Trzeciego Świata. Im wyższa wiara w sprawiedliwy świat, tym wyższa skłonność do przypisywania odpowiedzialności za biedę jednostkom, im wyższa wiara w sprawiedliwy świat – tym większa skłonność do rozpatrywania jej przyczyn w kategoriach czynników dyspozycyjnych. Doliński (1991) dowiódł istnienia różnic w zakresie wiary w sprawiedliwy świat wśród studentów w Polsce, w porównaniu do wyników studentów w Ameryce, Wielkiej Brytanii i na Tajwanie, zaś obserwowane różnice wyjaśniał odwołując się do czynników społeczno-politycznych i religijnych determinujących ówczesną sytuację w Polsce.

W opublikowanych w 1991 roku badaniach Furnhama na 1700 studentach z 12 krajów ujawniono silny pozytywny związek wiary w sprawiedliwy świat z dystansem władzy rozumianym za Hofstede (1984). Zgodnie z przewidywaniami, posiadanie własności, bogactwa i władzy wiąże się pozytywnie z wiarą w świat sprawiedliwy, podczas gdy ich brak – negatywnie. Co więcej, badania Furnhama wskazują na istnienie dodatniego związku pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a umiejętnością radzenia sobie z traumatycznymi wydarzeniami: gwałtem, ubóstwem, segregacją rasową, dowodząc, iż u podstaw przekonania, że „świat daje jednostkom to na co zasługują, zaś jednostki zasługują na to, co otrzymują od świata” leży mechanizm pozwalający na redukcję lub zapobieganie poczuciu winy, jakie jest doświadczeniem ofiary – uczestnika traumatycznego wydarzenia. Zdaniem Furnhama, w krajach tzw. Trzeciego świata, wiara w sprawiedliwy świat stanowi postawę utrzymania bogatych przy władzy, zaś biednych w ubóstwie – ich mieszkańcom łatwiej bowiem przyjąć, iż to w świecie, w jakim żyją (nie zaś w nich samych) jest uzasadnienie dla ich indywidualnego położenia. Tymczasem badania wydają się wskazywać, iż wiara w sprawiedliwy świat może być zarówno funkcją indywidualnego doświadczenia jednostki, jak również konsekwencją

charakterystycznych dla danego kraju czynników strukturalnych czy społecznych (Furnham, 1991).

Odmienny od przyjmowanego dotychczas (w kategoriach statycznego opisu różnic na wymiarach lub charakterystyki kulturowych wartości) sposób ujmowania natury ludzkiej zaproponowali w swojej koncepcji aksjomatów społecznych Bond, Leung i współpracownicy (Bond i in., 2002; Leung, Bond, 2004). Jej przedmiotem jest pomiar i klasyfikacja przekonań dotyczących prawidłowości rządzących zdarzeniami występującymi w świecie społecznym (Więckowska, Boski, 2007), zaś głównym założeniem odniesienie się do przekonań, czyli subiektywnej oceny świata i ludzi i określenie „co jest”, w odróżnieniu od wartości określających to, „co pożądane” (Bond i in., 2002), a tym samym odejście w myśleniu o porównywaniu kultur od opartego na dychotomii opisu w kierunku uniwersalnych zasad ludzkiego działania (co z kolei bliskiej jest do myślenia Higginsa o *regulatory focus* i *fit* w kategoriach ponadkulturowego uniwersalium).

W myśl założeń Bonda i Leunga aksjomaty społeczne są niezależnymi od kontekstu przesłankami zachowania ludzi w różnych sytuacjach oraz spełniają określone funkcje psychologiczne: przyczyniają się do realizacji ważnych celów, pomagają chronić poczucie własnej wartości, służą manifestacji własnej wartości i pomagają ludziom zrozumieć świat. Można je zdefiniować jako uogólnione, zgeneralizowane przekonania jednostki o sobie, otoczeniu społecznym i fizycznym, w którym żyje, oraz o świecie duchowym, formułowane jako założenia o istnieniu zależności między dwoma obiektami bądź pojęciami: A jest powiązane z B, przy czym związek ten może być natury przyczynowej lub korelacyjnej. Aksjomaty społeczne zajmują centralną pozycję w systemie przekonań, a ich rolą jest ułatwienie człowiekowi przetrwania i funkcjonowania w środowisku społecznym (Różycka-Tran, Boski, Wojciszke, 2014; Boski, 2009).

W prowadzonych od lat 90-tych badaniach, łącznie w 41 krajach (wśród których nie znalazła się populacja polska ani kolumbijska, zaś dla Niemiec zbierano dane odrębnie w zachodnich i wschodnich landach), zidentyfikowano pięć uniwersalnych aksjomatów społecznych: cynizm społeczny (przypisywanie ludziom skłonności do wykorzystywania innych dla własnych celów oraz przeświadczenie o dysfunkcjonalnych konsekwencjach prosopo-

tecznej dobroci), wynagrodzony wysiłek (przekonanie sankcjonujące wysiłek w dążeniu do celu), złożoność społeczna (wskazująca na zależność ludzkich zachowań od kontekstu społecznego, stanów wewnętrznych jednostki i okoliczności), przeznaczenie (odnoszące się do wiary w fatum) oraz religijność (ujmująca przekonania o pozytywnych i negatywnych konsekwencjach wiary w rzeczywistość transcendentálną). Wymiary te pozwoliły na sklasyfikowanie badanych kultur (krajów) wokół dwóch podstawowych aksjomatów: społecznego cynizmu i dynamicznej zewnętrżności (na który to składały się itemy odpowiadające w kwestionariuszu SAS wynagrodzonemu wysiłkowi, złożoności społecznej, przeznaczeniu oraz religijności) (Bond i in., 2004). Odmienne wzorce korelacji tak rozumianych wymiarów z wcześniej identyfikowanymi na poziomie kulturowym (m.in. w odniesieniu do typologii Ingleharta, Hofstede, Schwartza czy GLOBE) potwierdziły ich międzykulturowy charakter i zaowocowały rozwojem badań nad aksjomatycznym ujmowaniem różnic w kategoriach zgenarlizowanych zasad porządkujących świat w ludzkim umyśle. Dla rozumienia wpływu obrazu świata na sposób działania jednostek w różnych warunkach kulturowych teoria aksjomatów społecznych wydaje się stanowić istotny kontekst, chociażby z perspektywy pełnionych przez aksjomaty funkcji, które w myśl założeń autorów ułatwiają osiągnięcie ważnych celów (*instrumentality*), pomagają chronić poczucie własnej wartości (*ego-defensive*), służą jako przejaw wartości (*value-expressiveness*) czy pomagają zrozumieć świat (*knowledge*).

Rozdział 2.

Polska, Kolumbia i Niemcy na kulturowej mapie świata

2.1 Polska, Kolumbia i Niemcy na indywidualistyczno-kolektywistycznej mapie świata

Stosunek jednostki do grupy oraz do zobowiązań, jakie wynikają z uczestnictwa w niej, będący istotą podstawowego z perspektywy różnic międzykulturowych wymiaru: indywidualizmu – kolektywizmu, od dawna jest przedmiotem zainteresowania nauk społecznych. Tonnies (1988) przeciwstawiał stosunki mieszkańców małych wsi, z silnie akcentowaną wartością wspólnotowości, stosunkom inicjowanym przypadkowo, jakie wykształciły się w zurbanizowanych miastach (Boski, 2010). Ciekawego spojrzenia na istotę wpływu kultury na aktywność człowieka dostarczają ewolucyjne rozważania Schackelforda (2005), wskazujące na szerszy niż aksjologiczny (zorientowany wokół przeżywania dumy i wstydu i ich behawioralnych konsekwencji), a uniwersalny na poziomie biologicznym charakter oddziaływania kultury na człowieka. Zdaniem Schackelforda, to co Nisbett i Cohen uznawali za wyznacznik kultur honoru (zachowania związane z utrzymaniem reputacji) jest w istocie uniwersalnym mechanizmem dostępnym zarówno mieszkańcom Północy, jak i Południa Stanów Zjednoczonych. z perspektywy ewolucyjnej, gdyby mężczyźni z Południa dorastali na Północy, nie popieraliby przekonań i zachowań zgodnych z kulturą honoru. i odwrotnie, gdyby mężczyźni z Północy dorastali na Południu, z większym zaangażowaniem popieraliby te przekonania i zachowania, podobnie jak robią to dzisiaj biali mężczyźni z Południa.

Takie myślenie przesuwają punkt ciężkości z myślenia o różnicach kulturowych w kategoriach wyznawanych wartości czy sposobów działania na warunki życia, które aktualizują w jednostkach określone strategie adaptacyjne, spośród których za najistotniejszą Schackelford uznaje strategię reprodukcyjną. Tym co różnicuje mieszkańców Południa i Północy jeśli chodzi o zachowania związane z utrzymaniem reputacji jest dostępność społecznie cenionych zasobów i ich podatność na przywłaszczenie. Obserwowalne (lub

nie) behawioralne konsekwencje oddziaływania kultury honoru (jak np. odwet za zniewagę) zależne są od pojawienia się (lub nie) warunków wejściowych, w których aktualizowane są mechanizmy psychologiczne związane z przywróceniem kontroli nad cenionymi zasobami. Schackelford stawia tezę, iż w gospodarkach opartych na hodowli zwierząt, które wiążą się z wysokim prawdopodobieństwem utraty zasobów w wyniku kradzieży, surowy i brutalny odwet za zniewagę miałby raczej skutecznie zniechęcać do przyszłych przestępstw niż służyć przywracaniu utraconej reputacji okradzionemu. Surowe normy związane z rywalizacją wśród mężczyzn oraz w sferze seksualności kobiet prawdopodobnie ewoluowały jako rozwiązania problemu adaptacyjnego, z którym borykali się mężczyźni-przodkowie na Południu w większym stopniu niż na Północy, tj. kradzieży żony (i jej zdolności reprodukcyjnych) jako dobra o wysokiej wartości (czy to poprzez zdradę, czy gwałt). Zachowania definiowane jako wyznaczniki kultury honoru (odwet za gwałt) mogłyby, zdaniem Schackelforda, być psychologicznym skutkiem odmiennych strategii reprodukcyjnych, które wyewoluowały w odpowiedzi na konieczność zaadaptowania się do odmiennych pod względem dostępności partnera warunków środowiskowych.

Analizowane w pracy populacje Niemiec Polski i Kolumbii są zróżnicowane pod względem ekonomicznych i politycznych uwarunkowań kulturowych, w których jednostkom przychodzi realizować swoje cele. Wskaźniki makroekonomiczne publikowane w źródłach danych statystycznych wskazują na znaczącą przewagę ekonomiczną Niemiec pod względem rozwoju gospodarczego zarówno nad Polską, jak i Kolumbią, zróżnicowanie pod względem rozwoju społecznego wszystkich trzech badanych populacji oraz odmienną sytuację Kolumbii i Polski (w porównaniu Niemiec), jeśli wziąć pod uwagę takie wskaźniki uwarunkowań politycznych, jak korupcja czy funkcjonowanie demokracji.

Gross Domestic Product *per capita* (GDP; roczny dochód brutto na osobę w dolarach amerykańskich) jako miara dobrobytu wskazuje, iż w minionym roku (2023) dochód na osobę wyrażony w dolarach amerykańskich był w Niemczech ośmiokrotnie wyższy niż w Kolumbii i blisko trzykrotnie wyższy niż w Polsce (wynosił odpowiednio: 48 718 USD/*per capita* w Niemczech; 6 624,2 w Kolumbii oraz 18 688 w Polsce). Analogicznie rozbieżności te

wyglądały w roku realizacji przedmiotowego badania (2018), wynosząc odpowiednio: (47 439,3 USD/*per capita* w Niemczech, 6450 w Kolumbii oraz 15 504,5 w Polsce). Powyższe wprost przekłada się na występowanie nierówności społecznych, wyrażanych choćby w oczekiwanej długości życia (w przypadku Niemiec jest to 81 lat, Polski - 76 lat, zaś Kolumbii – 73 lata) czy wskaźniku ubóstwa (w Polsce i Niemczech procent ludzi żyjących poniżej poziomu ubóstwa przez ostatnią dekadę jest bliski zeru, zaś w Kolumbii dotyczy 6% populacji (i od 2018 roku systematycznie rośnie) (data.worldbank.org). Także wartość indeksu GINlego, będącego miarą nierównomiernego rozkładu dóbr w społeczeństwie, wskazując na zbliżony poziom Niemiec (31,79) i Polski (30,22) oraz odbiegający od powyższego poziom Kolumbii (50,42) (pip.worldbank.org).

Zróznicowany poziom zasobów oraz dostęp do nich ściśle wiąże się z systemem dystrybucji tychże pomiędzy poszczególnych członków społeczności. Publikowany corocznie wskaźnik percepcji korupcji (Corruption Perception Index; *Transparency International* 2023), opisujący jak bardzo, zdaniem ekspertów i przedsiębiorców, skorumpowany jest sektor publiczny oraz rangujący poszczególne kraje pod względem rozpiętego na skali od 0 do 100 wskaźnika (im niższy wynik, tym wyższy poziom korupcji w danym kraju) wskazują, iż w minionym roku (2023) Polska zajmowała wśród badanych 180 krajów 47 miejsce (z wynikiem 54), Kolumbia 87 miejsce (z wynikiem 40), zaś Niemcy 9 miejsce (z wynikiem 78). w roku realizacji badania wskaźnik korupcji w Kolumbii wynosił 36 (od podpisania pokoju w 2017 systematycznie rośnie), podczas gdy w Polsce wynosił 60, zaś w Niemczech 80.

Porównanie wartości Indeksu Demokracji, opracowywanego na skali od 0 do 10 (Global Average Democracy Index; *The Economist Intelligence Unit Limited* 2024), mierzącego poziom demokracji w 165 krajach w odniesieniu do pięciu kategorii będących jej przejawem: pluralizmu, wolności obywatelskiej, funkcjonowania rządu, politycznego zaangażowania i kultury politycznej wskazuje na wyraźną odrębność warunków politycznych w Niemczech (kraj ten sklasyfikowano z ogólnym wynikiem jako reprezentujący grupę tzw. *full democracies*; jako 1 z 24 krajów z wynikiem GADI powyżej 8,00; obok takich krajów, jak Norwegia, Wielka Brytania, Nowa Zelandia, Japonia czy kraje skandynawskie) od Polski i Kolumbii. Zarówno Polska, jak Kolumbia znalazły się w grupie tzw. *flawed democracies*, z wynikiem GADI powyżej 6,00), uzyskując

wyniki – Polska: 7,18 (zajmując tym samym 41 pozycję w rankingu, na równi z Indiami) oraz Kolumbia: 6,55. Co ciekawe, w roku realizacji przedmiotowego badania (2018) Indeks Demokracji dla Kolumbii (6,96) nieznacznie przekraczał wartości dla Polski (6,67), wskazując na zbliżone pod względem stabilności efektywności prawa i funkcjonowania demokracji w obu warunkach kulturowych. Kraje o tzw. wadliwej demokracji, w myśl autorów raportu, charakteryzuje fakt, iż odbywają się tam wolne i uczciwe wybory, pomimo ułomności (jak np. naruszenia wolności mediów), i przestrzegane są podstawowe wolności obywatelskie. Obserwowane są jednak trudności w demokratycznym zarządzaniu, rozumianym jako słabo rozwinięta kultura polityczna czy niski poziom uczestnictwa obywateli w życiu politycznym.

Odmienne warunki socjoekonomiczne, w których przychodzi jednostkom żyć przekładają się na ich przekonania o świecie społecznym. Istotnym kontekstem rozumienia wpływu kultury na aktywność celową jednostki, są badania Różyckiej-Tran (2012) nad aksjomatycznym charakterem przekonania, że życie to *gra o sumie zdrowej*. Wiara w *grę o sumie zerowej* to podzielane w kulturze przekonanie na temat natury relacji społecznych, w których sukces jednej osoby możliwy jest jedynie kosztem innych, a interesy ludzkie są z natury antagonistyczne. Aksjomat ten okazał się wiązać nie tylko z cynizmem społecznym oraz makrowskaźnikami społeczno-ekonomicznymi (co potwierdza jego ponadkulturowy charakter), ale też na poziomie indywidualnym w większości krajów ujemnie z zaufaniem, bilansem wymiany społecznej i samooceną oraz, wbrew założeniom autorów badania, ujemnie z indywidualizmem, zaś dodatnio z kolektywizmem rodzinnym (Różycka-Tran, Wojciszke, Boski, 2014).

Prowadzone na poziomie jednostkowym oraz kulturowym analizy danych zebranych w 37 krajach, przy pomocy strukturalnie ekwiwalentnych skal (Skala Wiary w Grę o Sumie Zerowej, Skala Bilansu Społecznego i Skala Zaufania Interpersonalnego, Skala Samooceny) wykazały, iż na poziomie jednostkowym człowiek który wierzy, że życie jest jak *gra o sumie zerowej*, cechuje się niskim zaufaniem interpersonalnym, niższą samooceną oraz ma poczucie bycia stratnym w bilansie wymiany społecznej (subiektywny niski poziom statusu materialnego, określany przez badanych w odpowiedzi na pytanie: Jaki jest Twój status ekonomiczny, w porównaniu z innymi osobami w Twoim kraju).

Prawdopodobnie cechować go będzie więc raczej prewencyjne, niż promocyjne ukierunkowanie regulacyjne (a w tak rozumianym świecie społecznym, w osiągnięciu celu koncentrował się będzie na unikaniu błędów, w miejsce maksymalizowania korzyści).

Z kolei kulturowy poziom analiz (z wyłączeniem populacji Niemiec, Węgier, Meksyku, Rosji i Serbii, dla których Skala Bilansu Wymiany Społecznej nie okazała się ekwiwalentna) wykazał, iż zgodnie z oczekiwaniami poziom wiary w grę o sumie zerowej różnił się w obrębie poszczególnych krajów i pomiędzy krajami $F(36, 6100) = 24,67$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,127$, $M = 3,69$; $Sd = 0,85$, zaś wiara w grę cechowała społeczeństwa raczej kolektywne, o hierarchicznej strukturze społecznej i dużym dystansie władzy, co stanowi odzwierciedlenie panujących w tych populacjach nierówności społecznych rozumianych w kategoriach obiektywnych wskaźników makroekonomicznych (Różycka-Tran, 2012).

Zaobserwowano, iż poziom wiary w grę o sumie zerowej jest wyższy w krajach uboższych (niższy PKB) takich jak Angola, Wietnam, Ukraina, Republika Dominikańska, gdzie $M(14) = 3,73$; $Sd = 0,29$, a niższy w krajach gospodarczo rozwiniętych (wyższy PKB) takich jak USA, Finlandia, Kanada, Belgia, Anglia, gdzie $M(23) = 3,65$; $Sd = 0,27$. Najwyższym poziomem wiary w Grę cechowały się takie kraje jak: Angola, Ukraina, Meksyk czy Hiszpania, co przypisano niższemu rozwojowi ekonomicznemu tychże, w połączeniu z niestabilną przeszłością polityczną. w zakresie zaufania interpersonalnego zaobserwowano iż, ludzie darzą się wzajemnie zaufaniem w krajach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego (USA, Norwegia, Finlandia, Kanada, Wielka Brytania, elita izraelska), zaś najniższy poziom zaufania interpersonalnego był w krajach afrykańskich (Angola) oraz w krajach o niestabilnej sytuacji polityczno-ekonomicznej (Turcja, Serbia, Węgry, Bułgaria, Argentyna). Polska plasowała się w grupie krajów o średnim poziomie zaufania interpersonalnego w porównaniu z krajami całego świata (i jednocześnie niską *wiarą w grę*). Najbardziej dodatni bilans wymiany społecznej, czyli poczucia sprawiedliwości i satysfakcji w wymianie interpersonalnej, zauważono w krajach wysoko rozwiniętych ekonomicznie (Norwegia, Finlandia, Wielka Brytania), zaś najniższe zadowolenie z wymiany społecznej odczuwały populacje tzw. krajów rozwijających

się, o jeszcze niestabilizowanej sytuacji społeczno-ekonomicznej (Bułgaria, Grecja, Węgry, Serbia) oraz kraje afrykańskie.

Analizy korelacji na poziomie jednostkowym wykazały, iż *wiara w grę* korelowała ujemnie z zaufaniem interpersonalnym, ujemnie z bilansem wymiany społecznej i ujemnie z samooceną. Co więcej, na poziomie indywidualnym (w poszczególnych krajach) znaleziono trzy istotne predyktory *wiary w grę*: zaufanie (w 26 krajach), bilans wymiany społecznej (w 26 krajach) i samoocenę (w 12 krajach). Zaufanie okazało się negatywnym predyktorem w większości krajów, zaś satysfakcja z wymiany społecznej (tzw. bilans) nieistotnym (lub bardzo słabym) w krajach bogatych, takich jak Belgia, Kanada, Finlandia, Niemcy, Anglia czy USA. Samoocena okazała się negatywnym predyktorem *wiary w grę* w większości krajów kolektywistycznych, takich jak Brazylia, Chiny, Indie, Japonia, Rosja, Tajwan, Wietnam oraz w krajach bogatych, takich jak Anglia czy USA. z tej perspektywy, samoocena chroni przed *wiarą w grę* w dwóch sytuacjach: kiedy występują relacje wspólnotowe lub duże zasoby ekonomiczne. Na poziomie populacyjnym tylko satysfakcja z wymiany (bilans) osiągnęła istotność ($\beta = -0,47$); zaufanie ($\beta = -0,02$) oraz samoocena ($\beta = -0,26$) nie były istotne. Dodatnia korelacja *wiary w grę* z dystansem władzy (hierarchiczna struktura społeczna) oraz kolektywizmem rodzinnym (Hofstede) wzmocniły myślenie o *wierze w grę* jako przekonaniu wynikającym z nierównych relacji społecznych, podobnie jak dodatnia korelacja między *wiarą w grę* a cynizmem społecznym. Ponieważ kolektywizm wiąże się z wpływem grupy, a podstawą tożsamości jednostki jest przynależność do określonej grupy społecznej, związek *kolektywizmu z grą* sugeruje, że kolektywiści postrzegają świat jako pole antagonizmu między grupą własną a pozostałymi grupami. w kontekście badań nad przekonaniem autorytarnym, w których wykazano, że autorytaryzm jest bezpośrednim skutkiem kolektywnej motywacji bezpieczeństwa, czyli grupowego dążenia do harmonii, porządku, przewidywalności i zbiorowego poczucia bezpieczeństwa – zapośredniczony zespołem przekonań, że świat jest niebezpiecznym i zagrażającym miejscem, w którym dobrzy i przyzwoici ludzie są stale zagrożeni przez złych ludzi oraz *wiarą* w niebezpieczny świat, *wiara w grę* wydaje się być zbliżonym treściowo przekonaniem do *wiary* w niesprawiedliwy (niebezpieczny) świat społeczny (Różycka-Tran, 2012).

Przeprowadzone na próbie polskiej badania dotyczące wiary w grę o sumie zerowej (Wojciszke, Baryła, Różycka-Tran, 2009) wykazały związek wiary w sprzeczne interesy (*gra o sumie zerowej*) z zewnętrznym poczuciem kontroli, pesymizmem i negatywną wizją świata społecznego, co bezpośrednio wiąże się ze wzrostem niepokoju, smutku, niską satysfakcją z życia, poczuciem niesprawiedliwości oraz skutkuje wykluczeniem z relacji wymiany społecznej, unikaniem współpracy czy eskalacją konfliktów interpersonalnych. Jak dowiedli Różycka-Tran, Boski i Wojciszke (2014) osoby, które wierzą, że sukces jednej osoby możliwy jest kosztem porażek innych, co na poziomie kulturowym wiąże się z przekonaniem o cynizmie społecznym (wrogości systemu względem jego członków), wynika z uwarunkowań społeczno-politycznych i ma ściśle kulturowe podłoże. Polacy różnią się pod względem *wiary w grę* (rozkład normalny); skrajne pozycje zajmują osoby czujące się przegrane (wysoka *wiara w grę*) oraz humaniści (niska *wiara w grę*), zaś kultura polska wydaje się być kulturą niskiej gry (w porównaniu z innymi krajami na świecie), ale nie wiadomo do końca, czy to z powodu autentycznej akceptacji zerojedynkowej gry rynkowej (jak to ma miejsce w przypadku USA), czy raczej przekazu kulturowego uwarunkowanego historią, w której relacje społeczno-rodzinne i patriotyzm są ważniejsze niż zdobywanie dóbr materialnych (Różycka Tran, 2012).

Max Weber (za: Boski, 2010) zestawiając indywidualistycznie nastawiony protestantyzm z kolektywistycznym katolicyzmem, dostrzegał w etyce protestanckiej wyraźne podkreślenie wiary we własne siły oraz wzmacnianie dążeń do realizacji osobistych celów, podczas gdy katolicyzm rozumiał jako etykę promującą stałe i hierarchiczne relacje. Rozkwit badań nad indywidualizmem i kolektywizmem w psychologii zapoczątkował Hofstede (2000), opisując – w odniesieniu do funkcjonowania organizacji – cztery wymiary różnicujące kultury: indywidualizm z przeciwnym mu kolektywizmem, męskość, dystans władzy oraz unikanie niepewności. Schwartz (1994), wychodząc z założenia, iż to wyznawane przez społeczeństwo wartości pełnią funkcje kryteriów wyznaczających sposoby działania jednostek oraz ocenę tych działań przez innych podważał prymat indywidualizmu i kolektywizmu w prowadzeniu międzykulturowych porównań, wskazując, iż w działaniu jednostki kierują się zarówno wartościami istotnymi z perspektywy *Ja*, jak

i relacji *Ja* z innymi. Niezależnie od tego, czy indywidualizm – kolektywizm stanowi jeden wymiar (jak u Hofstede), czy też dwa niezależne wymiary (jak u Triandisa), wartość wyjaśniająca tego konstruktu w odniesieniu do obserwowanych różnic międzykulturowych ważna jest dla badaczy z uwagi na fakt, iż w perspektywie całych społeczeństw indywidualizm właściwy jest zindustrializowanym społeczeństwom zachodnim, w znacznie mniejszym stopniu zaznacza się w krajach rozwijających się, o silnej tradycji i sztywnej strukturze społecznej, ponieważ wolność osobista, znaczenie wyborów indywidualnych i samoaktualizacja przyczyniają się do aktywności jednostek, decydują o możliwości rozwoju ekonomicznego danego kraju oraz tworzenia struktur społecznych o charakterze demokratycznym (Adamska, Retkowski, Konarski 2005). W perspektywie jednostkowej (różnic indywidualnych) zaś indywidualizm – kolektywizm wiążą się z określaniem odmiennych psychologicznych konsekwencji w zakresie tworzenia i podtrzymywania obrazu własnej osoby – koncepcji *Ja*, sposobów zachowania poczucia własnej wartości i sensu podejmowanych działań czy nawiązywania i utrzymywania kontaktów z przedstawicielami grupy własnej i obcej (Oyserman, Coon i Kimmelmeier, 2002).

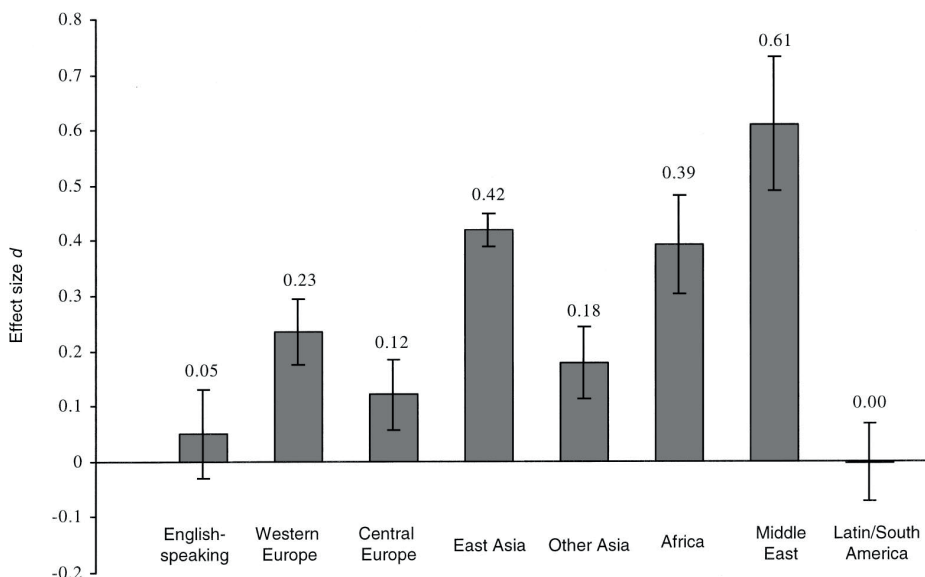
W jaki sposób wymiar indywidualizmu-kolektywizmu różnicuje mapę świata? Metanalizy 27 istniejących narzędzi pomiarowych indywidualizmu i kolektywizmu przeprowadzone przez Oyserman, Coon i Kimmelmeier (2002) (z USA jako punktem odniesienia¹) doprowadziły badaczy zasadniczo do dwóch wniosków. Pierwszy dotyczy metod pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu, wśród których dominuje ocena wartości i postaw badanych na skali Likerta. Jak zwraca uwagę Boski, stosowanie narzędzi pomiarowych postaw i wartości opartych na skalach Likerta wywołuje w zasadzie nieuchronny efekt własnej grupy odniesienia (*reference group effect*). Odpowiadając na pytania o częstość zachowań lub akceptację i intensywność postaw lub wartości badani muszą przyjąć jakiś punkt odniesienia dla swoich oszacowań (rzadko/często lub słabo/silnie), który nieuchronnie jest umiejscowiony we własnej kulturze respondenta, a więc kulturowo zmienny (w efekcie powodujący

1 Wskaźnik *d* widoczny na rycinie 1 oznacza średni wynik Amerykanów, traktowany jako standard, od którego odejmowano średnią każdego z 47 krajów uwzględnionych w próbie dla indywidualizmu i 51 dla kolektywizmu. Wynik ujemny oznacza, iż średni wynik w badanej populacji jest wyższy niż średnia dla Stanów Zjednoczonych, zaś dodatni – że to USA uzyskują wyższą wartość indywidualizmu (Boski, 2002).

pomniejszanie obserwowanych różnic) (Boski, 2010). Przegląd prac opublikowanych w ciągu 20 lat poprzedzających metaanalizę wykazał trudności we wskazaniu skali standardowej, wyraźnie najczęściej stosowanej, co więcej – okazało się, iż badacze często modyfikują skalę, niemal przy każdym użyciu, dodając elementy, które nie zostały wcześniej opublikowane w innej skali lub tworząc je poprzez łączenie elementów z wielu wcześniej opublikowanych skal w taki sposób, że trudno jest zidentyfikować ich pojedyncze źródło pierwotne. Autorzy metaanalizy zwracają uwagę, iż Triandis wraz z zespołem np. zaproponował ocenę wielu metod jako najbardziej prawidłowy sposób oceny syndromów kulturowych indywidualizmu i kolektywizmu, niezbyt jednak rozpowszechnioną w praktyce badawczej, zapewne z uwagi na wysiłek, jakiego wymaga realizacja tak zaplanowanego badania, jak o trudności interpretacyjne (por. Triandis, Chan, Bhawuk, Iwao i Sinha, 1995; oraz Triandis, McCusker i Hui, 1990). Co więcej, w niektórych przypadkach, autorzy odnoszą się do dodatkowych podskal. Sam Triandis we wczesnych pracach proponował w rozumieniu indywidualizmu i kolektywizmu dodatkowe, bardziej szczegółowe terminy, takie jak *samodzielność oparta na hedonizmie*, *oddzielenie od grup przynależności* czy *integralność w ramach rodziny* (Triandis, Bontempo, Betancourt, Bond, Leung, Brenes, i in., 1986) i *samodzielność oparta na konkurencji*, *dystans wobec grup przynależności* czy *troska o grupy przynależności* (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, Lucca, 1988). Analiza treściowa skal pomiarowych indywidualizmu i kolektywizmu doprowadziła Oyserman, Coon i Kemmelmeier do zidentyfikowania siedmiu domen w badaniu indywidualizmu i ośmiu w badaniu kolektywizmu (patrz Oyserman, Coon i Kemmelmeier 2002) stanowiących 88% pozycji w 27 analizowanych skalach.

Drugi wniosek z badania Oyserman, Coon i Kemmelmeier (2002) dotyczy międzykulturowych różnic w zakresie poziomu indywidualizmu i kolektywizmu w odpowiednio 47 i 51 krajach świata, w 8 regionach – w odniesieniu do poziomu indywidualizmu i kolektywizmu wśród Amerykanów i Kanadyjczyków. Analizy te wykazały, że w zakresie indywidualizmu Amerykanie uzyskują znacząco wyższe wyniki niż badani z Bliskiego i Dalekiego Wschodu czy Afryki. Nie ma natomiast wyraźnych różnic w porównaniu do Europy czy Ameryki Łacińskiej i Południowej. Niemcy ($d = 0,01$), Polacy ($d = 0,16$) i Kolumbijczycy

($d = -0,21$) nie tak znacznie odbiegają od grupy porównawczej (USA) pod względem indywidualizmu, różnią się jednak w tym zakresie pomiędzy sobą. Wymiar indywidualizmu różnicowałby więc przede wszystkim Niemców i Kolumbijczyków.

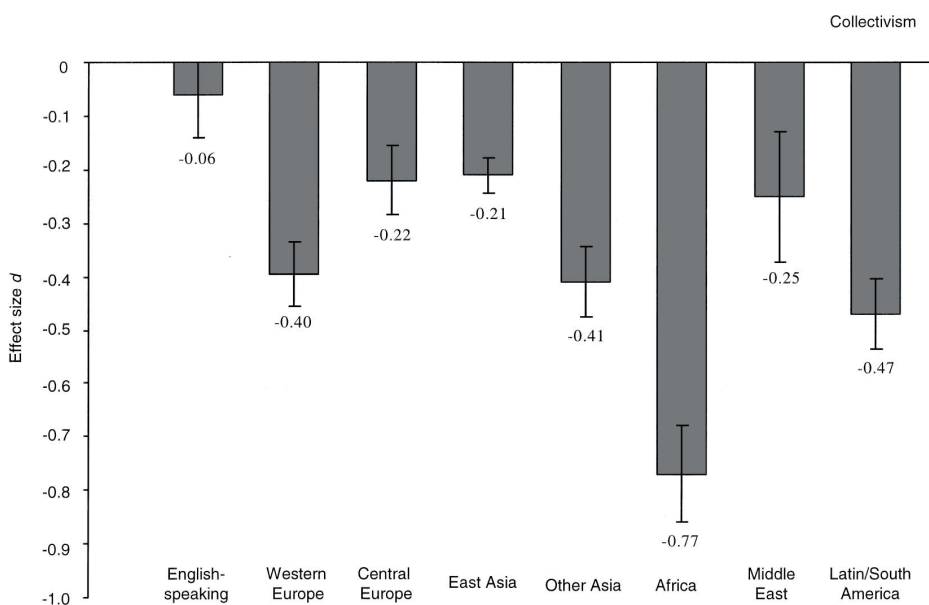

Rycina 1. Metatanalizy w zakresie indywidualizmu: porównanie wyników badanych w USA oraz 8 regionach świata (Oyserman, Coon i Kemmelmeier 2002; 13¹)

Wyraźnie różnice pomiędzy Polską, Niemcami i Kolumbią – zarówno względem grupy odniesienia, jak i pomiędzy sobą – przynosi analiza wyników w zakresie kolektywizmu (rycina 2). Wszystkie wskaźniki d w porównywanych (do USA) regionach są ujemne, co oznacza, iż kolektywizm jest wśród „reszty świata” wyższy niż wśród Amerykanów i Kanadyjczyków. Wysoka wartość wskaźnika d Ameryki Łacińskiej i Południowej ($-0,47$) (zaraz po krajach Afryki; $d = -0,77$) oraz Europy Zachodniej ($d = -0,40$) wyraźnie różnicuje pod względem kolektywizmu te regiony od Europy Środkowej ($d = -0,22$) czy Azji Wschodniej ($d = -0,21$). W tym sensie – pod względem kolektywizmu – bliżej

1 Copyright © 2001 by Blackwell Publishers, 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA, and 108 Cowley Road, Oxford, OX4 1JF, UK

byłoby do siebie Niemcom ($d = -1,17$) i Kolumbijczykom ($d = -0,81$), aniżeli obu tym nacjom – do Polaków ($d = -0,07$).

Rycina 2. Metatanalizy w zakresie kolektywizmu: porównanie wyników badanych w USA oraz 8 regionach świata (za: Oyserman, Coon i Kimmelmeier 2002;18¹)

Choć myślenie o mapie świata rozpostartej na dymensji indywidualizm (w odniesieniu m.in. do USA czy krajów Europy Zachodniej) – kolektywizm (w odniesieniu do krajów azjatyckich, afrykańskich czy krajów Ameryki Łacińskiej) przyjęło się na dobre w praktyce badań międzykulturowych (w tym w zakresie rozumienia uzyskanych w toku porównań wyników²), rzeczywistość funkcjonowania jednostek w kulturze wydaje się być znacznie bardziej złożona, niż jedynie ów dialektyczny porządek.

Według Triandisa (1995) na porządek kulturowy nakładają się różnice indywidualne: wśród kolektywistów znajdziemy więc idiocentryków, tj. ludzi, dla których ważne są wartości kultury indywidualistycznej, a wśród

1 Copyright © 2001 by Blackwell Publishers, 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA, and 108 Cowley Road, Oxford, OX4 1JF, UK

2 Greenfield (2000) nazywa dymensję indywidualizm-kolektywizm „głębką strukturą” różnic kulturowych.

indywidualistów spotkamy allocentryków, tj. jednostki, dla których ważne są wartości kultury kolektywistycznej. Za Funderem rozumie Triandis osobowość jako wzorzec myślenia, emocji i zachowania jednostki, wraz z mechanizmami psychologicznymi – ukrytymi lub nie – stojącymi za tymi wzorami (1995). Charakterystyczny sposób, w jaki jednostki pobierają informacje ze środowiska, korespondujący z uznanym w danej kulturze wzorcem w tym zakresie, może stanowić podstawę różnic indywidualnych. Innymi słowy, istnieje ścisły związek pomiędzy tym, co indywidualne: specyficzną konfiguracją poznania, emocji i nawyków...”, a tym co kulturowe: „...które są aktywowane, gdy sytuacje stymulują ich ekspresję”; podstawowa funkcja powyższego zawiera się w adaptowaniu się jednostki do otaczającej rzeczywistości (Triandis, Leung, Villareal i Clack, 1985). Z tej perspektywy, jak rzecz widzi Triandis (1995), w badaniu aktywności celowej człowieka ważne jest uwzględnianie zarówno indywidualnej, jak i kulturowej perspektywy, co ważne – odrębnie. Allocentryzm i idiocentryzm są więc odpowiednikami (na poziomie jednostkowym) kolektywizmu i indywidualizmu (na poziomie kulturowym): w zależności od sytuacji, ludzie w kulturach indywidualistycznych korzystają z indywidualistycznych lub kolektywistycznych struktur poznawczych, analogicznie – w kulturach kolektywistycznych (Triandis, 1995). Z tego przede wszystkim względu, szczególnie interesującym wydaje się być badanie regulacyjnej funkcji indywidualizmu i kolektywizmu (rozumianych jako istniejące w kulturze wzorce myślenia, dostępne działającej jednostce w określonej sytuacji, tzw. *ideal types*; Triandis, 1995) w aktywności celowej człowieka.

2.2 Polska, Kolumbia i Niemcy a kultury zorientowane na przetrwanie versus kultury zorientowane na samorealizację

Przeprowadzone przez Ingleharta i Welzela badania znane pod nazwą *World Values Survey* (WvS) (Inglehart i Welzel, 2005) dostarczają wiedzy o zależnościach pomiędzy kulturą a procesami modernizacyjnymi zachodzącymi we współczesnym świecie. Połączenie dwóch perspektyw: antropologicznej oraz socjologicznej zaowocowało czteroetapowym badaniem (łącznie prowadzonym przez 23 lata) w 80 krajach (co stanowi ponad 85% populacji

globu), na podstawie wyników którego (łącznie, wydawałoby się sprzeczne poglądy teoretyków procesów modernizacyjnych, którzy – od Karola Marksa po Daniela Bella – uważali, iż to procesy socjoekonomiczne powodują głębokie zmiany kulturowe, z przekonaniami teoretyków kultury – od Maksa Webera po Samuela Huntingtona – uważających, że to wartości kulturowe wywierają autonomiczny i trwały wpływ na społeczeństwo), wyróżniono dwie dymensje kulturowe: wartości tradycyjne versus wartości świeckie/racjonalne (*traditional vs secular/rational values*) oraz przetrwanie versus samorealizacja (*survival vs self-expression values*). Połączenie powyższych perspektywy zaowocowało wnioskiem, iż z jednej strony zachodzące zmiany kulturowe są konsekwencją zmian ekonomicznych, z drugiej zaś, obserwuje się uporczywe trwanie kultur tradycyjnych, mimo zmian w sytuacji społeczno-ekonomicznej tworzących je narodów.

Wymiar tradycyjny versus świecki/racjonalny odzwierciedla kontrast między religijnymi i tradycyjnymi wartościami, które dominują w społeczeństwach rolniczych, a wartościami świeckimi i racjonalnymi, które dominują w zurbanizowanych, uprzemysłowionych społeczeństwach. Tradycyjne społeczeństwa podkreślają wagę religii, szacunek dla autorytetów, więzi między rodzicami i dziećmi i absolutne standardy moralne. Potępiają rozwody, aborcję, eutanazję, samobójstwa, powszechne są tam postawy patriotyczne, a nawet nacjonalistyczne, inaczej niż społeczeństwa preferujące wartości świeckie i racjonalne.

Dymensja przetrwanie versus samorealizacja obejmuje szerokie spektrum przekonań i wartości, odzwierciedlających przesunięcie z koncentracji na ekonomicznym i fizycznym bezpieczeństwie grupy, w kierunku troszczenia się o rozwój jednostki, subiektywny dobrostan i jakość życia. Społeczeństwa, które zajmują pozycję blisko krańca przetrwanie są zorientowane na wartości materialne, przywiązane do tradycyjnych ról płciowych, charakteryzują się niską tolerancją obcokrajowców, odmiennej orientacji seksualnej czy grup mniejszościowych, wykazują niskie poczucie dobrostanu psychicznego, niski poziom zaufania interpersonalnego, a w wychowaniu dzieci uważają za istotne takie wartości, jak ciężka praca, nie zaś kreatywność czy tolerancja.

Badacze, powołując się na poglądy antropologów kulturowych (m.in. Durhama, 1991), z których wynika, iż funkcjonowanie wartości polega na ich

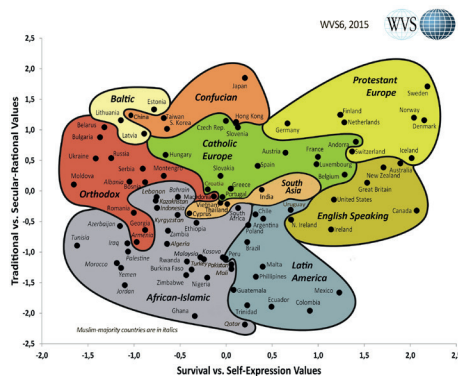
„kulturowym dopasowaniu” (*cultural fitness*), zwracają uwagę, iż wartości zmieniają się w procesie ewolucyjnym: najbardziej dopasowane z perspektywy jednostki do jej zdolności radzenia sobie w określonych warunkach życia mają szansę przetrwać, inaczej niż wartości niezbyt dobrze dopasowane do adaptacyjnych potrzeb jednostek, powyższego dowodząc w toku interpretacji danych longitudinalnych. W konsekwencji, dominujące w danym społeczeństwie wartości odzwierciedlają dominujące na danym terenie warunki egzystencji. Jeśli warunki życia zmieniają się, zmienia się także system wartości. W tym sensie, kultura raczej niż statycznym zestawem wartości wyznawanych w poszczególnych społecznościach czy też zbiorem cech, jest dynamicznym układem o sytuacyjnym charakterze, który cechuje zmienność w czasie. Istnieje ścisły związek pomiędzy tym co kulturowe, a tym co jednostkowe, w takim sensie, że kultura (tj. dostępne w danym momencie historycznym, w określonych warunkach socjoekonomicznych wartości), analogicznie jak „czynniki sytuacyjne” w badaniach psychologicznych, może wspierać lub ograniczać rozwój aktywności jednostek i ich autonomię w działaniu. Jak piszą Inglehart i Welzel (2005), fakt, że ktoś mieszka w kraju, w którym roczny dochód na osobę wynosi 300 dolarów, a ktoś inny mieszka w kraju z dochodem na głowę 30 000 dolarów, ma w pierwszej kolejności wpływ na codzienne decyzje, i wtórnie zmniejsza (lub zwiększa) rolę obiektywnych ograniczeń, z jakimi mierzą się jednostki (tym samym ograniczając bądź wspierając ich autonomiczność czy kreatywność). Z tego właśnie względu, a także z uwagi na fakt, iż zdaniem autorów modelu *WVS* istnieje związek pomiędzy przetrwaniem (rozumianym jako koncentracja na zachowaniu fizycznego i ekonomicznego bezpieczeństwa w danym momencie historycznym i w określonych warunkach socjoekonomicznych na danym obszarze) i regulacją prewencyjną oraz kolektywizmem, a także zachodzi współwystępowanie samorealizacji (rozumianej jako przywiązywanie wagi do tolerancji i równości płci, udziału wszystkich w podejmowaniu decyzji dotyczących życia gospodarczego i politycznego w danym momencie historycznym i w określonych warunkach socjoekonomicznych na danym obszarze) z indywidualizmem i regulacją promocyjną (Inglehart i Wentzel, 2005). Jak piszą badacze, wartości związane z samorealizacją są przez nas widziane w sposób bardzo zbliżony do tego, jak Hofstede widzi kluczowe dla indywidualizmu konstrukty: autonomię jednostki

(*personal autonomy*) i jej dążenie do samospełnienia (*self-fulfillment*), oraz jak wartości związane z umacnianiem siebie widzi Schwartz – przez pryzmat intelektualnej i afektywnej niezależności jednostki. W tym sensie więc, połączenie pomiędzy indywidualizmem a samorealizacją koncentrowałoby się wokół podkreślania autonomiczności ludzkiego działania” (Inglehart i Wentzel, 2005). W społeczeństwach kolektywistycznych, centralnym aspektem tożsamości jednostek jest przynależność do grupy, co oznacza, iż w działaniu jednostki uwzględniać muszą oczekiwania innych a ich cele (i możliwości ich realizacji) ograniczane są przez społeczny kontekst. Reguły panujące w ramach danych społeczności działają niczym warunki adaptacyjne dla funkcjonujących w nich jednostek.

Powyższe potwierdzają wysokie współczynniki korelacji pomiędzy zmiennymi: samorealizacja (Inglehart i Wentzel), indywidualizm (Hofstede) oraz autonomia (Schwartz): na poziomie od 0,62 do 0,70, oraz fakt, iż w analizie czynnikowej wyników uzyskanych w pomiarach w 80 krajach objętych badaniem te 3 konstrukty łącznie wyjaśniają 78% zmienności wyników (Inglehart i Wentzel, 2005). Jest to tym istotniejsze, jeśli przyrzeć się sposobowi, w jaki badacze definiują rozwój ludzkości. Ich zdaniem, odbywa się on poprzez zmiany ekonomiczne, prowadzące do wzrostu poczucia bezpieczeństwa, oraz zmiany kulturowe, manifestowane wzrostem dążenia jednostek do samorealizacji. Całość zaś ma istotne polityczne konsekwencje, jak np. wzrost znaczenia demokratycznych instytucji. Badacze hipotetyzują (brak jest bowiem w tym aspekcie analiz na danych empirycznych), iż powyższe wspierają również psychologiczne koncepcje aktywności celowej człowieka, wyjaśniające jak do rozwoju społeczeństw przyczyniają się jednostkowe, indywidualne procesy. Sięgając do koncepcji ukierunkowania regulacyjnego zakładają, iż istnieje związek pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa (w sensie warunków egzystencji), a samorealizacją (na poziomie kulturowym) i strategiami, jakie stosuje jednostka realizując swoje cele (a tym samym rozwijając się) w określonych warunkach kulturowych: w sytuacji zagrożenia, ludzie koncentrują się na opracowywaniu strategii, które pomogą im uniknąć strat i błędów w działaniu, natomiast gdy czują się bezpiecznie – poszukują możliwości i szans na realizację swoich działań (Inglehart i Wentzel, 2005).

Położenie krajów na mapie kulturowej świata rozłożonej na dymensjach wartości tradycyjne versus wartości świeckie/racjonalne oraz przetrwanie versus samorealizacja, ujawnia niewykorzystany wciąż w zakresie rozwoju kulturowego potencjał Polski oraz Kolumbii oraz wskazuje zarówno na „bliskość”, jak i „odległość” kulturową tychże z Niemcami. Ciekawić może w tym aspekcie zwłaszcza obecność Polski (i Malty) w skrzydle z krajami zdominowanymi przez państwa Ameryki Łacińskiej (z uwagi na trwałość wartości tradycyjnych, które z tej perspektywy mogłyby wydawać się głównymi „hamulcowymi” rozwoju tych krajów).

Mapa ta¹, czytana od lewego dolnego rogu ukazuje kierunek rozwoju ludzkości: od „skrzydeł”, w których znajdziemy kraje o wysokich wskaźnikach wartości tradycyjnych i zorientowanych na przetrwanie (kraje Afryki, dawnego ZSRR czy Bałkany), po „skrzydła” o najwyższym stopniu rozwoju, z którym powiązane są wysokie wartości świeckie oraz wysoki poziom wartości ukierunkowanych na samorealizację: kraje protestanckiej Europy, region anglojęzyczny i społeczeństwa konfucjańskie.

Rycina 3. Podział świata na strefy łączące społeczności o wspólnych wartościach na wymiarach: wartości tradycyjne versus wartości świeckie/racjonalne (traditional vs secular/rational values) oraz przetrwanie versus samorealizacja (survival vs self-expression values)

1 Za: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>, dostęp z dnia 15.08.2019.

Ciekawe (choć i oczywiste biorąc pod uwagę szereg społeczno-politycznych zmian, jaki zaszły w Polsce po 2000 roku, choćby związanych z wejściem do Unii Europejskiej) w kontekście poszukiwania kulturowych wartości stanowiących „hamulcowe” dla rozwoju społeczeństw wydają się być porównania w czasie, zwłaszcza z mapą WVS z 1996 roku, na której Polska znajduje się znacznie bliżej krajów postkomunistycznych przede wszystkim w zakresie wartości zorientowanych na przetrwanie (wskaźnik dla Polski wynosił wówczas -0,5). W zakresie wartości tradycyjnych wskaźnik dla Polski (-0,5) nie różni się od wartości z 1996. O ile więc Polska jest w ostatnich dwudziestu latach w okresie społeczno-gospodarczych przemian, za którymi wydają się nie nadążać zmiany światopoglądowe (z jednej strony rośnie wartość samorealizacji, ale nie maleje znaczenie wartości tradycyjnych, które autonomię jednostki raczej ograniczają niż wspierają, co zapewne owocuje trudnościami jednostek w określaniu własnej tożsamości i przynależności), w tym czasie pozycja Kolumbii i Niemiec nie ulega znacznemu przesunięciu ani na wymiarze wartości świeckie/racjonalne, ani też na wymiarze przetrwanie versus samorealizacja¹.

2.3 Polska, Kolumbia i Niemcy a wartości kultur honoru

Kultury honoru powstają w warunkach, w których dla zapewnienia sobie bezpieczeństwa ludzie są skazani przede wszystkim na własne siły (Szmajke, 2004). Wówczas posługiwanie się przemocą i agresją w obronie własnej osoby, osób bliskich czy własności, nawet jeśli zagrożenie ma jedynie symboliczny charakter (np. słownej obrazy), włączane jest do systemu wartości i legitymizowane w miejsce zawodzących instytucji prawa czy rozwiązań systemowych. W tym sensie *kultury honoru* nie oznaczają aprobaty dla przemocy w ogóle, ale dla przemocy w samoobronie, w odpowiedzi na zniewagę lub jako akt zemsty przywracający ład i sprawiedliwość społeczną, co dobrze obrazuje popularne na południu USA powiedzenie: *Every man should be a sheriff on his own heart* (Cohen, Vandello i Rantilla, 1998).

1 Mapa kulturowych stref świata z 1996 roku dostępna jest pod adresem <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>; dostęp z dnia 15.08.2019.

Konstrukt kultur honoru jest proveniencji antropologicznej. Wzorzec *ten*, właściwy dla trybu życia ludów pasterskich, cechuje podejmowanie rywalizacji o dostęp do ważnych ekonomicznie zasobów (woda, pastwiska) na otwartej, słabo zaludnionej przestrzeni bez wyraźnie określonych granic, należącej do wszystkich i do nikogo zarazem. *Kultury honoru* powstają i utrzymują się na terenach pogranicza ośrodków cywilizacji, wszędzie tam, gdzie brak jest (lub nie działają sprawnie) systemowo usankcjonowane instytucje zajmujące się utrzymaniem porządku prawnego (Cohen i Nisbett, 1994). Normy *kultur honoru*, związane z przyzwoleniem na przemoc w samoobronie, pełnią wówczas adaptacyjną funkcję – radykalna reakcja na nią gwarantuje przeżycie, zaś demonstrowanie gotowości do obrony – reputację osoby z którą „lepiej nie zadzierać”. Przystosowawczy sens norm w *kulturach honoru* polega na wymuszeniu pod groźbą śmierci cywilnej (utrąty honoru) podejmowania zachowań zwiększających koszty agresora próbującego naruszyć istniejący *status quo*, poprzez wyraźny komunikat, że każdy atak spotka się z przeciwdziałaniem mu. W ten sposób, dzięki obecności zagrożenia agresją we wspólnej przestrzeni, rosną szanse całej społeczności na zachowanie „społecznego ładu”, opartego na „równowadze strachu” (Szmajke, Bąk, Adamus, 2004).

Porównanie przejawów reakcji wobec przemocy na południu i północy Stanów Zjednoczonych w klasycznych badaniach Cohena i Nisbetta (1997), wywiedzione z obserwacji, iż na południu USA utrzymuje się trzykrotnie wyższy poziom zabójstw w wyniku konfliktu czy sporu (nie zaś jako uboczny skutek innych przestępstw) niż w stanach północnych oraz, iż częściej niż na północy, ofiarami zabójstw są znajomi zabójcy niż osoby im obce, i wreszcie – w stanach północnych częstotliwość zabójstw jest dodatnio związana z tymczasowością miejsca zamieszkania (największy obserwowany odsetek jest w miejscowościach, w których okres zamieszkiwania jest krótki, szybko wymieniają się mieszkańcy), zaś na południu – odwrotnie: wskaźnik zabójstw jest najwyższy w regionach stabilnych pod względem zamieszkania, zaowocowało serią eksperymentów terenowych, w odniesienie do wyników których opisano przejawy zachowań i fenomeny myślenia związane w działaniem w warunkach *kultury honoru*. W południowo-zachodnich stanach USA, w porównaniu z północnym-wschodem, obserwowane są nasilone wskaźniki aprobaty dla przemocy: większe subskrypcja czasopism o treści agresywnej,

większa oglądalność agresywnych programów w mediach; z południa pochodzi większość zawodników amerykańskiego futbolu oraz członków formacji zbrojnych; w południowo-zachodnich stanach także prawo jest bardziej liberalne jeśli chodzi o posiadanie i nabywanie broni oraz używanie jej w obronie własnej i w obronie własności, włącznie z prawem do zabicia osoby wdzierający się na teren prywatny (Szmajke, 2004). Mieszkańcy amerykańskiego południa, częściej niż mieszkańcy północnego wschodu, akceptowali posługiwanie się przemocą wobec mężczyzn w odwecie za uderzenie dziecka innego mężczyzny, potrącenie (w stanie nietrzeźwym) pary idącej ulicą, podrywanie lub obrażanie kobiety innego mężczyzny czy zabicie gwałciciela córki. Częściej także zgadzali się, że człowiek powstrzymujący agresję w takich sytuacjach „nie jest prawdziwym mężczyzną” oraz częściej oczekiwali od swoich synów posługiwania się przemocą w odpowiedzi na przemoc czy obrazę ze strony rówieśników. W eksperymencie, w ramach którego do losowo wybranych pracodawców z południa i północy USA rozestano podania o zatrudnienie zaopatrzone w informację, iż kandydat był skazany przez sąd za „honorowe zabójstwo” lub „niehonorową kradzież” zaobserwowano wyraźnie różnice w reakcji pracodawców na propozycję „honorowego zabójcy” (Cohen i Nisbett, 1997). Pracodawcy z południa przychylniej reagowali na „honorowego zabójcę” niż pracodawcy z północy (częściej odpowiadali na list, okazywali zrozumienie i nieco częściej wyrażali gotowość do przyjęcia do pracy). Analogicznych różnic nie zaobserwowano w reakcjach na list złodzieja.

W innym eksperymencie zaobserwowano różnice w zakresie interpretacji identycznego (w sensie faktograficznymi) materiału dostarczanego redakcjom czasopism uniwersyteckich w południowo-zachodnich stanach (tworzyły one bardziej przychylne w wydźwięku artykuły wyjaśniające honorowe podłoże zabójstwa), niż w stanach północno-zachodnich. Zaobserwowano również, że studenci pochodzący z południa agresywniej reagowali na obrazę (potrącenie w korytarzu, podczas wymijania się opatrzonego komentarzem „Ty dupku?!”), niż studenci z północy: ujawniali silniejszą złość, silniejsze poczucie upokorzenia (naruszenie godności), silniejszy *priming* kategorii związanych z agresją, silniejsze pobudzenie fizjologiczne o charakterze agresywnym (wzrost poziomu testosteronu w ślinie pod wpływem obrazy), większy stres (wzrost poziomu kortyzolu) oraz wyraźniejsze przejawy gotowości

do agresji w interakcjach z innymi (silniejszy uścisk dłoni przy powitaniu po prowokacji z kolejnym eksperymentatorem oraz bardziej konfrontacyjne zachowania podczas mijania się w wąskim korytarzu z kolejną osobą; o ile mieszkańiec południa ustępował przejścia innej osobie w odległości niemal 3 metrów, pod doświadczeniu urazy – w odległości około 9 metra – w przypadku mieszkańca północy odległości te wynosiły odpowiednio 1,91 metra oraz 1,49 metra). Ten ostatni wynik – wydawać by się mogło zadziwiający – wpisuje się w charakterystyczną dla *kultur honoru* wstępną uprzejmość i życzliwość. W codziennym funkcjonowaniu osoba ukształtowana w kulturze honoru jest zasadniczo miła i przyjazna, ale bardzo wybuchowa (Szmajke, Bąk, Adamus, 2004).

Dziś, raczej niż o regularnym podziale na *kulturę honoru* oraz *kulturę godności*, mówimy o istnieniu enklaw *kultur honoru* odradzających się w sprzyjających ku temu warunkach. Wzorce *kultury honoru* przetrwały w wielu regionach dzięki m.in. stylowi wychowania, na co zwracają uwagę Cohen i in. (1998), przyglądając się udziałowi kobiet w międzypokoleniowej transmisji wartości kultury honoru. Badacze zauważyli, że posiadanie matki pochodzącej z kultury honoru mocniej kształtuje stosunek jednostki do agresji niż posiadanie ojca pochodzącego z tej kultury, czego źródła antropologowie kulturowi upatrywali w śródziemnomorskiej proveniencji konstruktu *honoru*. W pracach z dziedziny antropologii kulturowej (por. m.in. Pitt-Rivers 1966, Baroja 1966 i 1992, Bourdieu 1966) *honor* jest zasadniczo związany z publicznym uznaniem posiadanego przez jednostkę statusu społecznego uzyskanego na dwóch poziomach: podstawowym, dziedzicznym w związku z urodzeniem się w rodzinie o określonym statusie; urodzone w rodzinie dziecko przyjmuje ogólny status honoru, jaki rodzina posiada w oczach większej grupy społecznej. To grupa odniesienia uznaje roszczenie jednostki o posiadanie honoru, potwierdza posiadanie go i nadaje adekwatny status społeczny. Ze statusu osoby honorowej z kolei wynika oczekiwanie od niej honorowego zachowania.

Jak rzecz widzi Moxnes (1993), społeczeństwa śródziemnomorskie (takie jak Hiszpania, Włochy, Grecja) charakteryzuje wzorzec interakcji pomiędzy ludźmi oparty na rywalizacji z innymi o uznanie. Taka interakcja często przyjmuje formę obrazy lub riposty, najczęściej słownej, ale także w formie

symbolicznych gestów, zaś skrajnie – użycia siły fizycznej. W tradycyjnych społeczeństwach zasady dotyczące tego rodzaju wymiany są jasne: może mieć ona miejsce jedynie wśród ludzi, którzy są równi lub prawie równi pod względem statusu, a więc *honoru*. W konsekwencji wszyscy muszą zachowywać czujność, być gotowi by bronić honoru własnego lub rodziny. Jednocześnie wyzwanie (np. na pojedynek) oznaczało historycznie uznanie honoru drugiej osoby, zaś rzucenie wyzwania „podręcznemu” lub osobie „bez honoru” przynosiło wstyd i upokorzenie prowokatorowi. I analogicznie, gdy rzucone zostało wyzwanie, mogło być zaakceptowane tylko wtedy, gdy uważano przeciwnika za godnego szacunku. Podjęcie wyzwania rzuconego przez „gorszego od wyzywającego” uznawane było za haniebne. Istotą agresji wyzwalanej w *obronie honoru* jest więc – zdaniem antropologów – konkurencja. Wyzwanie (i riposta) rozgrywane są niczym gra o szacunek i uznanie, opatrzona gotowym zestawem reguł. Zwycięzca gry, gdy wybroni swój honor, zyskuje szacunek i pozycję społeczną, zaś przegrany – pozostaje w doświadczeniu wstydu wobec ich utracenia. Współcześnie konkurencyjny duch *wyzwania* i *riposty* może rządzić wieloma aspektami życia: wojną, filantropią, polityką czy nawet sportem.

Utrzymywanie się wartości *kultur honoru* w sporcie sprawdzał w warunkach polskich Szmajke, wychodząc z założenia, że uprawianie sportu wychowawczego, który z jednej strony przyczynia się do poprawy nastroju i samopoczucia, z drugiej zaś intensyfikuje gotowość do zachowań agresywnych i tym samym zwiększa akceptację dla posługiwania się przemocą i przekraczania norm moralnych w warunkach rywalizacji (Szmajke, 1999, por. także Szmajke, 1993, Szmajke i Doliński, 1991). Badacz sprawdzał, na ile agresywny wpływ uprawiania sportu i zainteresowanie, przynajmniej częściowo, wynika z podobieństw pomiędzy *kulturą sportu* i *kulturami honoru*. Istotą obu jest bowiem rywalizacja, wygranie której wiąże się z uzyskaniem i utrzymaniem reputacji, zaś znane z *kultur honoru* „reguły gry”: narzucenie własnego stylu walki i dominacja nad przeciwnikiem to czynniki istotnie zwiększające w sporcie szanse zwycięstwa. Profesor Szmajke zakładał również, iż zarówno w *kulturach honoru* jak i *kulturze sportu* istnieje pewna podwójność systemu prawnego, o zwycięstwie nie decydują jedynie regulaminy, przepisy sędziowie czy komisje, ale prawo większej siły i wytrzymałości (co widać szczególnie,

jeśli spojrzeć na wysiłki, jakich wymaga w sporcie utrzymanie reguły *fair play*). Z tej perspektywy, zdaniem Szmajke, *kultura sportu* mogłaby stanowić we współczesnym świecie swoistą enklawę fenomenu opisywanego przez antropologów mianem *kultury honoru*. Badania (1999) z udziałem 92 osób reprezentujących *kulturę sportu* i 94 spoza *kultury sportu* (w charakterze grupy kontrolnej) opierały się na pomiarze postaw wobec różnych form agresji i przemocy oraz ich sprawców, pomiarze psychologicznej identyfikacji płciowej (wobec założenia o „męskości” *kultur honoru*) oraz pomiarze skłonności do koncentracji na *Ja*. Uzyskane wyniki ujawniły, iż przedstawiciele *kultury sportu* wykazali znacząco większą przychylność wobec nieradykalnej agresji podejmowanej przez mężczyzn reakcji na uchybienia ze strony innych, niż osoby spoza *kultury sportu*. Cechowała ich również większą przychylność dla wdrażania chłopców do postępowania zgodnego z wymogami charakterystycznymi dla *kultury honoru* typu: „stań do walki”, niż osoby spoza *kultury sportu*. Uznawali także zachowanie zabójcy (na podstawie opisu, będącym modyfikacją wspominanego już eksperymentu Cohena i Nisbetta) za bardziej usprawiedliwione. Cechowała ich wyraźnie bardziej „męska”, a mniej kobieca, identyfikacja płciowa (przeciwnie niż osoby spoza *kultury sportu*) oraz większa skłonność do koncentracji na *Ja publicznym* niż na *Ja prywatnym*. W tym sensie więc *kulturę sportu* można by uznać za enklawę *kultur honoru*. Ponieważ jednak uzyskane przez profesora Szmajke wyniki nie ujawniły większej niż u osób spoza *kultury sportu* ogólnej sympatii wobec zabójcy, większego współczucia czy słabszego dlań potępienia, a także brak było różnic (pomiedzy osobami pozostającymi w kręgu *kultury sportu* a grupą kontrolną) wobec agresji radykalnej podejmowanej w obronie (co jest charakterystyczną cechą *kultur honoru*) wyjściowa hipoteza badawcza nie została uznana przez badacza za potwierdzoną. Wydaje się bowiem – jak wynika z dyskusji wyników – że przychylniejszy stosunek przedstawicieli *kultury sportu* do podejmowania nieradykalnej agresji w reakcji na uchybienie i ich przychylna postawa wobec wdrażania chłopców do podejmowania ogromnej agresji jest bardziej związana z przychylniejszymi w *kulturze sportu* postawami wobec agresji „w ogóle”, niż charakterystycznymi dla *kultur honoru* przychylnymi wobec agresji „w obronie”.

Honor i wstyd są również – zdaniem antropologów – związane z typowym podziałem ról płciowych, odzwierciedlającym w strukturze władzy starożytnego społeczeństwa śródziemnomorskiego, w którym to mężczyzna uczestniczy w życiu publicznym, podczas gdy domeną odpowiedzialności kobiety jest troska o dom i rodzinę. Tym samym – w społeczeństwach honoru – łatwiej ulegają zatarciu granice między tożsamością osobistą a tożsamością grupową (*Ja indywidualne* definiowane jest głównie w odniesieniu do *Ja grupy*, przede wszystkim w rozumieniu systemu rodzinnego). O ile więc dla mężczyzn obszar rywalizacji stanowi w kulturach śródziemnomorskich pole *gry o honor* (z innymi mężczyznami), w przypadku kobiet sferą tą stanowi ich seksualność (zawłaszczana przez pozostałych członków społeczności, w tym zwłaszcza mężczyzn). Mężczyzna zobligowany jest bronić „nieskazitelnosci” kobiet na których sprawuje pieczę, utrata jej oznacza bowiem wstyd przyniesiony nie tylko samej kobiecie, ale odpowiedzialnym za jej *honor* mężczyznom i całej rodzinie. Kobiety zobligowane są – w obronie *honoru* własnego i rodziny – do zachowania posłuszeństwa i podporządkowania się mężczyznom. O ile bowiem mężczyzna może przynieść rodzinie (lub nie) honor w drodze rywalizacji, kobieta może przynieść jedynie jego utratę. Istotą udziału kobiet w transmisji wartości kultury honoru byłaby więc, z antropologicznego punktu widzenia, obrona (przez ojca, męża lub syna) rodziny (stanowiącej domenę kobiecej odpowiedzialności) przed utratą *honoru* przez siostry, córki, matki a nawet braci czy ojców. Transmisja wartości *kultury honoru* dokonywana silniej przez kobiety byłaby więc z perspektywy adaptacyjnej (zwłaszcza obro-ny *Ja*, które niejako kulturowo ograniczone jest poprzez działania mężczyzn) znacznie ważniejsza. W swojej pracy Moxnes zwraca uwagę również na biblijne (głównie zapisane w Nowym Testamencie) źródła, umacniające taki stan rzeczy w kulturach hołdujących wartościom chrześcijańskim¹.

Powyższe staje się zrozumiałe, kiedy przestaniemy patrzeć na procesy zachodzące w kulturach śródziemnomorskich z perspektywy pójności, tj. życia w społeczeństwach zbudowanych wokół jednostek, w których struktury

1 Szczegółowe analizy dyskursywne fragmentów Nowego Testamentu (postępowania Jezusa w określonych sytuacjach społecznych, np. wobec Samarytanki czy Marii Magdaleny) w kontekście transmitowania wartości kultur honoru zainteresowany czytelnik znajdzie w pracy Maxones z 1997 roku pt. „Honor and Shame”.

społeczne opierają się raczej na dobrowolnym uczestnictwie niż na więzach rodzinnych, czego rezultatem jest moralność oparta na ogólnych, niedyskryminacyjnych zasadach, które mają jednakowo dotyczyć wszystkich. Badanie *honoru* i *wstydu* w regionie śródziemnomorskim – jak pisze Moxnes – wprowadza nas w społeczeństwa oparte nie na jednostkach, ale na rodzinach, klanach i pochodzeniu. Podstawowe wartości są inwestowane w te grupy, nie zaś w abstrakcyjne lub „uniwersalne” zasady. Stwarza to zupełnie inny system wartości i moralności od tego, który znamy tj. obecnego w zachodnich społeczeństwach nowoczesnych i ponowoczesnych (Moxnes, 1993). Zbiorowy *honor* oparty na systemie klanów patrilinealnych jest wspólnym elementem tradycyjnych społeczności w całym regionie Morza Śródziemnego, w tym w Hiszpanii, Grecji, na Cyprze, w Afryce Północnej czy wśród beduinów w Egipcie. Powyższe jest szczególnie istotne, jeśli uświadomić sobie, iż kulturowa zależność współczesnej Kolumbii od Hiszpanii znajduje odzwierciedlenie w ponad 300-letniej historii kolonizacji tych terenów przez Hiszpanów oraz ich historii osadnictwa (przy niemal całkowitym wyniszczeniu ludności tubylczej) aż do współczesności tj. wpływów kultury hiszpańskiej (poprzez wspólny język) od uzyskania niepodległości przez mieszkańców terenów dzisiejszej Kolumbii, Peru, Panamy, Wenezueli i Boliwii przez Simona Bolívara (urodzonego w Caracas arystokratę o hiszpańskich korzeniach), od którego nazwiska pochodzą nazwy Boliwii i Wenezueli, którego nazwiskiem nazwano miejscową walutę, największy region administracyjny i najwyższy szczyt w Wenezueli. W Kolumbii pomnik Simona Bolívara jest obowiązkowym punktem w przestrzeni, wokół którego zorganizowany jest rynek zarówno w małych miasteczkach na prowincji, jak i dużych miastach, stolicach okręgu np. w Bogocie, Medellin czy Manizales.

We wspominanej już pracy Pitt-Riversa szczególnie ciekawa wydaje się być analiza powiązania różnego rozumienia *honoru* ze społecznym statusem: w małej, wiejskiej społeczności miasteczka andaluzyjskiego Sierra de Cadiz, w której honor można nabyć lub utracić obserwowane jest silniejsze przyzwolenie dla przemocy niż w tradycji arystokratycznych rodzin w Madrycie, w których honor nabywa się poprzez urodzenie. Pitt-Rivers, w tym samym eseju, zwraca uwagę na wpływ moralności chrześcijańskiej, w tym w Sierra de Cadiz – kultu Matki Boskiej Fatimskiej, na podtrzymywanie wartości *honoru*, przeciwstawiając je

właściwemu kulturom anglosaskim, z których wywodzi się badacz (są więc jego punktem widzenia w prowadzonych analizach) hołdowaniu wartościom prawa definiującym status społeczny jednostek niezależnie od urodzenia czy zdolności adaptacyjnych, budowaniu statusu w drodze rywalizacji z innymi.

W klasycznych, z dzisiejszego punktu widzenia, badaniach kulturowych Rodriquez-Mosquery, Manstead i Fischer (2000) podkreślany jest charakterystyczny dla kultur śródziemnomorskich związek odczuwania i ekspresji emocjonalnej (uczuć dumy i wstydu) z oceną otoczenia. *Ludzie honoru* przywiązują duże znaczenie do reputacji, tym samym ich samoocena jest bardziej zależna od reakcji otoczenia. Charakterystyczne dla kultur honoru jest więc *Ja* współzależne, a poczucie własnej wartości związane jest z przynależnością do grupy (klanu czy rodziny) i zależne od zachowań pozostałych jej członków. Badacze wychodzą od obecnego w badaniach kulturowych rozróżnienia pomiędzy indywidualizmem i kolektywizmem, w myśl którego osią rozróżnienia pomiędzy powyższymi jest stopień, w jakim tożsamość jednostki jest definiowana przez jej osobiste wybory versus przez charakter społeczności, z którą jednostka jest mniej lub bardziej trwale związana (por. Hofstede i Bond, 1980; Markus i Kitayama, 1991, 1994; Smith i Bond, 1993) W tym sensie *kultury honoru* są więc raczej kolektywistyczne niż indywidualistyczne. Z tej perspektywy, jak piszą badacze za Pitt-Riversem, niektóre kultury kolektywistyczne, na przykład w krajach śródziemnomorskich i południowoamerykańskich, określone są mianem *kultur honoru*, zaś tym co różnicuje je od kultur silniej zindywidualizowanych, opartych na sprawczości własnej jednostek i ich przekonaniu o możliwości skutecznego działania, jest szacunek dla siebie i innych wynikający ze statusu społecznego grupy, do której przynależą (Pitt-Rivers, 1966). Z tego punktu widzenia, bycie osobą honorową w *kulturach honoru* nie zależy jedynie od własnych atrybutów, działań lub statusu jednostki, ale także od reputacji społecznej, czy też działań pozostałych członków jej grupy własnej. W *kulturach honoru* centralna wartość honoru wyraża się więc w trosce o własne zachowanie publicznie i publiczne unikanie upokorzenia (.). I choć szacunek dla samego siebie jest ważny zarówno w kolektywistycznych *kulturach honoru*, jak i kulturach silniej indywidualistycznych, jego społeczny (publiczny) wymiar stanowi o specyfice ostatnich. W tym sensie więc kultury honoru są raczej kolektywistyczne, bardziej niż kultury indywidualistyczne

przywiązują bowiem wagę do reputacji, społecznej odbioru jednostek i ich pokrewieństwa z członkami grupy własnej (Fischer, Manstead, Rodriquez Masquera 1999). W wartościowaniu siebie i innych istotną rolę odgrywa poczucie odpowiedzialności za zachowanie członków grupy własnej i usankcjonowana prawem lub obyczajem tendencja do sprawowania kontroli nad ich zachowaniem.

Zakładano zatem, w badaniach porównawczych prowadzonych wśród Hiszpanów i Holendrów, że Hiszpanie ujawniać (1) będą silniej przeżywanie dumy i wstydu kiedy incydent je wywołujący będzie miał charakter wydarzenia publicznego oraz, że charakteryzujący się silną potrzebę akceptacji *ludzie honoru* (raczej Hiszpanie niż Holendrzy) będą niechętnie ujawniać poczucie dumy z indywidualnych osiągnięć (2), albowiem demonstrowanie dumy wzmacnia status jednostek, co z kolei prowadzi do ich separacji wobec grupy odniesienia, a tym samym stanowi zagrożenie utraty społecznej akceptacji. Ekspresja wstydu z kolei sygnalizuje w kolektywistycznych *kulturach honoru* wysokie uspołecznienie, oczekiwano więc, iż wstyd silniej będzie wyrażany przez Hiszpanów niż przez Holendrów. W dwufazowym badaniu uczestnicy najpierw opisywali, w jakich okolicznościach doświadczyli uczucia dumy i wstydu oraz jak się w tych sytuacjach zachowywali. W drugiej fazie, mieli wyobrazić sobie *prywatne* i *publiczne* sytuacje opisane przez badaczy i zanotować swoje potencjalne reakcje na nie z uwzględnieniem dumy i wstydu. Postawione przez badaczy hipotezy potwierdziły się. Hiszpanie częściej deklarowali przeżywanie wstydu niż dumy i częściej o nich komunikowali, gdy przeżycia pojawiały się w *sytuacjach publicznych*, w odpowiedzi na zachowania innych, zniewagę czy blamaż. Wypowiedzi Holendrów wskazywały iż uczucia dumy i wstydu wywoływane były przez raczej *prywatne sukcesy* lub *niepowodzenia*. Co ciekawe, siłę przeżycia Holendrów i Hiszpanów różnicowało również to, na ile sprawcą zniewagi czy upokorzenia był znajomy im człowiek (silniejsze, zgodnie z oczekiwaniami, wśród Hiszpanów niż wśród Holendrów). Z tej perspektywy, mieszkańcy północno-wschodnich stanów USA czy krajów północnej Europy byłiby więc raczej przedstawicielami *kultur godności*, jak rzecz widział Cohen, silnie powiązanych z wysokim poczuciem indywidualnej wartości i wewnętrznej siły, czerpanej z przekonania o równości wszystkich ludzi (Cohen i in., 1998). Indywidualistyczna *kultura godności* nie wiąże tak silnie

treści *Ja* i poczucia własnej wartości ze społeczną reputacją, od której *Ja* jest niezależnie, tym samym tworzące *kultury godności* jednostki są bardziej odporne na zniewagi i obrazę honoru, konflikty rozładowują raczej poprzez „brak reakcji” lub „obrócenie konfliktu w żart”, wycofanie się z konfrontacji.

Idące o krok dalej, kulturowe badania tego samego zespołu, potwierdzają istnienie związku pomiędzy *honorem* i *kolektywizmem* a *godnością* i *indywidualizmem*. W badaniach poddano analizie zawartości opisów emocjonalnego reagowania (w odniesieniu do emocji dumy, wstydu i złości) w kulturze opartej na wartościach *honoru* (Hiszpania) oraz w kulturze opartej na *indywidualizmie* (Holandia). Założono, iż duma i wstyd jako emocje samoświadome, powstające w odniesieniu do *Ja*, będą wyraźnie różnicować Holendrów i Hiszpanów, inaczej niż złość, której przeżywanie wiąże się przede wszystkim z postrzeganiem niegodziwości innych, zaś status *Ja* w jej doświadczaniu złości nie jest tak centralny, jak w przypadku dumy czy wstydu (por. Frijda, Kuipers i Schure, 1989; Manstead i Tetlock, 1989). Nacechowanie kultury wartościami *honoru*, jak przypuszczano, wpływało na wyrażanie przez tworzące je jednostki samoświadomych emocji, przede wszystkim w związku z zapisanymi w kulturze wzorcami reagowania emocjonalnego. W *kulturach honoru* dominuje bowiem przekonanie, że dzielenie się dumą lub wyrażanie jej może mieć negatywne konsekwencje dla jednostki: oprócz podniesienia własnego statusu w grupie społecznej, duma może być postrzegana jako budowanie niepożądanych podziałów pomiędzy sobą a innymi (Peristiani, 1965). W rezultacie członkowie *kultur honoru* mogą wierzyć, że duma powinna być sankcjonowana negatywnie (przez społeczność, do której należą) i mniej otwarcie wyrażana. Wyrażanie wstydu oznacza natomiast potwierdzenie dla haniebnego zachowania człowieka (por. Gilmore, 1987; Scheff, 2003), które – publicznie demonstrowane – może stanowić ważny krok w naprawie nie tylko własnego honoru, ale także honoru grupy własnej. Z drugiej strony w kulturach indywidualistycznych, w których ceniona i podkreślana jest niezależność, wyrażanie dumy potwierdza osadzoną w *Ja* tożsamość jednostki, zadowolonej z własnych osiągnięć autonomicznej w podejmowanych decyzjach, natomiast doświadczanie i wyrażanie wstydu traktowane jest raczej jako oznaka słabości i sygnalizuje zależność od społecznej aprobaty. Różnice w przekonaniach na temat konsekwencji wyrażania dumy lub wstydu prowadzą

u Markus i Kitayamy (1991) do rozróżnienia między emocjami zaangażowanymi społecznie i emocjami niezaangażowanymi społecznie. Te pierwsze, do których należy wstyd, stanowi zagrożenie dla relacji społecznych, ponieważ implikuje brak spełnienia oczekiwań innych osób, zaś jego odczuwanie motywuje ludzi do przywrócenia współzależności z innymi. Emocje *niezaangażowane społecznie*, do których należy duma, dają poczucie siebie jako niezależnego bytu, doceniają wyjątkowe cechy osoby i motywują ludzi do wyobrażenia siebie jako jednostek autonomicznych.

Badanie zawartości opisów epizodów przeżywania emocjonalnego, przygotowanych przez respondentów w Hiszpanii i w Holandii ujawniło następujące różnice: hiszpańscy respondenci spontanicznie dostarczali więcej przykładów typowych dla przeżywania dumy i wstydu doświadczeń, inaczej niż w przypadku gniewu, co zdaniem badaczy przemawiało za słusznością tezy, iż hiszpańskie kulturowe prototypy dumy i wstydu są bardziej dostępne i rozbudowane niż „tradycyjne” prototypy przeżywania tych emocji. W przypadku wstydu stwierdzono nie tylko główne efekty dla kraju, ale także główny efekt płci, co oznacza, iż „typowe wstydlive wydarzenia” poprzedzające wystąpienie tych emocji są w Hiszpanii odmienne dla mężczyzn i kobiet. Kobiety częściej niż mężczyźni wskazywały, że ich „honor został naruszony”, podczas gdy mężczyźni częściej niż kobiety mówili, że zrobili coś, co „przyniosło im wstyd”. Można to uznać za zgodne z antropologicznymi spostrzeżeniami, że w kulturach śródziemnomorskich honor i wstyd są powiązane z różnymi kodeksami moralnymi kobiet i mężczyzn (Peristiany, 1965; Stewart, 1994). Hiszpanów i Holendrów wyraźnie różnicowała również koncentracja na ocenach innych oraz koncentracja na osądach autonomicznych w opisach doświadczeń, które wiązały się z przeżyciem wstydu. Podobnie w opisach doświadczeń dumy, zgodnie z przewidywaniami, Holendrzy częściej odwoływali się do własnych osiągnięć i ocen w odniesieniu do standardów *Ja*, podczas gdy Hiszpanie częściej wskazywały na publiczne uznanie własnych osiągnięć przez innych oraz na potencjalne oceny, jakich mogliby inni dokonywać (w odniesieniu do zachowań badanych). Hiszpańskie opisy reakcji na doświadczenie dumy częściej odnosiły się do konieczności jej kontroli i tłumienia jej w obawie przed „oddaleniem się od innych”, podczas gdy „prototypy” holenderskie zawierały raczej stwierdzenia wskazujące na kontrolę lub

konieczność ukrycia wstydu, ponieważ jego okazywanie podważyłoby indywidualną autonomię. Porównanie opisów działań, które wywoływały poczucie dumy wykazały, że holenderscy respondenci częściej wymieniali pozytywne wyrażenia jako typowe reakcje na przeżywaną dumę, podczas gdy hiszpańscy respondenci częściej wskazywali na kontrolę i tłumienie dumy, a także rzadziej zgłaszali „dzielenie się swoją dumą z innymi” w porównaniu do Holendrów. Zaobserwowano również różnicę w zakresie koncentracji na społecznych konsekwencjach wyrażania dumy i wstydu. W odniesieniu do dumy, holenderscy respondenci częściej wspominali o pozytywnych skutkach dla siebie, podczas gdy w odniesieniu do przypadku wstydu, hiszpańscy badani częściej wskazywali na negatywne skutki tegoż dla relacji społecznych. Co więcej, hiszpańscy respondenci byli bardziej skłonni do zgłaszania ogólnych zmian w postawach, jednak bez określania, w którym kierunku miałyby się dokonać zmiany. Autorzy analiz spekulowali w swojej pracy, że powyższe mogłoby potwierdzać centralną wartość przeżywania wstydu i dumy w *kulturach honoru*, w których ich okazywanie pociąga za sobą daleko idące konsekwencje (inaczej niż w indywidualistycznej Holandii). Przewidywano również, że duma będzie przez Hiszpanów mniej pozytywnie oceniana, odwrotnie niż wstyd. Powyższe założenia potwierdziły się. Hiszpańscy uczestnicy rzadziej wspominali o aprobachie społecznej i pozytywnych implikacjach dumy oraz, częściej niż Holendrzy, odwoływali się do pozytywnych przekonań dotyczących przeżywania i okazywania wstydu. Nie odnotowano natomiast analogicznych różnic kulturowych w opisach typowych epizodów przeżywania i okazywania gniewu. Powyższe różnice kulturowe wydają się zasadniczo potwierdzać koncepcje odmiennych conceptualizacji dumy i wstydu w kulturze hiszpańskiej i holenderskiej, które odzwierciedlają zróżnicowane znaczenie wartości związanych z honorem w kulturach kolektywistycznych versus indywidualistycznych jako korowych konstruktów, stojących za działaniami jednostek w każdym z warunkach kulturowych. Podczas gdy hiszpańscy uczestnicy częściej odwoływali się do innych i do relacji z innymi, holenderscy uczestnicy byli bardziej skupieni na sobie w opisie epizodów dumy i wstydu. Ponadto hiszpański prototyp dumy różni się od holenderskiego tym, że hiszpańscy badani wyraźnie częściej wskazywali na negatywne uczucia i konsekwencje przeżywania i okazywania dumy niż Holendrzy. W przypadku

wstydu, hiszpańscy badani częściej kojarzyli wstyd z sytuacjami, w których ich honor jest publicznie naruszany i, choć w swoich opisach zwracali uwagę raczej na relacyjne konsekwencje wstydu, ich opisy okazywania i dzielenia się wstydem wydają się odzwierciedlać mniej obaw, niż ma to miejsce w przypadku Holendrów. Co ciekawe, wyniki uzyskany w opisanym powyżej badaniu, zbieżny jest z uzyskanym w ramach dużego, międzykulturowego badania przeprowadzonego przez Wallbott i Scherera (1995), w którym dowiedziono, że wstyd odczuwany jest jako mniej niemoralny i wywołujący mniej negatywnych konsekwencji dla jednostki w krajach kolektywistycznych niż w krajach indywidualistycznych.

Zastanawiając się nad obecnością elementów (reliktów) *kultur honoru* w Polsce, Szmajke rozważał następujące przesłanki mogące wskazywać na ich istnienie: stosunek Polaków do prawa i instytucji prawa mający swe korzenie historyczne, elementarną w polskiej kulturze kresową, pograniczną genologię bohaterów literackich (zwłaszcza w romantyzmie) oraz obserwowane aktualnie przemiany w świadomości społecznej (Szmajke 2004). Zauważa, iż od czasów upadku demokracji szlacheckiej (można by dodać, że i wówczas prawo raczej niewielu – głównie uprzywilejowanym – gwarantowało ochronę) tj. przez ponad dwieście ostatnich lat prawo w Polsce (z wyjątkiem międzywojnia i wydarzeń po 1989 roku) było prawem narzuconym, obcym, wprowadzonym przez zaborcę, lub w okresie PRL-u egzekwowanym przez aparat państwowy spostrzegany jako „społecznie obcy”. Powyższe sprzyjało odradzaniu się i przetrwaniu honorowej mentalność Polaków, w której w miejsce kwestionowanego autorytetu prawa, pojawia się kodeks honorowy jako naczelne źródło regulujące zasady społecznego postępowania.

W roku 2004, w którym badacz przegotowywał swoją pracę, statystyki *International Crime Survey* wskazywały, iż ponad 40% polskich respondentów deklaruje silny lęk przed przestępczością, co dawało Polsce najwyższy wynik spośród wszystkich 20 badanych krajów (w Niemczech analogiczny lęk deklarowało jedynie 23,3%). Tylko 26,8% Polaków doceniało pracę policji, co dawało Polsce jeden z najniższych wyników w badanej dwudziestce, podobnie jak odsetek usatysfakcjonowanych (15,7) sposobem, w jaki policja pracuje w odpowiedzi na otrzymanie zgłoszenie o przestępstwie (przeciętny odsetek wśród badanych krajów wynosił 55,8%). W momencie, w którym powstaje

niniejsza praca polityczno-społeczna rzeczywistość wydaje się nie być, ponownie, tej z 2004 roku tak odległą¹. Brak zaufania do oficjalnego prawa oraz instytucji odpowiedzialnych za stanowienie go również dzisiaj sprzyjać może odradzaniu się i konserwowaniu wartości *kultury honoru*. Szmajke zauważa również wpływ, jaki na kształtowanie się polskiej kultury wywarła obecność w literaturze i kulturze postaci z pogranicza, skłonnych do rozwiązywania sporów na własną rękę, stawiających się ponad prawem, ale jednocześnie sympatycznych, cieszących się powodzeniem u kobiet i przyjaźnią mężczyzn, nierzadko także łaską króla („Trylogia”, „Pan Tadeusz”, bohaterowie dramatów Słowackiego), istotnego wzorca, być może wciąż dyktującego prymat wartości właściwych *kulturom honoru*. Choć opisując historyczne podłoże kultury polskiej Boski (1994) raczej niż na wartości *kultur honoru* wskazuje na humanistyczne proveniencje mentalności Polaków, wydarzenia wskazywane przez niego jako korowe dla jej kształtowania się, nie pozostają w niezgodzie ze wskazaniami Szmajke:

1. katolicyzm i orientacja łacińska na przedmurzy innych wyznań chrześcijańskich (prawosławie czy kościół ewangelicko-augsburski) i religii niechrześcijańskich (islam, judaizm), co sytuuje Polskę na pograniczu zachodniego i wschodniego kręgu kulturowego;
2. rolniczo-wiejski tryb życia głównych warstw społeczeństwa polskiego tj. ziemiaństwa i chłopstwa, z równoczesnym niedorozwojem cywilizacji miejskiej, której człon stanowiły przez wieki mniejszości niemiecka i żydowska;
3. historia ostatnich trzystu lat zdominowana przez wątki wewnętrznej anarchii i okupacji ze strony mocarstw ościennych oraz walki z nimi.

Powyższe, zdaniem Boskiego, skutkowało w mentalności Polaków wykształceniem się profilu psychologicznego Polaków nacechowanego nieutilitarnym i mało pragmatycznym stosunkiem do codziennych działań i celów życiowych, nikłego poziomu orientacji i kompetencji przedsiębiorczych,

1 Porównanie opisanych w 2004 wskaźników z danymi współczesnymi nie jest możliwe; prowadzony od 1989 do 2000 roku sondaż (*International Crime Survey*) nie jest bowiem kontynuowany.

romantycznej orientacji w kwestiach narodowo-politycznych, hołdowaniu heroizmowi i martyrologii, stosunkami międzyludzkimi nacechowanymi spontaniczną ekspresyjnością przy nikłej obecności sformalizowanych procedur postępowania (Boski 1994).

Szukając odpowiedzi na pytanie o obecność przejawów *kultury honoru* w Polsce, Szmajke przeprowadził szereg badań, których wyniki nie dają w tym zakresie jednoznacznej odpowiedzi. Służące weryfikacji w warunkach polskich efektów uzyskanych w klasycznych badaniach Cohena i Nisbetta (1997) badanie ujawniło istnienie podobieństwa pomiędzy polskimi studentami i respondentami z amerykańskiego południa w zakresie dopuszczalności nieradykalnej przemocy w czterech sytuacjach (*uderzenia mężczyzny, który na dyskotecę próbował podrywać dziewczynę badanego, uderzenia mężczyzny, który źle mówił o prowadzeniu się dziewczyny badanego, uderzenia mężczyzny, który za plecami badanego nazywał go kłamcą i oszustem oraz uderzenia mężczyznę, który to źle się wyrażał o przodkach badanego*) oraz istotne różnice pomiędzy Polakami i Amerykanami z południa w odniesieniu do dopuszczalności przemocy radykalnej, nawet jeśli ma ona miejsce w obronie życia, zdrowia czy własności (w odniesieniu do twierdzeń: *działając w obronie własnej człowiek ma prawo nawet zabić, nie jest przestępstwem zabić w obronie własnej rodziny, nie jest przestępstwem zabić kogoś, kto próbuje wdrzeć się do naszego domu*). W badaniu Szmajke, Polacy okazali się więc być swego rodzaju *Teksańczykami bez Winchestera*: ludźmi honoru jedynie w rozumieniu akceptacji dla agresji nieradykalnej (Szmajke, 1999).

W innym badaniu, testującym hipotezę o obecności wartości *kultur honoru* w Polsce jako przejawu specyficznych procesów kształtowania się atrakcyjności interpersonalnej (rozumianego w kategoriach wpływu kultury na procesy spostrzegania i oceniania ludzi oraz ich zachowania autoprezentacyjne), uczestnicy wypełniali stworzoną na potrzeby badania skalę honoru, składającą się z 22 twierdzeń wyrażających poglądy i zachowania zgodne lub sprzeczne z wartościami *kultury honoru* w następujących warunkach eksperymentalnych: prywatnie-anonimowo, kiedy to badacz wręczał badanemu skalę w kopercie z adresem zwrotnym i znaczkiem, prosząc o jej anonimowe wypełnienie wolnej chwili i odesłanie zwrotnie, publicznie-nieanonimowo, kiedy to badacz (kobieta lub mężczyzna) osobiście przeprowadzał

wywiad, odczytując twierdzenia skali honoru i zaznaczając na niej odpowiedzi respondentów (część badanych w warunkach publicznych informowano że badanie jest dwuetapowe, zaś za kilka dni – po przeanalizowaniu wywiadu – badacz lub badaczka ponownie zgłosi się, by kontynuować badanie; zaś część poinformowano, że kontakt z osobą prowadzącą wywiad jest jednorazowy). Rezultaty okazały się zgodne z przewidywaniami. Polscy studenci, u których aktywizowano motywację autoprezentacyjną – w „warunkach publicznych” – demonstrowali większą zgodność swoich postaw i poglądów z wartościami *kultury honoru*, niż w „warunkach prywatnych”. Efekt ten był szczególnie wyraźny, gdy „publiczność” stanowiła młoda, atrakcyjna kobieta.

Szmajke, Bąka i Adamus (2004) interesowało również, w jakim stopniu – wobec faktu, iż kultury honoru określane są jako „męskie” – wartości tychże są podzielane przez kobiety w Polsce? Powyższe wydaje się być ważne także z uwagi na to, iż *kultury honoru* uchodzą za opresyjne wobec kobiet – w odróżnieniu od mężczyzn nie mogą one bowiem honoru zyskiwać (jedynie mężczyźni mogą wykonywać działania uznawane za honorowe lub nie), mogą zaś honor tracić (tym samym odbierając honor mężom, braciom, ojcom) i być za to karane. Powyższe skutkuje tendencją do silnego kontrolowania kobiet, ograniczania ich osobistej wolności i sankcjonowania przemocy mężczyzn wobec nich, tak prewencyjnej, jak i za karę (Gilligan 2001). Powyższe stanowi podłoże i uzasadnienie przemocy wobec kobiet w ramach kulturowego fenomenu *machismo tj honoru jako „towaru ograniczonego”, którego – nawet kosztem użycia siły – bronią mężczyźni, obecnego i silnego w świadomości społecznej mieszkańców Ameryki Południowej (Lipsett-Riviera, 2008)*. Baker i in. Wykazali, że w kulturach honoru kobiety są częściej zabijane przez bliskich mężczyzn, ojców, braci mężów, a motywem tych działań jest obrona ich honoru, zmycie hańby związanej najczęściej z niewiernością kobiety (Baker, Gregware i Cassidy, 1999).

W eksperymencie terenowym (2004), w ramach którego rozgłośnia radiowa wyemitowała audycję – fragmenty rzekomego wywiadu z dwoma mężczyznami na temat sposobu rozwiązywania sporów – zaprezentowano badanym dwie postawy: typową dla *kultury godności* postawę racjonalną oraz postawę honorową. Przytoczone fragmenty odczytywała kobieta, a następnie prosiła słuchaczki o telefoniczną odpowiedź na 3 pytania: jaki jest twój stosunek do

postaw i poglądów mężczyzny udzielającego wywiadu pierwszego i drugiego, jakie cechy charakteru posiadają ci mężczyźni oraz jak atrakcyjny dla ciebie jest każdy z nich. Opinię wyraziły 33 kobiety, zaś zastosowane przez nie sformułowania poddano ocenie czterech sędziów kompetentnych (kobiet), nieznających przebiegu badania. Uzyskane rezultaty ujawniły, że dla młodych Polek mężczyzna *honorowy* był wyraźnie bardziej atrakcyjny, niż mężczyzna postępujący zgodnie z wymogami *kultury godności*, choć efekt wzrostu atrakcyjności mężczyzny reprezentującego wartości *honoru* nie replikował się w grupie kobiet powyżej 35. roku życia, co – zdaniem badacza – wskazywać by mogło na reliktowy charakter wartości kultur honoru w Polsce i – choć jak pisze Szmajke – wymaga dalszych badań, świadczy być może również o tym, iż w miarę rozwoju państwowości systemów prawnych, wartości *kultury honoru* ustępowały miejsca działaniom instytucji prawa aż do czasów współczesnych, w których prawo radykalnie przeciwdziała stosowaniu honorowych zwyczajów w regulowaniu stosunków społecznych. Możliwe jest również, że przedstawiona tendencja obrazuje rozwojowe zmniejszenie się agresywności i atrakcyjności agresji u osób powyżej 35 roku życia lub także, że zjawisko utrzymywania się wartości *kultury honoru* dotyczy raczej enklaw niż całych społeczności (np. większym stopniu dotyczyć będzie społeczności wiejskich niż dużych miast), zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę lokalny zasięg rozgłośni, w której na potrzeby badania emitowane były audycje (Szmajke, Bąk, Adamus 2004)¹.

W szczególnie istotnym z perspektywy tej pracy, przeprowadzonym wspólnie z Kubicą badaniu porównawczym na próbie niemieckiej i polskiej, Szmajke (2005) weryfikował znaną z prac antropologicznych hipotezę o wpływie warunków historycznych na kształtowanie się postaw aprobaty dla przemocy w sytuacji konfliktu społecznego. Inaczej niż w rzecz się miała w Polsce, ostatnich 200 lat w historii Niemiec charakteryzowało działanie silnego i stabilnego systemu prawnego. Współczesne Niemcy mają swoje korzenie w protestanckich Prusach, ustanowionych w okresie tzw. Oświeconego Absolutyzmu, charakteryzującego się poszanowaniem dla administracji wszechobecnym w świadomości społecznej (Salmonowicz, 1981), której przejawy są do dziś obecne w niemieckiej mentalności (w analogicznym okresie w Polsce,

1 Radio Ziemi Wieluńskiej

w XVII i XVIII wieku, mamy do czynienia z demokracją szlachecką i słabością instytucji państwa). Wpływ protestantyzmu na kształt społecznej świadomości współczesnych Niemiec znajduje odzwierciedlenie przede wszystkim w myśleniu i działaniu klasy średniej oraz systemie wartości, jakim ona hołduje: protestanckiej etyce pracy, wspinaniu się coraz wyżej w drabinie społecznej, poszanowaniu dla codziennej dyscypliny, prawa i porządku (Weber, 1994), podczas gdy w Polsce, mamy do czynienia z silną dominacją katolicyzmu i słabością klasy średniej. Mentalność polska bliższa jest więc zdecydowanie kulturze szlacheckiej z jej wyróżniającymi elementami: negacji dla porządku i ładu społecznego czy prymatu jednostki. Można więc powiedzieć, że kulturę i mentalność współczesnych Niemiec kształtowała raczej 200 letnia tradycja poszanowania dla stanowienia i przestrzegania prawa, podczas gdy kulturę i mentalność w Polsce – sprzeciw wobec (obcego lub narzuconego) autorytetu państwa

Ciekawym przykładem obrazującym różnice mentalności Polaków i Niemców w zakresie stosunku obu narodów do prawa jest – jak pisze Szmajke – zjawisko tzw. ciszy nocnej. W Polsce oczekuje się przestrzegania jej pomiędzy godzinami 22 a 6 rano, podczas gdy w Niemczech – zasady jej przestrzegania regulują nie tyle konkretne godziny, co formy zabronionych do wykonywania w porze nocnej prac: np. używanie młotka czy odkurzacza, nawet w godzinach popołudniowych czy wieczornych, zarezerwowanych na odpoczynek. Co ciekawe, o ile dla Niemców naturalnym jest wzywanie pomocy oficjalnych służb odpowiedzialnych za przestrzeganie prawa w sytuacji przekraczania go, Polacy wydają się wzywać policję raczej gdy sąsiedzi zbyt głośno używają pralki lub odkurzacza (co przypominać by mogło charakteryzujące *kultury honoru* występowanie „swoich przeciwko swoim”).

Zakładając, że Polacy kierują się w działaniu silniej niż Niemcy zakorzenionymi w naszej kulturze postawami honorowymi, Szmajke i Kubica (2003) przeprowadzili eksperyment będący zmodyfikowaną replikacją studium Cohena i Nisbetta (1994, 1997), z udziałem 40 młodych mężczyzn, studentów z Köln oraz 40 młodych mężczyzn, studentów z Krakowa. Celem eksperymentu było międzykulturowe porównanie postaw akceptacji wobec przemocy w sytuacji konfliktu, sprzeczki i obrazy. W trójfazowym badaniu uczestnicy najpierw określali na skali Likerta na ile usprawiedliwiona jest ich zdaniem

przemoc (uderzenie innego mężczyzny) w odpowiedzi na: flirt rzeczonoego mężczyzny z kobietą badanego, insynuację niewłaściwego prowadzenia się kobiety badanego, nazwanie badanego kłamcą i oszustem za jego plecami, niezamierzonego popchnięcia dziecka badanego i nie przeproszenia za to, rozprzestrzenianie obraźliwych informacji na temat przodków badanego, zaś w drugiej części oceniali, na ile opisany w historyjce eksperymentalnej dziesięcioletni, pasywny wobec przemocy ze strony rówieśników chłopiec, który mógłby być ich synem powinien: odpowiedzieć przemocą, unikać sprzeczek z kolegami, ale sprowokowany oddać, unikać kontaktów i sprzeczek z kolegami w ogóle. W ostatniej fazie badania, uczestnicy oceniali, na podstawie otrzymanych w aplikacji o pracy informacjach od byłego osadzonego za honorowe morderstwo versus byłego osadzonego za kradzież samochodu, na ile opisane czyny uznają za: zrozumiałe, usprawiedliwione, sympatyzują ze sprawcą lub go potępiają. Określali również, na ile byliby skłonni zaakceptować aplikację o pracę złożoną przez honorowego mordercę.

Uzyskane wyniki wskazywały, iż młodzi Polacy – silniej niż Niemcy – akceptują przemoc w odwecie, niezależnie od formy obrazy. Odpowiedzi Niemców były wyraźnie bardziej homogeniczne (demonstrowali taki sam brak akceptacji dla zachowań agresywnych niezależnie od rodzaju obrazy), podczas gdy odpowiedzi Polaków były zróżnicowane, co zdaniem autorów wskazywać mogłoby na niezależność ich postawy od sytuacji czy kontekstu, podczas gdy odpowiedzi Polaków cechował wyraźny wpływ wartości honorowych na deklarowane działanie: wyżej rangowali adekwatność przemocy w odpowiedzi na obrazę żony niż w obronie siebie (bycia nazywanym kłamcą). Polacy również, silniej niż Niemcy, akceptowali powiązanie obrony z przemocą w zależności od sytuacji obrazy (inaczej niż Niemcy). Także częściej akceptowali przemocowe zachowania potencjalnych synów w sytuacji, gdy tego wymagała honorowa reakcja na konflikt (w odpowiedzi na prowokację). I w końcu, odpowiedzi Polaków w odpowiedzi na aplikację o pracę nadesłaną przez „honorowego zabójcę” wydawały się wyrażać więcej zrozumienia i usprawiedliwienia oraz gotowości do zaaprobowania jej, w porównaniu do Niemców. W tym sensie więc, hipoteza Szmajke dotycząca występowania wśród Polaków silniej (w porównaniu do Niemców) przejawów postaw charakterystycznych dla *kultury honoru* zyskała potwierdzenie (Szmajke, Kubica, 2003).

Wiele jest prac (głównie w dziedzinie antropologii kulturowej) traktujących o transmisji wartości *kultury honoru* z Hiszpanii do Ameryki Południowej w sposób naturalny – w konsekwencji procesów kolonizacji i zasiedlania tych terenów (kosztem rugowania ludności rdzennej) przez mieszkańców Półwyspu Iberyjskiego. W tym kontekście opisywane i interpretowane są silne i obecne w kulturze latynoskiej fenomeny *machismo* i *maranismo*, zjawiska określane mianem *cariño* czy *confianza* (charakterystyczne zwłaszcza w małych grupach społecznych, wyrażające wzajemną troskę przynależnych do nich członków o siebie), rytuały (takie jak *corrida*), zaś w pracach socjologicznych – zjawiska silnej stratyfikacji społecznej (jako honor dziedziczone poprzez „krew” czy wyrażony np. miejscem zamieszkania lub uobecniony we frazeologii języka, np. w powiedzeniu: *Nacer pobre es un delito*; w wolnym tłumaczeniu: *Urodzić się biednym to zbrodnia* – odwrotnie niż w USA, w których mawia się: *To be born poor is no disgrace*), ale także masywnej przemocy domowej czy akceptacji dla nadużyć seksualnych wobec słabszych (dzieci), lub korupcji (por. Lipsett-Rivera, 2008).

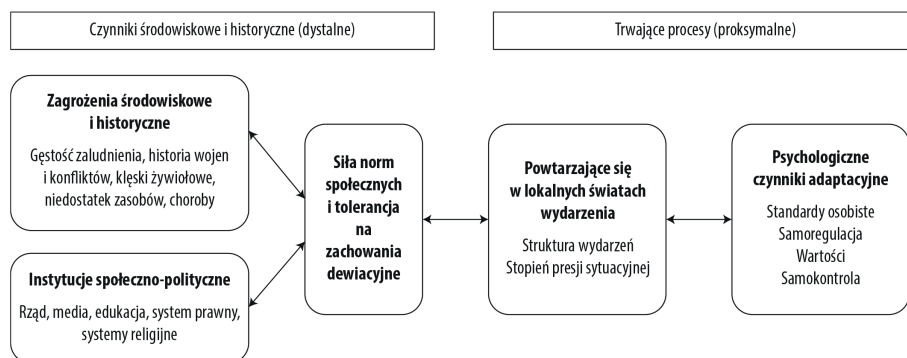
2.4 Polska, Kolumbia i Niemcy a kultury szczelne/kultury przepuszczalne

Nie sposób zastanawiać się nad zależnościami pomiędzy kulturą a aktywnością celową człowieka bez uwzględnienia dymensji sztywność (*tightness*) versus rozluźnienie kulturowe (*loosness*). W opublikowanym w 2011 roku na łamach *Science* artykule badacze proponują (oraz testują na danych) model uwzględniający łączny wpływ środowiskowych oraz historycznych zagrożeń (m.in. wysoka gęstość zaludnienia, niedobór zasobów, historia konfliktów terytorialnych, częste choroby czy podatność na zagrożenia środowiskowe, klęski żywiołowe) oraz czynników instytucjonalnych (zapisanych w prawie, komunikowanych przez media, system edukacji czy religii) na szczelność (siłę norm społecznych) versus przepuszczalność (tolerancję na zachowania odbiegające od norm społecznych) kulturową społeczeństw w różnych regionach świata.

Wymiar *szczelność-przepuszczalność* (*sztywność-rozluźnienie kulturowe*) w analizach kulturowych proponował w pracach z lat 90-tych już Triandis, zwracając uwagę na wpływ położenia geograficznego na *szczelność* kultury oraz powiązanie tego wymiaru z indywidualizmem i kolektywizmem. Jego zdaniem względnie izolowane społeczeństwa, np. żyjące na wyspach, zwykle cechuje wysoka *szczelność*, a ludzi spotykają sankcje nawet za niewielkie odstępstwa od panujących tam norm społecznym. W takich kulturach ludzie mają jasne wyobrażenia o tym, jakie zachowania są w ich społecznościach uznawane za odpowiednie i zgadzają się między sobą, że sankcje za ich przekraczanie są potrzebne. Ponieważ tworzące je jednostki są terytorialnie odizolowane od innych kultur, są też na nie mniej podatne, w więc jest mniej prawdopodobne, że zaakceptują inne, przychodzące z zewnątrz normy. *Szczelne* społeczeństwa zwykle więc trzymają jednostki we współzależności, tworzą się w populacjach gęsto zaludnionych, dzięki czemu możliwy jest ich precyzyjny nadzór. W kulturach *szczelnych* dominuje kolektywizm, inaczej niż w kulturach *przepuszczalnych*, które cechuje tolerancja dla odstępstwa od norm i sprzyjający im indywidualizm. Taka tolerancja na odstępstwa od norm występuje raczej w stosunkowo heterogenicznych społeczeństwach (gdzie współistnieje kilka systemów normatywnych), w których ludzie nie są od siebie silnie zależni, a gęstość zaludnienia (możliwość nadzoru) jest niska (Carpenter, 2000; Triandis, 1994, 1995).

To, na ile kultura jest szczelna lub przepuszczalna pozostaje w dwukierunkowej zależności wobec tego, na ile konstytutywne dla niej wydarzenia (zagrożenia) cechowała ich powtarzalności w „lokalnych światach” (podobna struktura, wymuszająca od jednostki określony stopień podporządkowania się warunkom środowiskowym). Powtarzalność pewnych wydarzeń wymuszała na jednostkach określone psychologiczne procesy adaptacyjne w skali mikro, tym samym decydując o ukształtowaniu się charakterystycznych dla danej kultury funkcji regulacyjnych *Ja* wspierających przetrwanie jednostek w określonych warunkach środowiskowych i historycznych: standardów *Ja*, systemu regulacji *Ja*, epistemicznych wartości i potrzeb jednostki czy jej zdolności do samoregulacji i samokontroli (por. rycina 4).

Rycina 4. Model szczelnych-przepuszczalnych systemów kulturowych (za: Gelfand i inn. 2011, 1102)

Zdaniem autorów modelu, narody, które w swojej historii częściej mierzą się z zagrożeniami, wykształcają potrzebę silnych norm i nietolerancji na zachowania dewiacyjne w służbie społecznej koordynacji na rzecz przetrwania, dzięki czemu możliwe opanowanie chaosu w narodach o wysokiej gęstości zaludnienia, poradzenie sobie z niedoborem zasobów, sprawna koordynacja działań w obliczu klęsk żywiołowych czy obrona przed zagrożeniami terytorialnymi lub działania na rzecz powstrzymania rozprzestrzeniającej się choroby. Narody, w których historii wydarzenia te nie są liczne, mają znacznie mniejsze zapotrzebowanie na porządek społeczny i koordynację wspólnych działań. Kulture różnią się także złożonością (Chick, 1997). W złożonych kulturach (np. w środowisku miejskim raczej niż wiejskim) istnieje większy wybór, szersze możliwości, a co za tym idzie – bardziej zindywidualizowany jest styl życia tworzących je jednostek. Im bardziej złożona kultura, tym bardziej więc indywidualistyczna może być (Triandis, 1994, 1995). I zwrótnie, jednostki w kulturach indywidualistycznych chcą mieć większy wybór i działają sprawniej, gdy mają wiele wyborów, inaczej niż jednostki w kulturach kolektywistycznych (Iyengar i Lepper, 1999). W kulturach kolektywistycznych (historycznie przykładem ich są kultury oparte na rolnictwie) wychowanie dzieci podkreśla zgodność, posłuszeństwo, bezpieczeństwo i niezawodność; w kulturach indywidualistycznych wychowanie dzieci podkreśla niezależność, eksplorację, kreatywność i samodzielność (historycznie przykładem ich

są kultury oparte na myślistwie). W konsekwencji, w środowiskach, w których zarabia się, działając samowystarczalnie (jak to często bywa wśród myśliwych; zaś współcześnie – gospodarkach w usługach) większy nacisk kładziony jest na samodzielność, zaś mniejszy na zgodność. Inaczej niż rzecz ta wygląda w środowiskach, w których warunkiem przetrwania jest zgodność (jak w społeczeństwach rolniczych, czy współcześnie – gospodarkach opartych na produkcji).

Także sposób funkcjonowania instytucji oraz dominujące praktyki decydują o sile norm społecznych versus tolerancji na odbiegające od nich zachowania. Instytucje w krajach szczelnych (*tight*) mają „szczelną” socjalizację, która ściśle ogranicza zakres dopuszczalnego zachowania. Odwrotnie niż w przypadku instytucji w krajach przepuszczalnych (*loose*), częściej mamy tu do czynienia z autokratycznymi systemami rządzenia, poprzez które władza reguluje społeczny sprzeciw, kontroluje media (zawartość), wprowadza więcej przepisów, rozbudowuje kontrolę, systemy monitorowania i karania obywateli. Częściej także narody szczelne są bardziej religijne, dzięki czemu łatwiej tworzącym jej jednostkom przestrzegać zasad (wspartych na dostarczanej przez religię moralności) i społecznego ładu.

Nie jedynie społeczno-religijne i instytucjonalne systemy, ale również codzienne sytuacje, w których przychodzi działać jednostce – różne w różnych krajach – zdaniem autorów modelu mają wpływ na sposób, w jaki jednostka strukturyzuje swoje działania. To w jaki sposób konkretne zachowania np. w domu, restauracji, szkole czy pracy lub innych miejscach publicznych: parku czy bibliotece uznawane są za akceptowalne lub nie w danym środowisku, a tym samym stopień w jaki zachowania jednostki obwarowane, ograniczane i cenzurowane są przez normy społeczne, ogranicza lub nie swobodę działania jednostek. Im większy stopień ograniczenia sytuacyjnego, tym większa ograniczoność swobodnego zachowania w codziennych sytuacjach (*narody szczelne*). Im słabsza strukturyzacja społeczna (*narody przepuszczalne*), tym większa dopuszczalność zindywidualizowanego i swobodnego zachowania w codziennych sytuacjach. Siła (lub słabość) codziennego powracania do określonych struktur odzwierciedla natomiast i wspiera stopień porządku i koordynacji działań poszczególnych jednostek w szerszym, kulturowym kontekście.

Autorzy cytowanego modelu zakładają również, że istnieje ścisły związek między siłą (i słabością) wpływu codziennych sytuacji – ich chronicznej dostępności – na indywidualne procesy zachodzące w jednostkach w obrębie narodów. W tym ujęciu procesy psychologiczne jednostek w naturalny sposób dostrajają się i wspierają wymagania sytuacyjne obecne w systemie kulturowym. Osoby, które są chronicznie narażone na silniej strukturyzowane sytuacje w codziennym życiu w „lokalnym świecie” w sposób subiektywny doświadczają ograniczoności własnych możliwości, z jednej strony – z obawy przed oceną innych, z drugiej – systemowymi konsekwencjami). W związku z tym jednostki w narodach z wysoką strukturyzacją społeczną są raczej przewencyjnie ukierunkowane (zaś z niską strukturyzacją – promocyjnie), poszukują sposobów działania skoncentrowanych na zapobieganiu porażkom, wykazują tendencję do zachowania ostrożności w działaniu (unikania błędów; zaś narody przepuszczalne – poszukiwania możliwości) i obowiązkowości (koncentracji na właściwym postępowaniu), cechuje je wyższy poziom samoregulacji (kontroli impulsów), wyższa potrzeba struktury i umiejętność samokontroli. Inaczej mówiąc im wyższy stopień regulacji społecznych (zawarty w kulturowych normach społecznych), tym wyższe jego odzwierciedlenie w samoregulacji na poziomie indywidualnym. Jak zauważają autorzy modelu, mechanizm ten, dzięki umiejscowieniu w kulturze, działa zwrotnie – nie tylko strukturyzacja norm w kulturze wzmacnia regulacyjne procesy psychologiczne jednostki, ale także ukształtowany w kulturze wzorzec samoregulacji (*szczelny* lub *przepuszczalny*) odzwierciedla i wspiera siłę norm społecznych versus tolerancję na ich nieprzestrzeganie w szerokim kontekście kulturowym. Church (2000) zwraca uwagę, iż w modelach uwzględniających łączny wpływ osobowości oraz kultury na działania jednostek obserwowana jest następująca prawidłowość: wpływ cech osobowości na zachowania jednostek w kulturach indywidualistycznych jest większy aniżeli w kulturach kolektywistycznych, zaś sytuacyjne determinanty zachowań mają większe znaczenie w kulturach kolektywistycznych aniżeli w indywidualistycznych. W konsekwencji, zdaniem Churcha, choć spójność poznawcza pomiędzy psychologicznymi procesami zachodzącymi w jednostce a zachowaniem jest niejako uniwersalną regułą, jej wpływ na działanie jednostek jest obserwowany raczej w kulturach indywidualistycznych niż kolektywistycznych.

Ciekawe badania z udziałem 6823 respondentów z 33 krajów (wśród nich Niemcy i Polska oraz bliska kulturowo Kolumbia i Wenezuela) uwzględniały dane dotyczące zagrożeń środowiskowych, historycznych i instytucjonalnych (np. gęstość zaludnienia w 1500 r., historię konfliktu 1918–2001, czy diachronicznie występowanie niszczących patogenów na przestrzeni lat) oraz wymiar *szczelność-przepuszczalność* (rozumiany jako ogólna siła norm społecznych i tolerancji na odstępstwo od nich) mierzony na sześciopunktowej skali Likerta, na której badani oceniali stopień, w jakim normy społeczne są obecne, określone i narzucone poszczególnym narodom.

W zakresie szeroko rozumianych zagrożeń środowiskowych i instytucjonalnych, uzyskane wyniki wskazują, iż narody *szczelne* częściej niż narody *przepuszczalne* borykają się z zagrożeniami ekologicznymi i historycznymi, dla przykładu: mają większą gęstość zaludnienia w roku 1500 ($r=0,77$, $p=0,01$), w roku 2000r. ($r=0,31$, $p=0,10$), w tym w roku 2000 na obszarach wiejskich ($r=0,59$; $p=0,02$), a także mają wyższą prognozowaną populację ($r=0,40$, $p=0,03$), częściej brakuje im zasobów naturalnych, wskaźnikowanych m.in. przy pomocy odsetka użytków rolnych ($r=-0,37$, $p=0,05$), borykają się z deprivacją żywności ($r = 0,52$, $p<0,01$), charakteryzuje je niższa podaż i produkcja żywności ($r=-0,36$, $p=0,05$), mają mniejszy dostęp do wody pitnej ($r=-0,50$, $p=0,01$) oraz niższej jakości powietrze ($r=-0,44$, $p=0,02$), więcej katastrof, takich jak powódzie, cyklony tropikalne i susze ($r=0,47$, $p=0,01$), więcej zagrożeń terytorialnych ze strony sąsiadów w okresie 1918–2001 ($r = 0,41$, $p=0,04$); większa jest również liczba lat życia utraconych z powodu chorób zakaźnych ($r=0,59$, $p<0,01$), częstsze występowanie gruźlicy ($r=0,61$, $p <0,01$) oraz wskaźnik umieralności niemowląt i dzieci ($r=0,42$, $p=0,02$ i $0,46$, $p=0,01$) w stosunku do narodów *przepuszczalnych*. Narody *szczelne* z większym prawdopodobieństwem są rządzone autokratycznie ($r=0,47$, $p=0,01$), mają mniej otwarty dostęp do mediów ogółem ($r= -0,53$, $p<0,01$), więcej praw oraz regulacji służących naciskom politycznym i kontroli mediów ($r=0,37$ do $0,62$, $p\leq 0,05$) mniejszy dostęp do nowych technologii komunikacyjnych i możliwość korzystanie z nich ($r=-0,38$, $p= 0,04$), mniej praw politycznych i wolności obywatelskich ($r=-0,50$ i $-0,45$, $p\leq 0,01$), zaś instytucje wymiaru sprawiedliwości w tych krajach są w stanie lepiej utrzymać kontrolę społeczną: jest więcej policji na mieszkańca ($r=0,31$, $p=0,12$), surowsze kary (m.in. zachowanie kary

śmierci) ($r = 0,60$, $p < 0,01$) oraz niższy wskaźnik morderstw i włamań ($r = -0,45$ i $-0,47$, $p < 0,01$) oraz niższa ogólna liczba przestępstw ($r = -0,37$, $p = 0,04$). Narody *szczelne* są bardziej religijne, z większą liczbą ludzi uczęszczających na nabożeństwa religijne tygodniowo ($r = 0,54$, $p < 0,01$) i wiarą w znaczenie Boga w życiu ($r = 0,37$, $p < 0,05$). Procent osób uczestniczących w działaniach zbiorowych (np. podpisywanie petycji, udział w demonstracjach) jest tu dużo niższy ($r = -0,40$, $p = 0,03$), więcej osób zgłasza, że nigdy się nie zaangażuje w takich działaniach ($r = 0,36$, $p = 0,05$) w porównaniu do narodów *przepuszczalnych*.

W zakresie badania poziomu *szczelności-przepuszczalności* kulturowej, uczestnicy w kwestionariuszu ustosunkowywali się do itemów: „Istnieje wiele norm społecznych, które powinni być przestrzegane przez ludzi w tym kraju”, „W tym kraju, jeśli ktoś działa w niewłaściwy sposób, inni zdecydowanie się nie zgodzą czy: „Ludzie w tym kraju prawie zawsze postępują zgodnie z normami społecznymi”. Do określenia stopnia strukturyzacji (normatywności) codziennych sytuacji badacze wykorzystali adaptację narzędzia Price’a i Bouffarda (1974), w ramach której badani rangowali stosowność 12 zachowań (tj. kłócić się, jeść, śmiać się, przeklinać, całować, płakać, śpiewać, rozmawiać, flirtować, słuchać muzyki, czytać gazetę, targować się) w 15 sytuacjach (tj. w banku, w gabinecie lekarskim, podczas rozmowy kwalifikacyjnej, w bibliotece, na pogrzebie, w klasie szkolnej, w restauracji, w parku, w takich miejscach jak: autobus, sypialnia, chodnik na ulicy, impreza, winda, miejsce pracy, podczas oglądania filmu), w rezultacie uzyskując możliwych 180 ocen różnych zachowań. Niski wynik uzyskany dla danej sytuacji wskazywał, iż istnieje niewiele zachowań uznawanych za odpowiednie dla danej sytuacji (a zatem, że jest ona słabo strukturyzowana w kulturze), podczas gdy wynik wysoki sytuacji – oznaczał jej silną strukturyzację (wiele jest zachowań rozważanych pod kątem ich przystawalności do danej sytuacji). Z wykorzystaniem wcześniej walidowanych narzędzi przeanalizowano również jednostkowe procesy psychologiczne (takie jak orientacja prewencyjna, siła samoregulacji, potrzeba strukturyzacji oraz zdolność samokontroli) uzyskując wysoką ekwiwalencję miar oraz wysoką międzykulturową zmienność wyników we wszystkich 33 narodach. Przeprowadzone na poziomie kulturowym analizy potwierdziły, iż zarówno wymiar *szczelność-przepuszczalność*, jak i *strukturyzacja sytuacji* można uznać za podzielane kolektywnie konstrukty, na odmiennym

poziomie – w poszczególnych narodach. Zgodnie z przewidywaniami, *strukturyzacja sytuacji* jest znacznie wyższa wśród narodów szczelnych niż w narodach przepuszczalnych ($r=0,55$, $p<0,01$), a zatem im większe ograniczenie normami i regułami w codziennych sytuacjach, tym silniejsza orientacja prewencyjna (wyższa ostrożność i obowiązkowość jednostek) wyższa siła samoregulacji rozumiana jako kontrola impulsu, wyższe zapotrzebowanie na strukturę oraz wyższa samokontrola. Z perspektyw niniejszej pracy interesującym wydaje się być podejście do *ukierunkowania prewencyjnego* autorów niniejszego badania, skoncentrowane na poszukiwaniu takich aspektów prewencji, które wiążą się w działaniu jednostki z ostrożnością i obowiązkowością (Goldberg, 2006). W tym sensie, powyższe traktuje o wymiarze prewencji szerzej niż Higgins w pierwszych pracach lokujących źródło *ja powinnościowego* przede wszystkim w osobowości jednostki, gdzie *ja powinnościowe*, skoncentrowane na przestrzeganiu norm, nakazów i reguł społecznych, określa obowiązki i obligacje, którymi jednostka kieruje się w działaniu, choć zbieżnie z rewizją teorii rozbieżności *Ja*, opartą już o współdziałanie czynników indywidualnych i sytuacyjnych, zaproponowaną w jego późniejszych pracach dotyczących teorii *ukierunkowania regulacyjnego oraz teorii zgodności regulacyjnej*. Jak słusznie zauważają autorzy badania, „normatywne standardy” jednostki, o których pisze Higgins, można rozumieć jako *zgenrealizowanych innych*, do których odnosi się działające *ja*, ewokując tym samym prewencyjne *ukierunkowanie* i będące jego konsekwencją, skoncentrowane na braku chybień, działania.

Jak ma wymiarze *szczelność–przepuszczalność* lokują się narody będące przedmiotem zainteresowania niniejszego badania? Opracowany przez autorów (na drodze wielopoziomowego modelowania strukturalnego) ogólny wskaźnik *szczelności* kulturowej dla 33 analizowanych próbek narodowych¹ wskazuje, iż Polska, Niemcy i Kolumbia istotnie różnią się w tym względzie pomiędzy sobą. O ile uzyskany przez Niemcy wynik równy jest średniej

1 Najwyższe wyniki uzyskały takie kraje, jak: Pakistan (12,3), Malezja (11,8), Singapur (10,4) czy Korea Południowa (10,0); zaś najniższe – Ukraina (1,6), Estonia (2,6), Węgry (2,9) czy Israel (3,1)

($r = 6,5$), Polski – bliski jej (6,0), o tyle wynik nieodległej Kolumbii¹ kulturowo Wenezueli² wyraźnie od powyższych odbiega (3,7).

-
- 1 Wśród badanych populacji brak jest odrębnej próby kolumbijskiej; zarówno wskaźnik obliczony dla Wenezueli (3,7), jak i dla Brazylii (3,5), jedynych krajów południowoamerykańskich uwzględnionych w cytowanym badaniu, są do siebie zbliżone i oscylują nieco powyżej pierwszego kwartyła. Interesujący jest wynik uzyskany na próbie hiszpańskiej (5,4), zbliżony raczej do wyniku innych krajów europejskich, w tym szczególnie tych o kolonizacyjnej przeszłości (Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii: 5,1; Belgia: 5,6 czy Francja: 6,3).
 - 2 Wenezuela (do 1830 roku wraz z Kolumbią, Ekwadorem i Granadą tworząca tzw. Wielką Kolumbię ze stolicą w Bogocie, wcześniej wchodząca w skład Wicekrólestwa Nowej Granady) graniczy od zachodu z Kolumbią, zaś od południa z Brazylią. Współdzieli z Kolumbią nie tylko strefę klimatyczną ze wszystkimi jej konsekwencjami dla środowiska życia człowieka (chorobami, ale także bogactwami naturalnymi: złożami ropy naftowej czy szmaragdów) ale również postkolonialną przeszłość i rewolucyjną, opartą na przewrotach politycznych i braku stabilizacji społecznej, teraźniejszość.

Rozdział 3.

Plan badań własnych

3.1 Problem, pytania i hipotezy badawcze

Tym, co napędza rozwój każdego człowieka jest – zdaniem Higginsa – bycie skutecznym w osiąganiu życiowych celów. Chcąc osiągać pożądane efekty jednostki ustalają jak wygląda obraz rzeczywistości (ja – inni – świat), w której przyszło im działać oraz jaki zakres działań jest przez nie możliwy do zrealizowania w drodze do celu, w danych warunkach sytuacyjnych. W tym sensie aktywność celowa jednostek zależna jest w myśl teorii Higginsa od kultury, że życie w określonym regionie świata wiąże się ze specyficznymi dla tego regionu wymaganiami, ograniczeniami i możliwościami, w odpowiedzi na które jednostki współpracują ze sobą żeby przetrwać, zaś współpraca ta wymaga od nich rozumienia, wymiany i współdzielenia wewnętrznych stanów. Natomiast mechanizmy (stany) warunkujące działania celowe ludzi: ukierunkowanie regulacyjne i zgodność regulacyjna są – w rozumieniu Higginsa – – kulturowo niezależnymi uniwersaliami, istniejącymi w każdej kulturze, podstawowymi z perspektyw przetrwania jednostek zasadami ludzkiego funkcjonowania. Jeśli tak jest w istocie, ukierunkowanie regulacyjne: promocyjne oraz prewencyjne można by rozumieć w kategoriach nowych (dotąd w ten sposób nie opisywanych) wymiarów różnic kulturowych, zaś zgodność regulacyjną – jako efekt występujący od kultury niezależnie, choć – zgodnie z Higginsa myśleniem o zależności „jednostka – kultura” jako o systemie dynamicznie zmieniającego się układu sił jednostkowych i środowiskowych współodpowiedzialnych za kierunek i intensywność aktywności celowej człowieka – analogicznie jak to się ma w odniesieniu do innych czynników sytuacyjnych – także i przez kulturę może by moderowany. Jeśli bowiem ukierunkowanie regulacyjne: promocyjne i prewencyjne rozumiane w kategoriach preferowanych przez jednostki określonych strategii działania w określonych warunkach sytuacyjnych jest ponadkulturowym uniwersalium (dotyczy aktywności celowej, a więc w tym sensie – wszystkich ludzi, niezależnie od szerokości geograficznej, w której żyją), różnice w jego natężeniu (od warunków

środowiskowych zależne) mogą stanowić użyteczne narzędzie opisu różnic dokonywanych przez ludzi wyborów w odmiennych warunkach sytuacyjnych i kulturowych (różnic kulturowych).

Tak sformułowany problem: zależności ukierunkowania regulacyjnego od kontekstu kulturowego jest przedmiotem badania w ramach niniejszej pracy. Celem jego eksploracji, postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy istnieją różnice w zakresie promocyjnego i prewencyjnego ukierunkowania regulacyjnego, w zależności od warunków kulturowych?¹
2. Czy różnice w zakresie promocyjnego i prewencyjnego ukierunkowania regulacyjnego wiążą się z ważnymi z perspektywy przetrwania jednostek w świecie czynnikami: postawami wobec siebie, innych i świata w różnych warunkach kulturowych?
3. W jaki sposób różnice w zakresie promocyjnego i prewencyjnego ukierunkowania regulacyjnego wiążą się z ważnymi z perspektywy przetrwania jednostek w świecie czynnikami: postawami wobec siebie, innych i świata w różnych warunkach kulturowych?

Wychodząc z założenia o wpływie sił środowiskowych na aktywność celową jednostek działających w szeroko rozumianej rzeczywistości społecznej (z jej historyczną proveniencją oraz społeczno-ekonomicznymi konsekwencjami we współczesności, w tym zakresie obserwowanych różnic strukturalnych, ale i światopoglądowych), jej subiektywnej percepcji (w tym w zakresie wpływu jednostki na otaczającą ją rzeczywistość, sprawstwa własnego i w relacjach z innymi, znajdującego odzwierciedlenie w poznawczo-emocjonalnym funkcjonowaniu człowieka) zrealizowano badania w 3 warunkach kulturowych: Niemczech, Kolumbii i Polsce, formułując następujące hipotezy badawcze:

1. założono, że (H_1) w zależności od warunków kulturowych różnić się będzie subiektywnie postrzegany obraz rzeczywistości działających w tej rzeczywistości jednostek, wyrażony poprzez ich postawy wobec siebie (*samoocena*), innych

1 Na co częściowo wskazują opublikowane jak dotąd prace, choć nie dostarczają w tym zakresie jednorodnych wniosków.

(indywidualizm-kolektywizm) i świata (wiarą w sprawiedliwy świat), w taki sposób, iż: $H_{1.1}$ na wymiarze samooceny Kolumbijczycy uzyskiwać będą istotnie wyższe wyniki niż Niemcy, zaś Niemcy (kultura silniej zorientowana na samorealizację) istotnie wyższe niż Polacy (kultura zorientowana na przetrwanie); $H_{1.2}$ analogicznie na wymiarze horyzontalnego indywidualizmu, związanego z autonomią i poleganiem na sobie, Kolumbijczycy uzyskiwać będą istotnie wyższe wyniki niż Niemcy, zaś Niemcy istotnie wyższe niż Polacy; $H_{1.3}$ na wymiarze wertykalnego indywidualizmu, związanego z tendencją do rywalizacji z innymi, Polacy (kultura nastawiona na przetrwanie) uzyskiwać będą istotnie wyższe wyniki niż Niemcy i Kolumbijczycy (kultury silniej zorientowane na samorealizację); $H_{1.4}$ na wymiarze horyzontalnego kolektywizmu, związanego z utrzymywaniem bliskich związków z innymi, Kolumbijczycy (kultura honoru, oparta na systemach klanowych) uzyskiwać będą istotnie wyższe wyniki niż Niemcy i Polacy; $H_{1.5}$ analogicznie na wymiarze wertykalnego kolektywizmu, związanego z poświęceniem dobra swojego na rzecz innych, Kolumbijczycy (kultura obrony honoru ulokowanego w „ja” innych osób”) uzyskiwać będą istotnie wyższe wyniki niż Niemcy i Polacy; $H_{1.6}$ na wymiarze wiary w sprawiedliwy świat Kolumbijczycy (kultura szczelna, cechująca się silną strukturyzacją stosunków społecznych) uzyskiwać będą wyniki istotnie niższe niż Polacy i Niemcy (kultury silniej przepuszczalne).

2. przyjęto, iż (H_2) w zależności od warunków kulturowych, różnić się będzie poziom ukierunkowania regulacyjnego jednostek: promocyjnego i prewencyjnego, tj. preferowanie przez jednostki określonych strategii realizacji działań w danych warunkach sytuacyjnych, w taki sposób, iż: $H_{2.1}$: na wymiarze ukierunkowania promocyjnego, związanego z koncentracją na ideałach, planach, i nadziejach, wspierani uznaniem dla autonomii Niemcy i oraz uznaniem dla sprawczości jednostek Kolumbijczycy uzyskiwać będą wyniki istotnie wyższe niż Polacy; $H_{2.2}$: na wymiarze ukierunkowania prewencyjnego, związanego z koncentracją na powinnościach, obligacjach i odpowiedzialności, wspierani uznaniem dla współzależności Niemcy oraz orientacją na świat zewnętrzny jako źródło ładu społecznego i sprawiedliwości Kolumbijczycy uzyskiwać będą wyniki istotnie wyższe niż Polacy.

3. założono także, iż ($H_{3.1}$) ukierunkowanie promocyjne wiązać się będzie pozytywnie z samooceną (por. Higgins, 2008) oraz indywidualizmem (por. Kurnam i Ming Hui 2001), przy czym większe znaczenie będzie miał wymiar horyzontalny niż wertykalny, odwołujący się do zasady wymiany korzyści i dóbr; zaś ukierunkowanie prewencyjne ($H_{3.2}$) wiązać się będzie pozytywnie z kolektywizmem oraz wiarą w sprawiedliwy świat – z uwagi na znaczenie współzależności oraz uznania dla norm społecznych i słuszności wspólnego porządku (por. Kurnam, Minh Hui 2001), przy czym większe znaczenie będzie miał wymiar wertykalny niż horyzontalny, odwołujący się do relacji komunalnych, opartych na realizowaniu powinności wobec innych. Powyższe zależności występować będą niezależnie od warunków kulturowych ($H_{3.3}$), zgodnie z założeniem Higginsa o uniwersalnym, niezależnym od kultury charakterze *regulatory focus*; por. Higgins, 2008, Higgins, 2014).
4. przyjęto w końcu, iż (H_4) kultura jest źródłem zmienności w zakresie promocyjnego i prewencyjnego ukierunkowania regulacyjnego rozumianego w kategoriach preferowanych przez jednostki strategii realizacji działań (gorliwości lub czujności) w określonych warunkach sytuacyjnych, *stanowiąc tym samym moderator występowania efektu zgodności regulacyjnej* (zgodnie z założeniem Higginsa efekt ten jest uniwersalny, występuje niezależnie od warunków kulturowych; por. Higgins 2008, Higgins, 2014).

3.2 Próba badawcza

W realizowanych badaniach wzięło udział łącznie 1114 osób (591 kobiet i 523 mężczyzn). Próbę polską (374 osoby; 284 uczestników badań kwestionariuszowych; oraz 80 uczestników badań eksperymentalnych) stanowili studenci kierunków humanistyczno-społecznych (przede wszystkim: filologii polskiej – 121 osób, dziennikarstwa i komunikacji społecznej – 156 osób, kulturoznawstwa – 66 osób oraz innych – 31 osób studiujących inne kierunki niż tu wymienione) na Uniwersytecie Łódzkim, w wieku 19 – 22 lata.

Próbę kolumbijską (372 osoby; 292 uczestników badań kwestionariuszowych; oraz 80 uczestników badań eksperymentalnych) stanowili studenci

kierunków humanistyczno-społecznych (przede wszystkim: antropologii – 77 osób, administracji – 67 osób, komunikacja społeczna – 45 osób, praca socjalna – 65 osób oraz 38 osób studiujących inne kierunki niż tu wymienione) na Universidad de Antioquia w Medellin, w wieku 17 – 22 lata.

Próbie niemiecką (368 osób; 288 uczestników badań kwestionariuszowych; oraz 80 uczestników badań eksperymentalnych) stanowili studenci kierunków humanistyczno-społecznych (komunikacji międzykulturowej – 44 osoby, sztuki i kultury wizualnej – 27 osób, filozofii – 37 osób, literatury germańskiej – 54 osoby, anglistyki i amerykanistyki – 42 osoby, literatury porównawczej – 42 osoby oraz 42 osoby studiujące inne kierunki niż tu wymienione) na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium, w wieku 19 – 25 lat.

Badania w całości prowadzone były w językach narodowych. Każdorazowo analizowano jedynie wyniki pochodzące od badanych spełniających kryterium urodzenia i zamieszkiwania od urodzenia w kraju, w którym przeprowadzane było badanie. Udział w badaniach był dobrowolny, zaś uczestnicy, przez cały czas realizacji badania nie pozostawali w jakiegokolwiek zależności od prowadzącego doświadczenie badawcze. Rekrutacja do badania opierała się w pełni na ogłoszeniach rozpowszechnianych na kampusach uniwersyteckich. Płeć nie stanowiła kryterium doboru próby, a uczestnicy nie uzyskiwali żadnej gratyfikacji finansowej za udział w badaniu (zarówno w badaniu kwestionariuszowym, jak i eksperymentalnym). Zebrane dane poddano anonimizacji po zakończeniu badania.

Tabela 1. *Wiek oraz płeć osób uczestniczących w badaniach w próbach: polskiej, kolumbijskiej oraz niemieckiej*

	próba polska		próba kolumbijska		próba niemiecka	
	M	K	M	K	M	K
Badania kwestionariuszowe <i>N</i>	126	168	142	150	135	153
Badania kwestionariuszowe: wiek <i>M</i> (<i>SD</i>)	20 (2)	20 (1)	20 (2)	20 (2)	23 (2)	23 (2)
Badania eksperymentalne <i>N</i>	40	40	40	40	40	40

Badania eksperymentalne: wiek <i>M</i> (<i>SD</i>)	21 (2)	21 (2)	21 (2)	21 (2)	23 (1)	22 (2)
---	--------	--------	--------	--------	--------	--------

3.3 Badania kwestionariuszowe

W poszukiwaniu odpowiedzi na pierwsze, drugie i trzecie pytanie badawcze oraz celem weryfikacji hipotez: pierwszej, drugiej i trzeciej, przeprowadzono badania kwestionariuszowe w trzech warunkach kulturowych: Polsce, Kolumbii i Niemczech.

Skonstruowane na potrzeby badania baterie skal zawierały każdorazowo:

1. kwestionariusz do pomiaru orientacji regulacyjnej: promocyjnej i prewencyjnej: kwestionariusz *Regulatory Focus Questionnaire (RFQ)* autorstwa E. Tory Higginsa (Higgins, 2001);
2. skalę do pomiaru postawy wobec siebie: *Self-Esteem Scale (SES)* autorstwa M. Rosenberga (Rosenberg, 1950);
3. kwestionariusz do pomiaru postawy wobec innych: *INDCOL32* autorstwa T.M. Singelisa i H. Triandisa (Singelis i Triandis, 1995);
4. kwestionariusz do pomiaru postawy wobec świata: *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* autorstwa C. Dalbert (Dalbert, Montada i Schmitt, 1987);

W artykule prezentującym polskie adaptacje dwóch kwestionariuszy służących do pomiaru dyspozycyjnych ukierunkowań regulacyjnych: kwestionariusza RFQ (*Regulatory Focus Questionnaire*) w tłumaczeniu Dolińskiego i Drogosza (2011) oraz kwestionariusza RFS (*Regulatory Focus Scale*) opracowanego przez Higginsa i współpracowników, autorstwa Bąka, Łaguny i Bondyra-Łuczki (2015) w następujący sposób charakteryzowano wykorzystaną w przedmiotowym badaniu skalę RFQ: „Kwestionariusz RFQ (*Regulatory Focus Questionnaire*) został opracowany w zespole Higginsa, a po raz pierwszy opisano go przy okazji badań dotyczących dumy promocyjnej i prewencyjnej, rozpatrywanej w kontekście orientacji na osiągnięcia (Higgins i in., 2001). Od tego czasu był wielokrotnie wykorzystywany w różnych badaniach jako metoda do pomiaru dyspozycyjnych lub, używając języka Higginsa, chronicznych ukierunkowań regulacyjnych (np. Camacho, Higgins, Luger, 2003;

Cesario i in., 2004; Eddington, Dolcos, Cabeza, Krishnan, Strauman, 2007; Louro, Pieters, Zeelenberg, 2007; Sassenberg, Hansen, 2007; Semin, Higgins, de Montes, Estourget, Valencia, 2005; Strauman i in., 2006). Kwestionariusz RFQ składa się z 11 pytań mierzących dwa czynniki, ujmujące prewencyjne (pięć pytań) oraz promocyjne (sześć pytań) ukierunkowanie regulacyjne. Odpowiedzi są udzielane na skali pięciostopniowej, która za każdym razem jest umieszczona pod pytaniem, co wiąże się z tym, że opis krańców skal nieco różni się w zależności od sposobu sformułowania pytania. w przypadku większości pytań jest to skala od 1 (nigdy albo rzadko) do 5 (bardzo często). Rzetelność oryginalnej wersji skal RFQ szacowano jako zgodność wewnętrzną oraz jako stałość bezwzględną (powtórny pomiar po dwóch miesiącach). Wskaźniki rzetelności dla skali prewencyjnej wynoszą odpowiednio $\alpha = 0,80$ oraz $r_{tt} = 0,81$, natomiast w przypadku skali promocyjnej $\alpha = 0,73$; $r_{tt} = 0,79$ (Higgins i in., 2001)” (za: Bąk, Laguna, Bondyra-Łuczka, 2015, s. 86). ”.

Oryginalna wersja *Self-Esteem Scale* (SES) jest jedną z najczęściej używanych skal samooceny (Anastazi i Urbina, 1999; Wylie, 1974). Zawdzięcza to m.in. swojej prostocie oraz łatwości użycia. Badanie z jej wykorzystaniem zajmuje jedynie ok. 2 – 3 minut. Jest jedną z nielicznych metod wysoko ocenionych w przeglądzie dokonany przez Blascovicha i Tomaka (1991). Doczekała się przekładów na co najmniej 28 języków, w tym m.in. na perski, chiński, francuski, włoski, estoński czy portugalski. Z jej wykorzystaniem prowadzone były badania w 53 różnych krajach (por. Schmitt i Allik, 2005). SES stanowi często kryterium oceny trafności innych skal mierzących samoocenę lub dyspozycje z nią powiązane (Blascovich i Tomaka, 1991).

Self-Esteem Scale Rosenberga zbudowana jest z 10 twierdzeń; wszystkie mają charakter diagnostyczny. Osoba badana jest proszona o wskazanie, w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich. Odpowiedzi udzielane są na skali czterostopniowej, zaś badani ustosunkowują się do twierdzeń oceniając, na ile się z nimi zgadzają (od *stanowczo się zgadzam* do *stanowczo się nie zgadzam*). Oryginalną wersję skali cechuje wysoka rzetelność wewnętrzna $\alpha=0,77$ oraz stałość pomiaru $r_{tt}=0,90$ (za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek i Dzwonkowska, 2007, s. 167).

Z uwagi na opisane w literaturze przedmiotu związku ukierunkowania regulacyjnego z horyzontalnym indywidualizmem oraz wertykalnym

kolektywizmem (opisane w rozdziale 2.4 niniejszej pracy), do pomiaru postaw wobec innych w niniejszym projekcie badawczym zastosowano kwestionariusz INDCOL autorstwa Singelisa, Triandisa, Bhawuk i Gelfanda (1998), szeroko wykorzystywany w praktyce badań międzykulturowych (por. Boski, 2010: 205 – 209). Narzędzie to składa się z 32 twierdzeń (po 8 na każdy z czterech konstruktów: horyzontalnego indywidualizmu, wertykalnego indywidualizmu, horyzontalnego kolektywizmu oraz wertykalnego kolektywizmu). Osoba badana proszona jest o wskazanie na 9-stopniowej skali, w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich (od *stanowczo się zgadzam* do *stanowczo się nie zgadzam*). W badaniach prowadzonych na 2 próbach: studentów University of Illinois w Champaign oraz University of Hawaii w Manoa, poszczególne skale uzyskały zadowalające wyniki w zakresie rzetelności, dla horyzontalnego indywidualizmu odpowiednio: $\alpha=,60$ i $\alpha=,72$, dla wertykalnego indywidualizmu odpowiednio: $\alpha=,75$ i $\alpha=,72$, dla kolektywizmu horyzontalnego odpowiednio: $\alpha=,69$ i $\alpha=,77$ oraz dla kolektywizmu wertykalnego odpowiednio: $\alpha=,65$ i $\alpha=,68$ oraz potwierdzone zostało najlepsze dopasowanie modelu czteroczynnikowego do danych.

Spośród kilku opublikowanych w literaturze przedmiotu kwestionariuszy do badania zgeneralizowanej postawy wobec świata (wiary w sprawiedliwy świat) jedynie skala autorstwa Rubin i Peplau (1973) doczekała się jak dotąd tłumaczenia na język polski (por. Doliński, 1991). Z uwagi na niezadowalające wartości psychometryczne oraz trudności konceptualizacyjne i metodologiczne wokół istnienia dwóch 2 podskal kwestionariusza: wiary w sprawiedliwy świat oraz wiary w niesprawiedliwy świat, poddawana była krytyce (por. Ambrosio i Sheehan, 1990; Furnham i Proctor, 1989; Hayland i Dann, 1987; Whatley, 1993) i nie weszła na stałe do praktyki badawczej. W związku z tym, iż spośród istniejących do pomiaru wiary w sprawiedliwy świat skal (Dalbert, Montada, Shmitt, 1987, Lipkus, 1991, Furnham i Proctor, 1992; Maes, 1998, Mohiyeddini i Montada, 1998 oraz Schmitt, 1998), opracowane na gruncie niemieckim narzędzie autorstwa C. Dalbert coraz szerzej upowszechnia się w badaniach międzykulturowych (skala została przetłumaczona m.in. na języki: angielski, grecki, hebrajski, chiński, słoweński, turecki, portugalski, francuski, słowacki czy węgierski, zaś badania z jej wykorzystaniem prowadzono nie tylko w Europie

czy Stanach Zjednoczonych, ale także Azji czy Nowej Zelandii (por. Furnham, 1995, Allen, Ng, i Leiser, 2005, Bastounis, Leiser, i Roland-Lévy, 2004, Dalbert i Katona-Sallay, 1996)) zdecydowano się zastosować tę skalę także i w przedmiotowym projekcie. Co więcej, tłumaczenia skali Dalbert na inne języki cechuje wysoka ekwiwalencja kulturowa narzędzi. W licznych badaniach potwierdza się jednoczynnikowa struktura narzędzia, zaś skala uzyskuje zadowalającą rzetelność: od $\alpha=0,66$ (Dalbert, 1993) do $\alpha=0,88$ (Montada, Schmitt i Dalbert, 1986) i trafność zbieżną z innymi narzędziami (por. Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996). Skala *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* (tłumaczona na angielski jako *General Belief in a Just World Scale*; Dalbert i Yamauchi, 1994) odnosi się do zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat (tj. przekonania, że świat jest generalnie sprawiedliwym miejscem, w którym ludzie otrzymują to, na co zasługują, a zasługują na to, co ich spotyka). Badani ustosunkowują się do 6 twierdzeń, korzystając z 6-stopniowej skali, w zakresie od (1) *zdecydowanie się nie zgadzam* do (6) *zdecydowanie się zgadzam*.

Poniższa tabela przedstawia łączne zestawienie narzędzi zastosowanych w badaniach kwestionariuszowych we wszystkich trzech warunkach kulturowych. Tam gdzie było to możliwe wykorzystano istniejące adaptacje opisanych powyżej narzędzi dla poszczególnych warunków kulturowych. Ponieważ nie opublikowano jak dotąd tłumaczenia kwestionariusza do pomiaru ukierunkowań regulacyjnych (RFQ) na język hiszpański, ani też tłumaczeń skali do pomiaru zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat (*Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*) na języki: polski i hiszpański, skale te przetłumaczono w ramach badań prowadzonych na potrzeby niniejszej pracy.

Tabela 2. *Narzędzia zastosowane do pomiaru orientacji regulacyjnej, samooceny, indywidualizmu i kolektywizmu oraz wiary w sprawiedliwy świat w badaniach kwestionariuszowych (etap I) na próbach: polskiej (N= 374), kolumbijskiej (N= 372) oraz niemieckiej (N = 368)*

	próba polska	próba kolumbijska	próba niemiecka
orientacja regulacyjna	Kwestionariusz RFQ (Bąk, Łaguna i Bondyra-Łuczka, 2015)	Regulatory focus Questionnaire (tłumaczenie własne)	Kwestionariusz RFQ (Schmalbach i Zenger, 2017)
samoocena	Skala Samooceny SES (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek i Łaguna, 2007)	La escala de autoestima de Rosenberg (RSES) (Gómez-Lugo, Espada, Morales, Marchal-Bertrand, Soler i Vallejo-Medina, 2016)	Skala RSES (Roth i Hertzberg, 2003)
indywidualizm i kolektywizm (wertikalny oraz horyzontalny)	Kwestionariusz KIRH (Adamska, Retowski i Konarski, 2005)	INDCOL 32 (Gouveia, Clemente i Espinosa, 2003)	INDCOL_32 (Dalbert i Grob, 2000)
wiara w sprawiedliwy świat	Glaube an eine gerechte Welt als Motiv (tłumaczenie własne)	Glaube an eine gerechte Welt als Motiv (tłumaczenie własne)	Glaube an eine gerechte Welt als Motiv (Dalbert, Montada i Schmitt, 1987)

Celem weryfikacji własności psychometrycznych tłumaczonych skal, oceny ich rzetelności oraz trafności zbieżnej i różnicowej, w próbach, dla których opracowano tłumaczenia tj. w próbie polskiej oraz kolumbijskiej, zrealizowano dodatkowo etap II badań, w toku których – rozszerzając baterię o kolejne skale – weryfikowano, na ile uzyskane w próbach narodowych zależności zbieżne są z uzyskanymi we wcześniejszych badaniach (na innych próbach) i opublikowanymi w literaturze przedmiotu.

Każdy z etapów badania (I i II) realizowany był odrębnie tj. z zachowaniem odstępu minimum trzech tygodni pomiędzy nimi. Uczestników obu etapów, w każdej z prób w ten sam sposób, identyfikowano poprzez zastosowanie indywidualnych kodów nadawanych badanym, za pomocą których oznaczali oni wypełniane przez siebie kwestionariusze w części pierwszej i drugiej badania. Szczegółowy opis skal zastosowanych w II etapie badania oraz ich własności psychometrycznych – odrębnie dla próby polskiej i kolumbijskiej – jest przedmiotem opisu w rozdziałach 5.1 oraz 5.2 niniejszej pracy.

Całość badania kwestionariuszowego trwała około 60 minut w próbach: polskiej i kolumbijskiej (etap I: 25 minut; etap II: 20 minut) oraz około 25 minut w próbie niemieckiej (etap I).

Rozdział 4.

Opracowanie narzędzi do badań kwestionariuszowych

4.1 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach polskich

W badaniu w warunkach polskich skorzystano z istniejących adaptacji narzędzi do badania ukierunkowania regulacyjnego (kwestionariusz RFQ; adaptacja W. Bąka, M. Łaguny oraz E. Bondyry-Łuczki 2015), samooceny (Skala R. Konarskiego 2005). Są to jedyne istniejące w języku polskim skale pomiarowe do badania analizowanych w pracy konstruktów.

W przeprowadzonych na grupie 459 osób badaniach Bąka, Łaguna oraz Bondyry-Łuczki (Bąk, Łaguna i Bondyra-Łuczka, 2015) zweryfikowano właściwości psychometryczne istniejącego już wcześniej (choć analizowanego jedynie pod względem rzetelności tłumaczenia kwestionariusza *Regulatory Focus Questionnaire* na język polski (Doliński i Drogosz, 2011), nie wprowadzając to tego tłumaczenia żadnych istotnych zmian. Co istotne, istniejące tłumaczenie kwestionariusza nie wносиło żadnych zmian w stosunku do oryginału, w tym w zakresie rozpiętości skali czy charakterystycznej dla Higginsa, ani też zmiennej – dla poszczególnych – pytań formy graficznej, dyktującej sposób udzielania przez badanych odpowiedzi; por. Aneks 4, 5 i 6 niniejszej pracy). Wskaźnik rzetelności α Cronbacha dla skali do pomiaru ukierunkowania promocyjnego w próbie walidacyjnej wynosił 0,63, zaś skali do pomiaru ukierunkowania prewencyjnego α Cronbacha=0,76) i był bliski uzyskanym przez Dolińskiego i Drogosza wynikom (odpowiednio: 0,66 i 0,78).

W przeprowadzonych przez Bąka, Łagunę i Bondyrę-Łuczkę analizach polskiego tłumaczenia potwierdzono dwuczynnikową strukturę kwestionariusza w oryginalnej, 11-itemowej wersji skali (z itemami: 1, 3, 7, 9, 10 oraz 11 ładującymi – zgodnie z oryginalnym kluczem – skalę promocyjną oraz itemami: 2, 4, 5, 6 i 8 ładującymi skalę prewencyjną), uzyskując akceptowalny poziom dopasowania modelu do danych ($\Delta X^2 = 103,03$; $df(43)$ $p = 0,001$).

Analiza współczynników korelacji wyników kwestionariusza przetłumaczonych przez badaczy skal do pomiaru ukierunkowania regulacyjnego: RFQ oraz RFS (*Regulatory Focus Scale*) wskazuje, iż warunek trafności zbieżnej

i różnicowej jest spełniony w odniesieniu do obu skal: promocyjnej i prewencyjnej (korelacje między podskalami tych samych metod mierzącymi różne ukierunkowania wynoszą od 0,05 do 0,13 i wszystkie są niższe od korelacji wskazujących na aspekt zbieżny trafności (od 0,18 do 0,46); korelacje między skalami różnych metod mierzącymi różne ukierunkowania wynoszą od 0,01 do 0,20). Potwierdzono także, znane z literatury przedmiotu (Lanaj, Chang i Johnson, 2012), związki ukierunkowania promocyjnego i prewencyjnego z wymiarami Wielkiej Piątki Costy i McCrea: dodatnie – skali promocyjnej z ekstrawersją, otwartością na doświadczenia oraz sumiennością oraz skali prewencyjnej z sumiennością (przy braku istotnych związków z ekstrawersją, otwartością na doświadczenia). Choć skrócenie skali (łącznie o 3 pozycje – z najniższymi ładunkami czynnikowymi) istotnie poprawia poziom dopasowania do danych ($\Delta X^2=13,59$; $p=0,001$) badacze rekomendują stosowanie w badaniach naukowych zarówno wersji skróconej, jak i pełnej, co jest szczególnie istotne z perspektywy zachowania ekwiwalencji kulturowej narzędzi w badaniach międzykulturowych. W przedmiotowym badaniu zastosowano wersję pełną kwestionariusza RFQ.

Wyniki przeprowadzonych na grupie 1120 osób badań nad polską adaptacją skali Rosenberga wykazały zbliżone do oryginału wartości psychometryczne skali. Wartość współczynnika rzetelności polskiej wersji metody w różnych grupach badanych wahała się od 0,81 do 0,83 (α Cronbacha). Eksploracyjna analiz czynnikowa Skali Samooceny przeprowadzono metodą głównych składowych i normalizacją Kaisera, wykazała, że strukturę skali tworzą dwa czynniki grupujące twierdzenia pozytywne i negatywne (w języku polskim – sformułowane z wykorzystaniem zaprzeczeń), co charakterystyczne jest dla tej skali także w adaptacji na inne języki narodowe (por. Schmitt i Allik, 2005). Ładunki czynnikowe twierdzeń pozytywnych ładujących pierwszy czynnik (1, 2 i 4) przyjmowały wartości z przedziału od 0,69 do 0,80. Twierdzenia negatywne (3, 8, 9 i 10) łądowały drugi czynnik, a ich ładunki czynnikowe zawierały się w przedziale od 0,56 do 0,83. Trzy twierdzenia skali (5, 6 i 7) w zbliżonym stopniu ładują oba czynniki (ładunki w przedziale od 0,51 do 0,67). Uzyskano także wyniki potwierdzające wysoką trafność zbieżną Skali Samooceny z Inwentarzem Poczucia Własnej Wartości Coopersmitha (CSEI) (Oles i in., 2002), Skalą Samoopisu Dymkowskiego czy Skalą Samooceny

Asertywności (Łozińska, 2005; za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska, 2007).

Największe wątpliwości – z perspektywy porównań międzykulturowych – budzi zastosowanie kwestionariusza KIRH do pomiaru kolektywizmu i indywidualizmu równościowego oraz hierarchicznego, w adaptacji K. Adamskiej, S. Retowskiego i R. Konarskiego (2005) w przedmiotowym badaniu. Choć, jak piszą autorzy, uzyskane w próbie polskiej wartości psychometryczne narzędzia zbliżone są do amerykańskiego oryginału, czteroczynnikową strukturę narzędzia potwierdzono dla kwestionariusza zbudowanego z 39 twierdzeń, co jest istotną zmianą wobec 32-itemowego oryginału, a wobec czego – w przedmiotowym badaniu – na potrzeby analiz porównawczych indywidualizmu i kolektywizmu, zastosowano transformację wyników surowych poprzez odniesienie ich każdorazowo do liczby twierdzeń oraz rozpiętości skal (wobec faktu, iż adaptacja dla Niemiec wyposażona została w skalę 6-stopniową), z których zbudowane są kwestionariusze w każdej z prób narodowych.

Na potrzeby pomiaru konstruktu wiara w sprawiedliwy świat przygotowano w ramach przedmiotowego badania tłumaczenie skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* na język polski.

4.1.1 Opracowanie kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* w języku polskim

4.1.1.1 Tłumaczenie kwestionariusza

Tłumaczenie kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* przygotowano zgodnie z powszechną w badaniach międzykulturowych praktyką – w oparciu o procedurę *translation/back-translation* (Brislin, 1986). Dwóch niezależnych tłumaczy dokonało przekładu skali z języka niemieckiego na język polski, które następnie poddano tłumaczeniu zwrotnemu z polskiego na język oryginału przez dwóch kolejnych tłumaczy, nie uczestniczących w tłumaczeniu z języka niemieckiego. Powstałe w ten sposób dwie pilotowe wersje skali poddano ocenie psychologów (co najmniej dwóch, każdy co najmniej z tytułem doktora), dla których język tłumaczenia był językiem natywnym, tym samym opracowując

ostateczne brzmienie każdego z twierdzeń. W polskim tłumaczeniu kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* („Kwestionariusz Zgeneralizowana Wiara w Sprawiedliwy Świat”; KZWsŚS) zachowano właściwą oryginalowi instrukcję, sposób udzielania odpowiedzi oraz rozpiętość skali.

4.1.1.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza

Przetłumaczone narzędzie wykazało zadowalające własności psychometryczne w zakresie rzetelności (zgodność wewnętrzną; $N=374$): α Cronbacha=0,69; wartość współczynnika podziału połówkowego Guttmana (dla twierdzeń 1 – 3 oraz 4 – 6) wynosi 0,59, zaś współczynnika korelacji między-połówkowej – 0,43.

W eksploracyjnej analizie czynnikowej metodą głównych składowych podjęto próbę potwierdzenia trafności teoretycznej skali. Dane spełniają założenia analizy (Wyznacznik = 0,286; $K-M-O = 0,780$; test sferyczności Bartletta $\chi^2 = 369,927$; $df(15)$; $p < 0,001$).

Tabela 3. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń KZWsŚS (wg kolejności twierdzeń w skali)

Treść twierdzenia	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	374	2,68	2,058
Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	374	3,23	1,170
Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.	374	2,96	1,231
Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompensowana zostanie niesprawiedliwość.	374	3,40	1,210

Treść twierdzenia	N	M	SD
Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.	374	2,97	1,170
Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawiedliwi.	374	3,49	1,130

Choć nie można jednoznacznie uznać, iż analiza czynnikowa tłumaczenia skali wykazała analogiczną do opisywanej w piśmiennictwie jednoczynnikową strukturę oryginału (por. Dalbert, 2000): przyjmując kryterium Kaisera, należałoby bowiem wyodrębnić dwa czynniki (wartość własna > 1, choć dla czynnika drugiego – nieznacznie ją przekraczająca) łącznie wyjaśniające 61 % wariancji, to jednak – zważywszy na długość skali składającej się jedynie z 6 twierdzeń – uzyskany wynik można uznać za zadowalający.

Tabela 4. *Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba polska (N = 374)*

Składowa	Początkowe wartości własne			Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	2,682	43,792	43,792	2,628	43,792	43,792
2	1,028	17,138	60,930	1,028	17,138	60,930
3	0,731	12,183	73,113			
4	0,697	11,622	84,735			
5	0,507	8,443	93,178			
6	0,409	8,822	100,000			

Na homogeniczność struktury skali wskazuje także jednorodny wzorec korelacji pomiędzy poszczególnymi pozycjami skali a wynikiem ogólnym. Żadne z twierdzeń nie odbiega bowiem wyraźnie kierunkiem ani siłą zależności od pozostałych (Tabela 5).

Tabela 5. *Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym KZWsSŚ w próbie polskiej ($p < 0,001$)*

Treść twierdzenia	<i>r</i>
Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	0,623
Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	0,698
Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.	0,788
Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompensowana zostanie niesprawiedliwość.	0,655
Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.	0,588
Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawiedliwi.	0,515

Co ciekawe, uzyskany w próbie polskiej wzorzec wyników w znaczącej mierze pokrywa się z uzyskanym w próbie niemieckiej, którą poddano badaniu przy pomocy wersji oryginalnej w ramach przedmiotowego badania. Choć zarówno polskie tłumaczenie, jak i niemiecki oryginał skali wykorzystane w ramach przedmiotowego badania ujawniają w analizie czynnikowej dwuczynnikową strukturę (twierdzenia 1 i 2 ładują czynnik 1, zaś 3, 4, 5 i 6 – czynnik 2; por. Tabela 8), wartość własna czynnika drugiego bliska jest 1 (Tabela 7), wzorce korelacji wskazują na zadowalającą zgodność wewnętrzną skali (Tabela 6).

Tabela 6. *Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w próbie niemieckiej ($p < 0,001$)*

Treść twierdzenia	<i>r</i>
Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	0,485
Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	0,611

Treść twierdzenia	<i>r</i>
Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.	0,711
Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompensowana zostanie niesprawiedliwość.	0,609
Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.	0,508
Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawiedliwi.	0,631

Tabela 7. *Wartości własne czynników skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba niemiecka (N = 368)*

Składowa	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	2,218	36,967	36,967	2,218	36,976	36,976
2	1,010	16,832	53,799	1,010	16,832	53,799
3	0,906	15,108	68,907			
4	0,814	13,569	82,477			
5	0,590	9,830	92,307			
6	0,462	7,693	100,000			

Tabela 8. *Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w tłumaczeniu na język polski (KZWsSŚ) oraz w oryginale*

Treść twierdzenia	próba	polska	próba	niemiecka
	1	2	1	2
Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	-0,141	0,896	-0,103	0,903
Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	0,424	0,584	0,263	0,650
Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.	0,586	0,490	0,770	0,072

Treść twierdzenia	próba	polska	próba	niemiecka
	1	2	1	2
Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompensowana zostanie niesprawiedliwość.	0,719	0,118	0,808	-0,255
Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.	0,656	0,036	0,334	0,188
Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawiedliwi.	0,785	-0,255	0,608	0,159

Uprawomocnioną może być jednak hipoteza, iż twierdzenia 1 i 2 wydają się łączyć odrębny czynnik z uwagi na ich nieco odmienną wymowę w języku niemieckim. Sformułowania „Ich glaube” oraz „Ich finde” mogą służyć zarówno do wyrażania osobistej opinii, jak i odnoszenia się tzw. twierdzeń ogólnych, pewnych generalizacji, zasad i reguł, w większym stopniu niż „Ich bin sicher” czy „Ich bin überzeugt”. Ponieważ powyższe znalazło odzwierciedlenie zarówno w polskim tłumaczeniu skali w ramach przedmiotowego badania (jedynie w twierdzeniu 1 i 2 pojawia się sformułowanie: „zasadniczo”, „co do zasady”), jak i wersji angielskiej narzędzia, w której w itemie 1 znajdujemy „I think basically”, zaś w drugim: „I believe, by large” (Dalbert, 2000), być może badani odnosząc się do nich, przywoływali w umyśle raczej zgeneralizowane sądy o sprawiedliwości świata, niż ich własne przekonania na ten temat lub też oceniali sprawiedliwość świata: raczej generalnie (1 i 2) lub raczej z własnej perspektywy (3 – 6). Powyższe wydaje się być o tyle ciekawe, że prowadzone przez I. Lipkusa i C. Dalbert badania, których celem była weryfikacja, na ile można mówić o istnieniu dwóch odrębnych konstruktów „wiera w świat sprawiedliwy dla mnie versus wiera w świat sprawiedliwy generalnie” nie przyniosło jednoznacznych wniosków (Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996). Choć ujawniły one, że wiera w „świat sprawiedliwy dla mnie” w większym stopniu wiąże się z większą satysfakcją z życia, niezależnością czy też silniej koreluje z cechami osobowości (dodatnio z ekstrawersją i otwartością na doświadczenia, ujemnie z neurotyzmem) niż wiera „wiera w świat sprawiedliwy generalnie”, oba konstrukty okazały się być ze sobą silnie powiązane (od $r = 0,56$ do $r = 0,59$). To na ile powyższe rozróżnienie ma znaczenie dla pomiaru wiary w sprawiedliwy świat

jako motywu przy pomocy kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*, mogłoby stać się przedmiotem odrębnych badań.

4.1.1.3 Trafność zbieżna kwestionariusza

Na potrzeby analizy trafności teoretycznej (zbieżnej) skali, w analogiczny sposób tj. zgodnie z procedurą *translation/back-translation* przetłumaczono na język polski (z oryginału tj. z języka angielskiego) składający się z siedmiu twierdzeń kwestionariusz *Global Belief in a Just World* Isaaca Lipkusa (1991), służący – podobnie jak skala autorstwa Dalbert – pomiarowi zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat. Uzyskano zadowalającą trafność zbieżną obu skal ($r=0,473$; $p<0,001$). Współczynnik korelacji zbliżony jest do uzyskiwanego w badaniach prowadzonych z zastosowaniem oryginału skali (w zależności od próby: od $r=0,53$ do $r=0,61$, $p<0,001$; Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996).

Zweryfikowano również własności psychometryczne polskiego tłumaczenia kwestionariusza *Global Belief in a Just World* I. Lipkusa („Globalna wiara w Sprawiedliwy Świat”). Uzyskano następujące wyniki w zakresie rzetelności (zgodność wewnętrzną; $N=374$): α Cronbacha = 0,77; wartość współczynnika podziału połówkowego Guttmana wynosi 0,723 (dla twierdzeń 1 – 4 oraz 4 – 7), zaś współczynnika korelacji międzypołówkowej – 0,572.

Eksploracyjna analiza czynnikowa metodą głównych składowych ujawniła także i w tym przypadku (w odróżnieniu od oryginału) dwuczynnikową strukturę skali. Oba czynniki wyjaśniają łącznie 60% wariancji wyników (Tabela 9). Dane spełniają założenia analizy ($Wyznacznik = 0,149$; $K-M-O = 0,787$; test sferyczności Bartletta $X^2 = 577,649$; $df(21)$; $p < 0,001$).

Tabela 9. *Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej dla polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World I.Lipkusa*

Składowa	Początkowe wartości własne			Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	3,075	43,931	43,931	3,075	43,931	3,068
2	1,118	15,964	59,895	1,118	15,964	1,115
3	0,846	12,087	71,982			
4	0,632	9,030	81,012			
5	0,551	7,867	88,897			
6	0,452	6,452	95,331			
7	0,327	4,669	100			

Tabela 10. *Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń skali Global Belief in a Just World I.Lipkusa w tłumaczeniu na język polski*

Treść twierdzenia	1	2
Wierzę, że ludzie dostają to, do czego mają prawo.	0,619	0,125
Wierzę, że ludzkie starania są zauważane i nagradzane.	0,691	0,094
Wierzę, że ludzie dostają nagrody i kary, na które zasłużyli.	0,762	0,296
Wierzę, że ludzie, którym przydarza się pech, sami go na siebie ściąągają.	0,236	0,818
Wierzę, że ludzie dostają to, na co zasługują.	0,734	0,341
Wierzę, że nagrody i kary są przyznawane sprawiedliwie.	0,769	-0,251
W zasadzie wierzę, że świat to sprawiedliwe miejsce.	0,663	-0,435

Na homogeniczność struktury skali wskazuje także jednorodny wzorec korelacji pomiędzy poszczególnymi pozycjami skali a wynikiem ogólnym. Żadne z twierdzeń nie odbiega wyraźnie kierunkiem ani siłą zależności od pozostałych, choć twierdzenie 4 – w analizie czynnikowej jako odrębna składowa – cechuje najniższa korelacja z wynikiem ogólnym (Tabela 11).

Tabela 11. *Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World I. Lipkusa ($p < 0,001$)*

Treść twierdzenia	<i>r</i>
Wierzę, że ludzie dostają to, do czego mają prawo.	0,617
Wierzę, że ludzkie starania są zauważane i nagradzane.	0,665
Wierzę, że ludzie dostają nagrody i kary, na które zasłużyli.	0,759
4. Wierzę, że ludzie, którym przydarza się pech, sami go na siebie ściągają.	0,419
Wierzę, że ludzie dostają to, na co zasługują.	0,755
Wierzę, że nagrody i kary są przyznawane sprawiedliwie.	0,707
W zasadzie wierzę, że świat to sprawiedliwe miejsce.	0,605

4.1.1.4 Trafność różnicowa kwestionariusza

Trafność różnicową tłumaczonej skali zweryfikowano w odniesieniu do znanych z literatury zależności pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a wewnętrznym poczuciem kontroli (Dalbert, 2009; Lipkus, 1991) oraz trzema wymiarami wartości w modelu Schwartz: konformizmu, kierowania sobą oraz bezpieczeństwa (Wolfradt, Dalbert, 2003). Pomiaru wewnętrznego poczucia kontroli dokonano przy pomocy kwestionariusza Delta w opracowaniu R. Drwała, opartego na koncepcji społecznego uczenia się J.B. Rottera. Według Rottera, prawdopodobieństwo wystąpienia określonego zachowania jest funkcją oczekiwania, że dzięki temu zachowaniu możliwe będzie uzyskanie pożądanego wzmocnienia, oraz wartości, jaką to wzmocnienie posiada. Dla przewidywania zachowania się ważne są więc nie tyle obiektywne cechy sytuacji, ile sposób, w jaki człowiek je postrzega, jakie nadaje jej znaczenie: „Gdy wzmocnienie jest spostrzegane przez człowieka jako następujące po jego działaniu, ale nie całkowicie z nim zgodne, wówczas w naszej kulturze zazwyczaj jest postrzegane jako skutek przypadku, przeznaczenia, szczęścia czy działania innych ludzi, którzy mają władzę (*a belief in external control*). Gdy wyniki działania są interpretowane w taki sposób poczucie kontroli umieszczane jest na zewnątrz, poza jednostką. Jeżeli człowieka spostrzega, że rezultaty są zgodne z jego własnym zachowaniem czy jego względnie

trwałymi właściwościami, wówczas mamy do czynienia z poczuciem kontroli wewnętrznej (*a belief in internal control*) (Rotter, 1996). Trwałe i zgeneralizowane oczekiwania dotyczące lokalizacji kontroli zmocnień tworzą się w toku społecznego uczenia się, w rezultacie powtarzających się doświadczeń w rozmaitych sytuacjach. Można je traktować jako kontinuum od zgeneralizowanego poczucia kontroli zewnętrznej (*external locus of control*) do zgeneralizowanego poczucia kontroli wewnętrznej (*internal locus of control*). Odwołując się do koncepcji Rottera kwestionariusz Delta autorstwa Drwala zbudowany jest z 14 twierdzeń wskazujących na przekonanie o wewnętrznej albo zewnętrznej kontroli wzmocnień. Celem kontrolowania ewentualnego wpływu tendencji do przedstawiania się w nadmiernie korzystnym świetle dodano 10 pozycji składających się na kontrolną „skalę kłamstwa”, wzorowanych na pytaniach skal kontrolnych inwentarzy osobowości (głównie MPI Eysencka) i od lat szeroko wykorzystywana jest w badaniach nad konstruktem poczucia kontroli w warunkach polskich.

Zakładając (na podstawie wyników opisanych w pracach Dalbert i Likusa), iż wewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli wzmacnia przekonanie o sprawiedliwości świata (to co się mi przydarzyło „w świecie” jest wynikiem moich własnych działań), obliczono współczynnik korelacji dla wiary w sprawiedliwy świat mierzonej przy pomocy polskiego tłumaczenia skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* oraz wewnętrznego poczucia kontroli mierzonego za pomocą kwestionariusza Delta. Zgodnie z instrukcją obliczania wyników dla kwestionariusza Delta wyniki analizowano w podgrupach tj. osobno dla grupy powyżej wyniku średniego w populacji (wyznaczając tym samym podgrupę osób o zewnętrznym poczuciu kontroli: *locus of control* >19; N=190), oraz osobno dla grupy poniżej wyniku średniego w populacji powyżej mediany 19 i więcej (*locus of control* <19; N = 177) wyznaczając tym samym podgrupę osób o wewnętrznym poczuciu kontroli. Z analizy wyłączono wyniki badanych (7 osób), których cechował wysoki wynik w skali kłamstwa (tj. uzyskali oni wynik od 6 do 10; łącznie stanowiących 2% próby). Uzyskano analogiczny do opisywanego w literaturze (dodatnia istotna korelacja) wzorzec zależności dla pomiaru przy pomocy polskiego tłumaczenia skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* autorstwa C. Dalbert i, co ciekawe, nie uzyskano go dla pomiaru wiary w sprawiedliwy świat przy pomocy tłumaczenia

skali *Global Belief in a Just World* autorstwa I. Lipkusa (uzyskane korelacje – choć zgodne ze spodziewanymi w zakresie kierunku zależności – nie okazały się istotne statystycznie).

Tabela 12. *Współczynniki korelacji wiary w sprawiedliwy świat oraz zewnętrznego i wewnętrznego poczucia kontroli osobno dla pomiaru przy pomocy tłumaczenia skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* oraz tłumaczenia skali *Global Belief in a Just World* w próbie polskiej; $p < 0,001$*

	<i>Glaube an eine gerechte Welt als Motiv</i>	<i>Global Belief in a Just World</i>
wewnętrzne poczucie kontroli (N = 177)	0,531	0,180 *
zewnętrzne poczucie kontroli (N = 190)	-0,177	-0,137 *

* zależność nieistotna statystycznie

Schwartz definiuje wartości w kategoriach wywiedzionych z tradycji Ro-keacha, jako przekonania, które cechują następujące własności: powiązanie z emocjami, odniesienie do pożądaných celów, które stanowią motywację do działania, przekraczanie pojedynczych działań i sytuacji, co różni wartości od norm i postaw, ograniczonych zwykle do konkretnych sytuacji, funkcjonowanie w formie standardów ocen i wyborów działań, choć niekoniecznie uświadamianych, czyli kierowanie działaniem nie poprzez pojedyncze preferencje, ale zbiorową wagę wartości. Schwartz traktuje wartości jaką poznawczą reprezentacją potrzeb, uniwersalnych wymogów wobec których człowiek staje i musi się z nim zmierzyć (za: Ciecuch i Zalewski, 2011: 252). Z tej perspektywy wartości i wiara w sprawiedliwy świat stanowią konstrukty teoretycznie bliskie, pełniące tę samą, adaptacyjną funkcję w działaniu człowieka w świecie. Te spośród wartości, które w sposób szczególny odnoszą się do motywu poszukiwania sprawiedliwości i zdolności jednostki do przywracania jej w świecie tj. bezpieczeństwo (rozumiane jako przekonanie o panującej harmonii i porządku społecznym), konformizm (rozumiane jako przekonanie o konieczności ograniczania własnych dążeń i działań, które mogłyby szkodzić innym lub naruszać społeczne normy; powiązane z samodyscypliną i posłuszeństwem) oraz kierowanie sobą (rozumiane jako przekonanie

o niezależności w działaniu i myśleniu od zewnętrznego kontekstu, poleganie na sobie) powinny (zgodnie z uzyskanym przez Wolfradt i Dalbert wzorcem wyników; 2003) dodatnio korelować z wiarą w sprawiedliwy świat mierzoną przy pomocy polskiego tłumaczenia kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* także i w ramach przedmiotowego badania.

Pomiaru wartości: bezpieczeństwo, konformizm oraz kierowanie sobą dokonano przy pomocy kwestionariusza do pomiaru 19 wartości w modelu Schwartza PVQ-R w polskiej adaptacji J. Ciecucha (2013). Kwestionariusz zbudowany jest z 57 twierdzeń, opisujących ludzi w kategoriach ich celów, aspiracji i przekonań dotyczących tego, co w życiu ważne. Zadaniem badanego jest określenie na sześciopunktowej skali, w jakim stopniu opisywana osoba jest do niego podobna (od 1: zupełnie niepodobny do mnie do 6: bardzo podobny do mnie). Każda z wartości mierzona jest 3 itemami. Przeprowadzone przez autora adaptacji analizy czynnikowe (w tym skalowanie wielowymiarowe) wykazały dobrą rzetelność oraz wysoką trafność czynnikową skali, odzwierciedlającej założenia teoretyczne modelu Schwartza (por. Ciecuch, 2013).

Uzyskane w ramach przedmiotowego badania wyniki potwierdziły wysoką trafność różnicową zarówno polskiego tłumaczenia kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* (C. Dalbert), jak i kwestionariusza *Global Belief in a Just World* (I. Lipkus). Macierz korelacji wiary w sprawiedliwy świat z trzema wartościami w modelu Schwartza (konformizm, bezpieczeństwo, kierowanie sobą) potwierdzają istnienie opisanych w literaturze zależności (w badaniach Wolfradt i Dalbert (2003) uzyskano następujące współczynniki korelacji wiary w sprawiedliwy świat: z konformizmem $r=0,26$; bezpieczeństwem $r=0,21$ oraz kierowaniem sobą $r=-0,19$), choć w przypadku kierowania sobą – konsekwentnie w obu skalach – uzyskano odmienny kierunek zależności (w próbie polskiej korelacja dodatnia).

Tabela 13. *Współczynniki korelacji wiary w sprawiedliwy świat oraz 3 wartości (konformizm, bezpieczeństwo, kierowanie sobą) w modelu Schwartza osobno dla pomiaru przy pomocy polskiego tłumaczenia skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv oraz polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World w próbie polskiej; $p < 0,001$*

	<i>Glaube an eine gerechte Welt als Motiv</i>	<i>Global Belief in a Just World</i>
konformizm	0,673	0,305
bezpieczeństwo	0,696	0,206
kierowanie sobą	0,667	0,116

Hipotezę, iż odmienny kierunek zależności wiary w sprawiedliwy świat i kierowania sobą mógłby świadczyć o różnicach kulturowych pomiędzy Polską a Niemcami wspierałaby analiza zależności kierowania sobą i samooceny w obu próbach (niemożliwa do wykonania w ramach przedmiotowego badania z uwagi na fakt, iż pomiar wartości miał miejsce jedynie w próbie polskiej). Uzyskanie korelacji o przeciwnym kierunku dostarczałoby ciekawego wyjaśnienia wskazującego np. na kompensacyjnych charakter wiary w sprawiedliwy świat w sytuacji gdy samoocena (to jak jednostka wartościuje siebie) staje w konflikcie z postrzeganą przez nią poznawczą reprezentacją siebie w kontekście realizacji celu (kierowanie sobą). Wysoka samoocena tj. wiara w siebie, której towarzyszy wiara w sprawiedliwy świat pozwala jednostce zrezygnować z podtrzymywania obrazu siebie kosztem realizacji celu (kierowanie sobą), cel nie zagraża wówczas obrazowi *ja*. Inaczej w przypadku niskiej samooceny, której towarzyszy skłonność do upatrywania sprawczości raczej w świecie niż w sobie – w zależności od tego jak jest on spostrzegany, jednostka podtrzymuje lub rezygnuje z kierowania sobą (gdy świat postrzega jako niesprawiedliwy, nasila działania związane z kierowaniem sobą; gdy jako sprawiedliwy – *może od nich odstąpić*). Wówczas kierowanie sobą pełniłoby wobec samooceny funkcję kompensacyjną.

4.2 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach kolumbijskich

W badaniu w warunkach kolumbijskich skorzystano z istniejących w hiszpańskiej wersji językowej narzędzi do badania samooceny (*La escala de autoestima de Rosenberg* (RSES), adaptacja dla Kolumbii autorstwa M. Gómez-Lugo, J. P. Espada, A. Morales, L. Marchal-Bertrand, F. Soler i P. Vallejo-Medina (2016) oraz kwestionariusza INDCOL do badania indywidualizmu i kolektywizmu wertykalnego oraz horyzontalnego, autorstwa V. Gouveia, M. Clemente i P. Espinosa (2003).

Adaptacja kulturowa skali do pomiaru samooceny *La escala de autoestima de Rosenberg* (RSES) opracowana dla Kolumbii (Gómez-Lugo, Espada, Morales, Marchal-Bertrand, F. Soler, Vallejo-Medina 2016) opiera się na tłumaczeniu kwestionariusza na hiszpański (Martin-Albo, Núñez i Navarro, 2003) opracowanym na potrzeby walidacji narzędzia w Hiszpanii, nie wprowadzającym wobec oryginału zmian w zakresie instrukcji udzielania odpowiedzi ani rozpiętości skali pomiarowej.

W badaniach na próbie 633 osób uzyskano zadowalający wskaźnik rzetelności skali w próbie kolumbijskiej (α Cronbacha=0,83) oraz potwierdzono jednoczynnikową strukturę narzędzia, analogiczną do uzyskanej w próbie hiszpańskiej, uzyskując akceptowalny poziom dopasowania modelu do danych ($\Delta\chi^2 = 85,18$; $df(30)$; $p < 0,001$).

Trafność zbieżną narzędzia potwierdzono uzyskując dodatnią korelację samooceny mierzonej przy pomocy RSES z samooceną w sferze seksualnej ($r=0.31$; $p<0,001$) mierzoną przy pomocy walidowanej na próbie kolumbijskiej (Soler i in., 2016), krótkiej, 15-itemowej skali *Sexual Self-esteem* (Wiedeman i Allgeier, 1993).

Choć do pomiaru horyzontalnego oraz wertykalnego indywidualizmu i kolektywizmu w próbie kolumbijskiej zastosowano w przedmiotowym badaniu hiszpańskie tłumaczenie skali (wobec braku kolumbijskiej adaptacji), skorzystano z narzędzia powszechnego w badaniach tego konstruktu w hiszpańskojęzycznych populacjach Ameryki Północnej (głównie w Meksyku) oraz Południowej m.in. w Brazylii, Peru, Chile czy Argentynie (por. Shavitt, Lalwani, Zhang i Torelli, 2006; Laca, Mejía, Mayoral i Yáñez 2012; Woodard, Miller,

Silvernail, Guo, Nair i Peters, Aydin, Lemos, Donnelly, Kumpikaite-Valiuniene, Marx, 2016; Díaz-Loving, Cruz-Torres, Armenta-Huarte i Reyes-Ruiz, 2018).

Narzędzie zbudowane jest analogicznie do oryginału. Cztery podskale pomiarowe tworzą 32 twierdzenia (po 8 itemów na każdą z podskal: horyzontalnego indywidualizmu, wertykalanego indywidualizmu, horyzontalnego kolektywizmu i wertykalnego kolektywizmu). Zachowano analogiczną do oryginału rozpiętość skali pomiarowej (dziesięciostopniową) oraz sposób udzielania odpowiedzi przez badanych (od 1: *zupełnie się nie zgadzam*, do 9: *zupełnie się zgadzam*).

Walidowane na grupie 526 badanych tłumaczenie na hiszpański cechują zadowalające wartości wskaźnika rzetelności wewnętrznej dla poszczególnych podskal: α Cronbacha HI = 0,67, α Cronbacha VI = 0,74, α Cronbacha HC = 0,74 oraz α Cronbacha VC = 0,68), zaś confirmacyjna analiza czynnikowa potwierdza czteroczynnikową strukturę narzędzia a model wielowymiarowy (GFI=0,83; AGFI=0,80, RMSEA=0,06; $df(458)$; $p<0,001$) cechuje lepsze dopasowanie do danych niż ma to miejsce w przypadku modelu jedno- (GFI = 0,81; AGFI = 0,79, RMSEA = 0,07; $df(464)$; $p<0,001$) lub dwuwymiarowego (GFI = 0,82; AGFI = 0,79, RMSEA = 0,07; $df(463)$; $p<0,001$).

Trafność zbieżną kwestionariusza potwierdzono uzyskując istotne statystycznie ujemne korelacje indywidualizmu horyzontalnego i wertykalnego oraz identyfikacji z rodziną (odpowiednio: $r=-0,14$; $p<0,001$ oraz $r=-0,09$; $p<0,001$) i krewnymi (odpowiednio: $r=-0,18$; $p<0,001$ oraz $r=-0,10$; $p<0,001$) oraz dodatnie korelacje powyższych z indywidualizmem horyzontalnym i wertykalnym (odpowiednio dla identyfikacji z rodziną: $r=0,27$; $p<0,001$ oraz $r=0,40$; $p<0,001$ i krewnymi: $r=0,23$; $p<0,001$ oraz $r=0,30$; $p<0,001$). Horyzontalny i wertykalny kolektywizm pozytywnie wiązały się z identyfikacją z sąsiadami (odpowiednio: $r=0,25$; $p<0,001$ i $r=0,35$; $p<0,001$), zaś horyzontalny indywidualizm ujemnie ($r=-0,18$; $p<0,001$; dla indywidualizmu wertykalnego zależność nie była istotna statystycznie). I w końcu, także zaobserwowany dodatni związek wertykalnego kolektywizmu z identyfikacją z partnerem ($r=0,18$; $p<0,001$) i przyjaciółmi ($r=0,24$; $p<0,001$) oraz ujemny wertykalnego indywidualizmu (dla identyfikacji z partnerem: $r=-0,12$; $p<0,001$, zaś dla identyfikacji z przyjaciółmi: $r=-0,11$; $p<0,001$; dla indywidualizmu horyzontalnego zależność nie była istotna statystycznie) wspierał hipotezę wielowymiarowego

modelu indywidualizmu i kolektywizmu uzyskanego w badaniu z wykorzystaniem hiszpańskiego tłumaczenia na zebranych danych.

Na potrzeby pomiaru ukierunkowania regulacyjnego oraz wiary w sprawiedliwy świat – wobec braku skal pomiarowych w języku hiszpańskim – przygotowano tłumaczenia kwestionariusza RFQ oraz skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*, każdorazowo z oryginału na język narodowy, oraz opracowano własności psychometryczne tłumaczonych narzędzi w odniesieniu do wyników uzyskanych w badanych próbach.

4.2.1 Opracowanie kwestionariusza *Regulatory Focus Questionnaire* E. Tory Higginsa w tłumaczeniu na język hiszpański

4.2.1.1 Tłumaczenie kwestionariusza

Tłumaczenie kwestionariusza *Regulatory Focus Questionnaire* przygotowano zgodnie z powszechną w badaniach międzykulturowych praktyką – w oparciu o procedurę *translation/back-translation* (Brislin, 1986). Dwoch niezależnych tłumaczy dokonało przekładu skali z języka angielskiego na język hiszpański, które następnie poddano tłumaczeniu zwrotnemu z hiszpańskiego na język oryginału przez dwóch kolejnych tłumaczy, nie uczestniczących w tłumaczeniu z języka angielskiego. Powstałe dwie pilotowe wersje skali poddano ocenie psychologów (co najmniej dwóch, każdy co najmniej z tytułem doktora), dla których język tłumaczenia był językiem natywnym, tym samym opracowując ostateczne brzmienie każdego z twierdzeń. W przygotowanej wersji kwestionariusza zachowano oryginalną instrukcję, sposób udzielania odpowiedzi oraz rozpiętość skali.

4.2.1.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza

Przetłumaczone narzędzie wykazało zadowalające własności psychometryczne w zakresie rzetelności (zgodność wewnętrzną; $N=372$) w obu podskalach: α *Cronbacha*_{prom} = 0,74, α *Cronbacha*_{prew} = 0,76; wartość współczynnika podziału półtłokowego *Guttmana*_{prom} wynosi 0,72, zaś współczynnika korelacji międzypółtłokowej_{prom} – 0,57; analogicznie: wartość współczynnika podziału półtłokowego *Guttmana*_{prew} wynosi 0,68, zaś współczynnika korelacji międzypółtłokowej_{prew} – 0,65.

W eksploracyjnej analizie czynnikowej metodą głównych składowych (z rotacją Oblimin z normalizacją Kaisera) podjęto próbę potwierdzenia trafności teoretycznej skali. Dane spełniają założenia analizy (*Wyznacznik* = 0,072; *K-M-O* = 0,796; test sferyczności Bartletta $X^2=505,682$; *df* (55); $p < 0,001$).

Tabela 14. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń *Regulatory Focus Questionnaire* w tłumaczeniu na hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali)

Treść twierdzenia	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
En comparación con la mayoría de la gente, ¿usted generalmente es incapaz de conseguir lo que desea en la vida?	372	3,69	1,095
Mientras crecía, ¿alguna vez “cruzó la línea” haciendo cosas que sus padres no toleraban?	372	3,23	1,172
¿Con qué frecuencia ha logrado cosas que lo hayan “motivado” a trabajar aún más duro?	372	3,84	0,982
¿Frecuentemente sacaba de quicio a sus padres mientras crecía?	372	3,60	1,250
¿Con qué frecuencia obedecía las reglas y normas establecidas por sus padres?	372	3,98	0,918
Mientras crecía, alguna vez actuó de forma que sus padres consideraban inaceptable?	372	3,73	1,116
¿Frecuentemente le va bien con las diferentes cosas que intenta?	372	3,78	0,924
El hecho de no ser lo suficientemente cuidadoso frecuentemente me ha involucrado en problemas.	372	3,31	1,251

Treść twierdzenia	N	M	SD
Cuando se trata de lograr cosas que son importantes para mí, me doy cuenta que no me desempeño tan bien como idealmente me gustaría hacerlo.	372	2,94	1,058
Siento como que he progresado para llegar a ser exitoso en mi vida.	372	3,74	1,003
He encontrado pocos hobbies (pasatiempos) o actividades en mi vida que capturan mi interés o me motivan a poner esfuerzo en ellos.	372	3,16	1,464

Analiza czynnikowa tłumaczenia skali wykazała analogiczną do opisywanej w piśmiennictwie dwuczynnikową strukturę oryginału (por. Higgins i in., 2001); obie składowe łącznie wyjaśniają 48 % wariancji.

Tabela 15. *Wartości własne czynników hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire oraz procent wariancji wyjaśnianej; próba kolumbijska (N = 372)*

Początkowe wartości własne				Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
Składowa	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	2,930	26,634	26,634	2,930	26,643	26,643
2	2,381	21,648	48,277	2,381	21,642	48,277
3	0,994	9,032	57,309			
4	0,859	7,805	65,113			
5	0,785	7,135	72,248			
6	0,687	6,243	78,491			
7	0,567	5,151	83,642			
8	0,510	4,636	88,278			
9	0,476	4,331	92,605			
10	0,444	4,040	96,609			
11	0,369	3,351	100			

Otrzymana po rotacji macierz struktury wskazują, iż czynnik 1 ładują twierdzenia: 7,10, 3,1,9 oraz 11 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania ukierunkowania promocyjnego), zaś czynnik 2 ładują twierdzenia:

4, 2, 6, 5 oraz 8 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania ukierunkowania prewencyjnego).

Tabela 16. *Macierz struktury hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire (N= 372)*

Twierdzenie	Składowa 1	Składowa 2
7	0,763	-0,107
10	0,749	-0,132
3	0,702	0,049
1	0,688	-0,216
9	0,519	-0,112
11	0,499	0,025
2	0,057	-0,824
4	-0,051	-0,816
6	0,164	-0,783
5	0,049	-0,667
8	0,150	-0,442

4.2.1.3 Trafność zbieżna i różnicowa kwestionariusza

Celem potwierdzenia trafności zbieżnej i różnicowej kwestionariusza RFQ opracowano tłumaczenie na język hiszpański narzędzia do pomiaru ukierunkowań regulacyjnych opracowanego przez zespół austriackich badaczy (Fellner i in., 2007) jako alternatywa dla już istniejących kwestionariuszy, badających dyspozycyjne ukierunkowanie regulacyjne.

Regulatory Focus Scale składa się z 10 twierdzeń, do których badani ustosunkowują się na skali od 1 (zdecydowanie nieprawdziwe) do 7 (zdecydowanie prawdziwe), odnosząc się do aktualnych zachowań i preferencji. W oryginale RFS ma strukturę czteroskładnikową, którą tworzą po 2 skorelowane czynniki dla prewencyjnego (OEO – skupienie na oczekiwaniach innych i SO – poczucie zobowiązania) i promocyjnego (ONT – otwartość na nowości i A – autonomia) ukierunkowania regulacyjnego (za Bąk, Łaguna, i Bondyra-Łuczka,

2015). Za pomiar *Skupienia na oczekiwaniach innych* odpowiadają twierdzenia: 9 i 10, *Poczucie zobowiązania* – twierdzenia 3, 5 i 7, *Otwartości na nowości* – twierdzenia 4, 6 i 8, zaś *Autonomii* – 1 i 2 (por. Tabela 20).

Tłumaczenie kwestionariusza *Regulatory Focus Scale* przygotowano analogicznie do tego, jak wykonywane były tłumaczenia wszystkich narzędzi w przedmiotowym badaniu tj. w oparciu o procedurę *translation/back-translation* (Brislin, 1986). Dwóch niezależnych tłumaczy dokonało przekładu skali z języka niemieckiego na język hiszpański, które następnie poddano tłumaczeniu zwrotnemu z hiszpańskiego na język oryginału przez dwóch kolejnych tłumaczy, nie uczestniczących w tłumaczeniu z języka niemieckiego. Powstałe dwie pilotowe wersje skali poddano ocenie psychologów (co najmniej dwóch, każdy co najmniej z tytułem doktora), dla których język tłumaczenia był językiem natywnym, tym samym opracowując ostateczne brzmienie każdego z twierdzeń. W przygotowanej wersji kwestionariusza zachowano oryginalną instrukcję, sposób udzielania odpowiedzi oraz rozpiętość skali.

Przed przystąpieniem do analiz metodą *Macierzy wielu cech – wielu metod* (Brzeziński 2003), służących przede wszystkim ocenie trafności kwestionariusza RFQ, potwierdzono strukturę kwestionariusza RFS w confirmacyjnej analizie czynnikowej oraz obliczono wskaźnik rzetelności wewnętrznej (α Cronbacha) skali. Przetłumaczone narzędzie wykazało zadowalające własności psychometryczne w zakresie rzetelności (zgodność wewnętrzną; $N = 372$) we wszystkich 4 podskalach (Tabela 17).

Tabela 17. Wartość współczynnika α Cronbacha w poszczególnych podskalach tłumaczenia kwestionariusza RFS na język hiszpański ($N = 372$)

	Skupienie na oczekiwaniach innych	Poczucie zobowią- zania	Otwartość na nowości	Autonomia
α Cronbacha	0,70	0,56	0,75	0,70

W eksploracyjnej analizie czynnikowej metodą głównych składowych (z rotacją Oblimin z normalizacją Kaisera) podjęto próbę potwierdzenia trafności teoretycznej skali. Dane spełniają założenia analizy (*Wyznacznik* =

= 0,151; $K-M-O=0,641$; test sferyczności Bartletta $\chi^2 = 365,308$; $df (45)$; $p < 0,001$)).

Tabela 18. *Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń Regulatory Focus Scale w tłumaczeniu na hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali)*

Treść twierdzeń	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Prefiero trabajar sin instrucciones de otros	372	3,80	1,456
Las reglas y las normas me ayudan y son necesarias para mí	372	5,08	1,269
Para mí, es muy importante cumplir con mis obligaciones	372	6,01	0,974
Generalmente, resuelvo los problemas de manera creativa	372	4,97	1,208
No me molesta verificar o comprobar las cosas detalladamente	372	5,50	1,252
Me gusta hacer las cosas de una nueva manera	372	5,14	1,161
Siempre trato de hacer mi trabajo tan preciso y libre de errores como sea posible	372	5,65	1,122
Me gusta probar muchas cosas diferentes y frecuentemente soy exitoso en su desarrollo	372	4,68	1,180
Para mí es importante que otros reconozcan y valoren mis logros	372	4,84	1,372
Con frecuencia pienso sobre lo que otros esperan de mí	372	4,62	1,475

Analiza czynnikowa tłumaczenia skali wykazała analogiczną do opisywanej w piśmiennictwie czteroczynnikową strukturę oryginału (por. Fellner i in., 2007); składowe wyjaśniają łącznie 66% wariancji.

Tabela 19. *Wartości własne czynników hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Scale oraz procent wariancji wyjaśnianej; próba kolumbijska (N = 372)*

Początkowe wartości własne				Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
Składowa	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	2,428	24,280	24,280	2,428	24,280	24,280
2	1,964	19,639	43,919	1,964	19,639	42,919
3	1,251	12,508	56,426	1,251	12,508	56,426
4	1,037	10,04	65,795	1,037	10,04	65,795
5	0,737	7,368	74,163			
6	0,672	6,723	80,886			
7	0,588	5,876	86,762			
8	0,539	5,386	92,148			
9	0,438	4,381	96,529			
10	0,347	3,471	100			

Otrzymana po rotacji macierz struktury wskazuje, iż czynnik 1 łądają twierdzenia: 4, 6, oraz 8 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania *Otwartości na nowości*), czynnik 2: 1 i 2 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania *Autonomii*); czynnik 3: 9 i 10 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania *Skupienia na oczekiwaniach innych*, zaś czynnik 4: 7, 5 i 3 (odpowiadające w kwestionariuszu itemom do badania *Poczucia zobowiązania*).

Tabela 20. *Macierz struktury hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire (N= 372)*

Twierdzenie	Składowa 1	Składowa 2	Składowa 3	Składowa 4
6	0,803	-0,152	0,021	0,155
4	0,793	0,029	-0,069	0,198
8	0,757	-0,081	0,045	0,244
1	0,055	-0,888	-0,034	-0,038

Twierdzenie	Składowa 1	Składowa 2	Składowa 3	Składowa 4
2	-0,134	0,658	0,414	0,331
9	0,118	0,040	0,872	0,121
10	-0,159	0,222	0,833	-0,008
7	0,358	-0,033	0,207	0,771
5	0,071	0,086	-0,117	0,694
3	0,279	0,350	0,251	0,692

Następnie, zgodnie z założeniami metody *Macierzy wielu cech – wielu metod* potwierdzono spełnienie przez oba przetłumaczone narzędzia: RFQ i RFS warunku trafności zbieżnej oraz różnicowej. Na trafność zbieżną wskazują co najmniej przeciętne oraz istotne statystycznie korelacje między różnymi metodami mierzącymi ten sam konstrukt (dla ukierunkowania promocyjnego: odpowiednio $r=0,406$, zaś dla przewencyjnego $r=0,376$; $p<0,001$), zaś na trafność różnicową wskazują korelacje między skalami tych samych metod mierzącymi różne ukierunkowania regulacyjne ($r=0,251$ przy $p<0,001$ oraz $r=0,111$) oraz między skalami różnych metod mierzącymi różne ukierunkowania ($r=0,042$ i $r=-0,007$), które są niższe niż korelacje wskazujące na aspekt zbieżny trafności (mimo iż jedna z korelacji jest istotna statystycznie; wszystkie są wyraźnie niższe; por. Tabela 21).

Tabela 21. *Macierz korelacji Wielu cech - wielu metod dla skal RFQ i RFS w próbie kolumbijskiej (N=372)*

		RFQ		RFS	
		promocyjne	prewencyjne	promocyjne	prewencyjne
RFQ	promocyjne				0,042
	prewencyjne	0,111		-0,007	
RFS	promocyjne	0,406*			
	prewencyjne		0,376*	0,251*	

* $p<0,001$

Potwierdzono także trafność zewnętrzną kwestionariuszy w odniesieniu znanych z literatury przedmiotu zależności pomiędzy ukierunkowaniem regulacyjnym a wymiarami osobowości wg Wielkiej Piątki.

Z jednej strony, analizując znaczenie cech osobowości dla samoregulacji McCrea i Lockenhoff (2010) wskazywali m.in. na powiązanie dodatnie z sumiennością i ujemne neurotyczności z dyspozycyjną samokontrolą. Przyjmując, iż samoocena jest aspektem samoregulacji, który wiąże się z powstrzymywaniem chwilowych impulsów w służbie długoterminowych celów, można by przyjąć, że jest to konstrukt bliski ukierunkowaniu prewencyjnemu (za: Bąk, Łaguna i Bondyra-Łuczka, 2015). Można by się więc spodziewać, że skale prewencyjne będą korelowały dodatnio z sumiennością a ujemnie z neurotycznością. Z drugiej strony, wyniki metanaliz Lanaj, Chang i Johnsona (2012) potwierdziły dodatni związek ukierunkowania prewencyjnego z neurotycznością i sumiennością. Zatem uznano, że wskaźnikiem trafności skal prewencyjnych będzie dodatnia korelacja z sumiennością i istotna statystycznie korelacja z neurotycznością, choć przedstawiona powyżej nieśpójność nie pozwala jednoznacznie określić kierunku tego związku. W zakresie ukierunkowania promocyjnego, metaanalizy ujawniły dodatnie korelacje z ekstrawersją, sumiennością i otwartością na doświadczenia i ugodowością.

Tabela 22. *Korelacje ukierunkowania regulacyjnego z wymiarami osobowości wg Wielkiej Piątki w próbie kolumbijskiej (N=372)*

	Ukierunkowanie promocyjne		Ukierunkowanie prewencyjne	
	RFQ	RFS	RFQ	RFS
Neurotyzm	-0,462 **	-0,371 **	-0,184 *	0,137 **
Ekstrawersja	0,293 **	0,318 **	0,117	0,159
Ugodowość	0,047	0,099	0,169	0,095
Otwartość na doświadczenia	0,104	0,21 *	0,284	0,176
Sumienność	0,428 **	0,285 **	0,272 **	0,394 **

$p < 0,05$

** $p < 0,001$

Mimo różnic w sile zależności, układ korelacji istotnych statystycznie jest – co do zasady – zgodny z przewidywaniami i taki sam dla obu skal. Skale

promocyjne (obu narzędzi) korelują dodatnio z ekstrawersją i sumiennością. Niezgodny z oczekiwaniami – choć analogiczny do uzyskanych przez Bąka, Łagunę i Bondyrę-Łuczkę (2015) w pracach nad polską adaptacją narzędzi – jest ujemny i istotny statystycznie związek z neurotycznością. Ukierunkowanie promocyjne koreluje dodatnio z sumiennością w obu skalach, oraz istotnie statystycznie z neurotycznością. Także brak związku ukierunkowania prewencyjnego z ekstrawersją, ugodowością i otwartością na doświadczenia jest zgodny z oczekiwaniami i zbieżny z wynikami otrzymanymi w pracach walidacyjnych polskiego tłumaczenia obu narzędzi.

4.2.2 Opracowanie kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* w tłumaczeniu na język hiszpański

4.2.2.1 Tłumaczenie kwestionariusza

Tłumaczenie kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* przygotowano zgodnie z powszechną w badaniach międzykulturowych praktyką – w oparciu o procedurę *translation/back-translation* (Brislin, 1986). Dwóch niezależnych tłumaczy dokonało przekładu skali z języka niemieckiego na język hiszpański, które następnie poddano tłumaczeniu zwrotnemu z hiszpańskiego na język oryginału przez dwóch kolejnych tłumaczy, nie uczestniczących w tłumaczeniu z języka niemieckiego. Powstałe dwie pilotowe wersje skali poddano ocenie psychologów (co najmniej dwóch, każdy co najmniej z tytułem doktora), dla których język tłumaczenia był językiem natywny, tym samym opracowując ostateczne brzmienie każdego z twierdzeń. W przygotowanej wersji kwestionariusza zachowano oryginalną instrukcję, sposób udzielania odpowiedzi oraz rozpiętość skali.

4.2.2.2 Struktura wewnętrzna kwestionariusza

Przetłumaczone narzędzie wykazało zadowalające własności psychometryczne w zakresie rzetelności (zgodność wewnętrzną; $N=372$): α Cronbacha = 0,652; wartość współczynnika podziału połówkowego Guttmana (dla twierdzeń 1 – 3 oraz 4 – 6) wynosi 0,667, zaś współczynnika korelacji międzypółkowej – 0,499.

W eksploracyjnej analizie czynnikowej metodą głównych składowych podjęto próbę potwierdzenia trafności teoretycznej skali. Dane spełniają założenia analizy (Wyznacznik = 0,338; $K-M-O = 0,750$; test sferyczności Bartletta $\chi^2 = 395,577$; $df(15)$; $p < 0,001$).

Tabela 23. *Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w tłumaczeniu na język hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali)*

Treść twierdzenia	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Básicamente pienso que el mundo es un lugar justo	372	2,34	0,999
Creo que, en general, la gente obtiene lo que merece	372	2,71	0,953
Tengo confianza en que la justicia siempre prevalece sobre la injusticia	372	2,94	0,963
Estoy convencido que a largo plazo la gente será compensada por las injusticias	372	3,09	1,129
Creo firmemente que las injusticias en todos los ámbitos de la vida (por ejemplo, profesional, familiar, político) son la excepción y no la regla	372	2,95	1,160
Pienso que la gente trata de ser justa cuando toma decisiones importantes	372	2,14	0,991

Analiza czynnikowa tłumaczenia skali wykazała jednoczynnikową strukturę narzędzia, analogiczną do oryginału (por. Dalbert, 2000).

Tabela 24. *Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba kolumbijska (N = 372)*

Składowa	Początkowe wartości własne			Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
	Ogółem	% wariancji	% skumulowany	Ogółem	% wariancji	% skumulowany
1	2,533	42,222	42,222	2,533	42,222	42,222
2	0,899	16,505	58,727			
3	0,805	13,410	72,137			
4	0,669	11,144	83,281			
5	0,529	8,825	92,106			
6	0,474	7,894	100,000			

Na homogeniczność struktury skali wskazuje także jednorodny wzorec korelacji pomiędzy poszczególnymi pozycjami skali a wynikiem ogólnym. Żadne z twierdzeń nie odbiega wyraźnie kierunkiem ani siłą zależności od pozostałych (Tabela 25).

Tabela 25. *Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym *Glau-be an eine gerechte Welt als Motiv* skali w tłumaczeniu na język hiszpański w próbie kolumbijskiej ($p < 0,001$)*

Treść twierdzenia	<i>r</i>
Básicamente pienso que el mundo es un lugar justo	0,679
Creo que, en general, la gente obtiene lo que merece	0,531
Tengo confianza en que la justicia siempre prevalece sobre la injusticia	0,535
Estoy convencido que a largo plazo la gente será compensada por las injusticias	0,573
Creo firmemente que las injusticias en todos los ámbitos de la vida (por ejemplo, profesional, familiar, político) son la excepción y no la regla	0,723

4.2.2.3 Trafność zbieżna kwestionariusza

Analizy trafności teoretycznej (zbieżnej) skali przeprowadzono w odniesieniu do pomiaru zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat, dokonanego przy pomocy tłumaczonej na język hiszpański skali I. Lipkusa (Lipkus, 1991), walidowanej na populacji argentyńskiej (Barreiro, Etchezahar i Prado-Gasco 2014).

Wobec braku adaptacji kolumbijskiej wersji skali (nie została jak dotąd opracowana), oraz zadowalających własności psychometrycznych skali w zakresie rzetelności: α Cronbacha=0,83, potwierdzonej – analogicznej do oryginału – jednoczynnikowej struktury narzędzia ($K-M-O = 0,823$; test sferyczności Bartletta $\chi^2 = 54,01$; $df(14)$; $p < 0,001$) oraz dodatnich korelacji wyników w zakresie zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat z autorytaryzmem wobec prawa (Altermayer, 1996) i orientacją na dominację społeczną (Pratto i inn., 1994), a także faktu, iż skala *Creencia Global en un Mundo Justo*, zbudowana jest podobnie jak oryginał z 7 itemów, zdecydowano się na zastosowanie jej w przedmiotowym badaniu (na potrzeby analizy trafności tłumaczonej skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv C. Dalbert*).

Uzyskano zadowalającą, analogiczną do uzyskiwanej przez kwestionariusze w oryginale (por. rozdz. 5.1.1.3), trafność zbieżną obu skal *Creencia Global en un Mundo Justo* oraz tłumaczenia na hiszpański skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* ($r = 0,465$; $p < 0,001$).

4.2.2.4 Trafność różnicowa kwestionariusza

Trafność różnicową tłumaczonej skali zweryfikowano w odniesieniu do znanych z literatury zależności pomiędzy wiarą w sprawiedliwy świat a wymiarami osobowości wg Wielkiej Piątki (Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996). Do pomiaru cech osobowości (Neurotyzm, Ekstrawersja, Otwartość na doświadczenia, Ugodowość i Sumienność) zastosowano zbudowany z 60 twierdzeń

inwentarz *Inventario de Personalidad Reducido de Cinco Factores*, w adaptacji kolumbijskiej J.C. Espinosa. Zakładano, zgodnie z uzyskanymi we wcześniejszych badaniach wynikami (por. (Lipkus, Dalbert, i Siegler, 1996; Dalbert i Wolfradt, 2003; Dalbert i Stoeber, 2006), iż wobec faktu, iż kwestionariusz *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* bada dyspozycję ogólną tj. zgeneralizowaną wiarę w sprawiedliwy świat (czy też wiarę w sprawiedliwy świat jako motyw), obserwowane będą istotne statystycznie, ale niezbyt silne związki tego konstruktu z cechami osobowości. Powyższe wynika wprost z założeń teoretycznych motywu sprawiedliwości świata. W przypadku wiary w sprawiedliwy świat, zdaniem C. Dalbert, mamy do czynienia z „zależną od warunków zewnętrznych dyspozycją tj. ukierunkowaniem osoby na określony cel w określonym stanie sytuacyjnym; motywacja do sprawiedliwości oznacza ukierunkowanie na sprawiedliwość w danej sytuacji, w której znajduje się aktualnie jednostka” (Dalbert 2009: 3) raczej niż względnie stałą cechą. Motyw sprawiedliwości jest przez jednostkę uruchamiany w szczególnych okolicznościach sytuacyjnych, w nawiązaniu do jej osobistych dyspozycji (w tym np. cech osobowości, religijności czy poziomu autorytaryzmu), i choć wiąże się z nimi, to nie tak silnie, jak jest związany ze zmiennymi sytuacyjnymi.

We wspólnych badaniach I. Lipkusa i C. Dalbert (Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996) zaobserwowano następujące, raczej słabe, relacje wiary w sprawiedliwy świat z wymiarami Wielkiej Piątki: ujemne z neurotyzmem ($r = -0,17$; $p < 0,001$) i otwartością na doświadczenia ($r = 0,14$; $p < 0,05$), oraz dodatnie z ekstrawersją ($r = 0,19$; $p < 0,05$) i ugodowością ($r = 0,12$; $p < 0,05$). W przedmiotowych badaniach uzyskano analogiczny do powyższego wzorec wyników.

Tabela 26. Współczynniki korelacji Wiary w sprawiedliwy świat oraz wymiarów osobowości wg Wielkiej Piątki w próbie kolumbijskiej; $p < 0,05$

	Wiara w sprawiedliwy świat
Neurotyzm	-0,165
Ekstrawersja	0,184
Otwartość na doświadczenia	-0,193
Ugodowość	0,253

4.3 Narzędzia badawcze zastosowane w warunkach niemieckich

Do badań kwestionariuszowych na próbie niemieckiej zastosowano istniejące adaptacje narzędzi: do pomiaru ukierunkowań regulacyjnych – *Regulatory Focus Questionnaire*, opracowaną przez B. Schmalbach i in. (2017), samooceny – skalę SES opracowaną przez M. Roth, Decker, J Herzberga i Brähler (2008), kwestionariusz INDCOL_32 do pomiaru indywidualizmu-kolektywizmu według H. Triandisa, oprzętłumaczony przez C. Dalbert i A. Droba (tłumaczenie udostępnione na potrzeby pracy) lub – jak to miało miejsce w przypadku skali do pomiaru zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat – oryginalne narzędzie, opracowane przez zespół C. Dalbert.

Kwestionariusz *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* do pomiaru konstruktów zgeneralizowanej wiary w sprawiedliwy świat zbudowany jest z 6 twierdzeń, wobec których badani ustosunkowują się na 6-stopniowej skali (od 6 – zdecydowanie się nie zgadzam, do 1 – zdecydowanie się zgadzam), wykazuje dobrą zgodność wewnętrzną (α Cronbacha = 0,88; Montada, Schmitt i Dalbert, 1986) oraz trafność zbieżną z innymi narzędziami do pomiaru tego samego konstruktów (por. Lipkus, Dalbert i Siegler, 1996), a także znane z badań z zastosowaniem innych narzędzi korelacje z autorytaryzmem (por. Dalbert, 1992), optymizmem (Dalbert, 1996), zachowaniami prospołecznymi (Bierhoff, Klein i Kramp, 1991), samooceną (Dalbert, 1993) czy radzeniem sobie z niezawinioną krzywdą.

Do pomiaru wertykalnego i horyzontalnego indywidualizmu i kolektywizmu zastosowano 32-itemowy kwestionariusz Triandisa INDCOL w adaptacji dla Niemiec autorstwa C. Dalbert i A. Drob (narzędzie nieopublikowane, udostępnione na potrzeby niniejszej pracy przez autorów). Potwierdzono 4-czynnikową strukturę tłumaczonego narzędzia, zaś poszczególne podskale cechowała zadowalająca zgodność wewnętrzną (α Cronbacha_{HI}=0,65, α Cronbacha_{VI}=0,69, α Cronbacha_{HC}=0,71, α Cronbacha_{VC}=0,63). Z uwagi jednak na fakt, iż powyższa adaptacja wyposażona została w skalę 6-stopniową – w przedmiotowym badaniu – na potrzeby analiz porównawczych indywidualizmu i kolektywizmu, zastosowano transformację wyników surowych poprzez odniesienie ich każdorazowo do liczby twierdzeń oraz rozpiętości

skal, z których zbudowane są kwestionariusze w każdej z prób narodowych (por. rozdz. 5.1; dotyczący kwestionariusza KIRH tj. polskiej adaptacji skali Triandisa, która z kolei – mimo zachowania skali analogicznej do oryginału – zbudowana jest z 39 twierdzeń, co w analizach porównawczych wymusza konieczność pracy na wynikach transformowanych).

Dwa ostatnie narzędzia, zarówno jednowymiarową skalą do pomiaru samooceny według Rosenberga (α Cronbacha=0,80), jak i RFQ, dla którego potwierdzono dwuczynnikową strukturę, uzyskano zadowalającą – analogiczną do oryginału – zgodność wewnętrzną obu podskal (α Cronbacha_{prom} = 0,78; α Cronbacha_{prew} = 0,65) oraz potwierdzono znane z literatury zależności ukierunkowania regulacyjnego z wymiarami osobowości według Wielkiej Piątki (dodatni z sumiennością, przy czym związek ukierunkowania prewencyjnego jest silniejszy niż promocyjnego, oraz negatywny z neurotyzmem (por. rozdział 5.2.1.3 niniejszej pracy oraz Schmalbach i in., 2017).

Rozdział 5.

Analizy kulturowe

5.1 Wyniki badań kwestionariuszowych

Przed przystąpieniem do weryfikacji hipotez H1 oraz H2 przeprowadzono serię analiz czynnikowych dla skal do pomiaru ukierunkowania regulacyjnego, indywidualizmu i kolektywizmu, wiary w sprawiedliwy świat oraz samooceny we wszystkich grupach kulturowych łącznie (MGCFA; z wykorzystaniem oprogramowania Amos v.25 (Byrne 2008; Byrne, van de Vijver 2010), celem sprawdzenia międzykulturowej ekwiwalencji skal wykorzystanych w badaniu. Uzyskane wyniki interpretowano zgodnie z obowiązującymi w literaturze przedmiotu rekomendacjami w zakresie granicznych wartości wskaźnika ΔCFI , wspieranych wartościami $\Delta RMSEA$ dla poszczególnych poziomów równoważności, w odniesieniu do modelu bazowego, zakładającego równość konstruktów (Chen, 2007; Cheung i Rensvold, 2002). Kolejne ograniczenia nakładane na model ujawniły brak równoważności wyników już na poziomie metrycznym.

Ponieważ w przypadku narzędzi do pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu (INDCOL 32), włączenie do analiz wyników uzyskanych w próbie polskiej nie było możliwe (polska adaptacja narzędzia pn. KIRH, opracowana przez Adamską, Retkowskiego i Konarskiego (2005), składa się z 39 itemów), przeprowadzono analizy dla pomiarów jedynie na próbie niemieckiej i kolumbijskiej. w odniesieniu do pozostałych narzędzi, analizy prowadzono dla wszystkich trzech populacji łącznie. Uzyskane wyniki, choć każdorazowo wskazują na akceptowalne dopasowanie modelu do danych, potwierdzając konfiguracyjną równoważność narzędzi, ujawniają brak równoważności skal na poziomie metrycznym (dla pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu oraz samooceny; Tabela 27 oraz Tabela 30) oraz strukturalnym dla kwestionariuszy do pomiaru ukierunkowania regulacyjnego (Tabela 28) i wiary w sprawiedliwy świat (Tabela 29); przy ostrożnym założeniu, iż dwa ostatnie narzędzia (*Regulatory Focus Questionnaire* oraz *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*) można by uznać za równoważne na poziomie metrycznym w sytuacji, w której wartości

przyrostu wskaźnika CFI przy nakładaniu na model kolejnych ograniczeń przekracza w sposób nieznaczny rekomendowane w literaturze wartości graniczne. Zgodnie z rekomendacjami literaturowymi model może zostać uznany spełniający założenia, gdy wartość ΔCFI w stosunku do modelu bazowego jest mniejsza niż 0,01 (oraz dodatkowo, przy odpowiednio dużych próbach ($N > 300$), jeśli wartość $\Delta RMSEA < 0,015$) (Chen, 2007; Cheung, Rensvold, 2002).

Na kolejnych poziomach (strukturalnym oraz skalarnym) nie udało się potwierdzić równoważność międzygrupowej żadnej ze skal. w tabelach poniżej zestawiono wyniki analiz MGCFA dla pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu w próbie niemieckiej i kolumbijskiej (Tabela 27), ukierunkowania regulacyjnego (Tabela 28) wiary w sprawiedliwy świat (Tabela 29) oraz samooceny łącznie w próbach: polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej (Tabela 30).

Tabela 27. *Równoważność międzygrupowa dla pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu w próbie kolumbijskiej i niemieckiej; N= 760*

	Dopasowanie modelu wielogrupowego				Porównanie z modelem 1		
	χ^2	df	p	RMSEA (PU 90%)	CFI	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
Równ. konfiguracyjna	2595.160	918	0,000	0,067	0,400		
Równ. metryczna	2930.918	946	0,000	0,071	0,290	0,110	0,004
Równ. strukturalna	3151.467	956	0,000	0,075	0,215	0,185	0,008
Równ. skalarna	3787.108	92	0,000	0,099	0,000	0,400	0,032

Tabela 28. *Równoważność międzygrupowa dla pomiaru ukierunkowania regulacyjnego w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114*

	Dopasowanie modelu wielogrupowego					Porównanie z modelem 1	
	χ^2	df	p	RMSEA (PU 90%)	CFI	Δ CFI	Δ RMSEA
Równ. konfiguracyjna	199,582	129	0,000	0,027	0,950		
Równ. metryczna	239,865	147	0,000	0,029	0,934	0,016	0,002
Równ. strukturalna	280,103	153	0,000	0,034	0,910	0,040	0,007
Równ. skalarna	340,019	175	0,000	0,036	0,883	0,067	0,009

Tabela 29. *Równoważność międzygrupowa dla pomiaru wiary w sprawiedliwy świat w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114*

	Dopasowanie modelu wielogrupowego					Porównanie z modelem 1	
	χ^2	df	p	RMSEA (PU 90%)	CFI	Δ CFI	Δ RMSEA
Równ. konfiguracyjna	98,207	27	0,000	0,060	0,908		
Równ. metryczna	119,086	37	0,000	0,055	0,894	0,014	0,005
Równ. strukturalna	141,353	39	0,000	0,060	0,867	0,041	0,000
Równ. skalarna	199,327	51	0,000	0,063	0,808	0,100	0,003

Tabela 30. *Równoważność międzygrupowa dla pomiaru samooceny w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114*

	Dopasowanie modelu wielogrupowego					Porównanie z modelem 1	
	χ^2	df	p	RMSEA (PU 90%)	CFI	Δ CFI	Δ RMSEA
Równ. konfiguracyjna	1656,917	108	0,000	0,142	0,523		
Równ. metryczna	1286,553	126	0,000	0,114	0,642	0,119	0,028
Równ. strukturalna	2281,868	146	0,000	0,143	0,342	0,181	0,001
Równ. skalarna	3379,646	135	0,000	0,183	0,000	0,523	0,041

Co istotne, testowanie równoważności międzygrupowej skal przeprowadzone z wykluczeniem skal przetłumaczonych na potrzeby niniejszego projektu, tj. jedynie w grupach, dla których pomiar przeprowadzono w oparciu o narzędzia wcześniej już opublikowane (w przypadku *Regulatory Focus Questionnaire*: dla populacji niemieckiej i polskiej, zaś w przypadku *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: dla populacji niemieckiej i kolumbijskiej*), ujawniło analogiczny wzorzec wyników do zaprezentowanego w tabelach powyżej (odpowiednio dla *RFQ*: $\Delta CFI=0,016$ przy $\Delta RMSEA=0,002$; zaś dla *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*: $\Delta CFI=0,027$ przy $\Delta RMSEA=0,001$). Ustalenie charakteru różnic, których konsekwencją jest brak równoważności międzykulturowej narzędzi powyżej poziomu konfiguracyjnego wymaga odrębnych, szerokich analiz poświęconych poszczególnym konstruktom, których wyniki z jednej strony wskazywać by mogły na różnice w organizacji poszczególnych zmiennych w każdym z badanych w przedmiotowym projekcie warunków kulturowych (te zaś wynikać mogłyby zarówno z odmiennych społecznie i kulturowo doświadczeń w zakresie współdziałania, sprawiedliwości czy orientacji regulacyjnej w Niemczech, Kolumbii i Polsce, jak i odmiennego używania skal przez badanych w poszczególnych populacjach, np. w związku z różnicami idiomatycznymi w formułowaniu twierdzeń czy właściwym dla danego kontekstu kulturowego rozumieniem poszczególnych fraz w kwestionariuszu lub w końcu odmiennych w każdym z kulturowym kontekstów skalowaniem „zgody” lub „nie zgadzania się”).

Powyższe przypuszczenia wydają się wspierać wyniki analizy głównych składowych (o charakterze eksploracyjnym), przeprowadzone odrębnie dla każdej populacji i każdej ze skal, które ujawniły istnienie głębokich różnic strukturalnych we wszystkich wykorzystanych w badaniach narzędziach (zarówno na poziomie liczby zmienny latentnych, jak i przypisanych im wartości poszczególnych ładunków czynnikowych). Powyższe, choć wspierałoby hipotezy o istnieniu różnic pomiędzy badanymi kulturami, przesunąłoby ich badanie z myślenia w kategoriach różnic ilościowych (pomiędzy nasileniem poszczególnych zmiennych w poszczególnych krajach) w stronę analizy różnic jakościowych (strukturalnych i substancjalnych), wokół odmiennej organizacji konstruktyw w każdym z warunków kulturowych. Analizy czynnikowe metodą głównych składowych przeprowadzone dla poszczególnych skal

w każdej z badanych populacji, choć nie dostarczają wyjaśnień w wymienionym zakresie charakteru i zakresu międzykulturowych różnic, wskazują na ich istnienie conajmniej w zakresie wewnętrznej organizacji narzędzi.

Przedstawiona w tabeli 31 macierz struktury *Regulatory Focus Questionnaire* wskazuje, iż jedynie kolumbijska wersja skali charakteryzuje się analogiczną do oryginału, dwuczynnikową strukturą, w której jeden z czynników ładowany jest przez itemy: 2, 4, 5, 6 i 8 (co odpowiada ukierunkowaniu prewencyjnemu w myśl założeń teorii), zaś drugi przez itemy: 1, 3, 7, 9, 10 i 11 (co odpowiada ukierunkowaniu promocyjnemu w myśl założeń teorii). Ani dla wersji niemieckiej, opracowanej i opublikowanej przez Schmalbacha i Zengera (2017), ani dla wersji polskiej, w opracowaniu Bąka, Łaguny i Bondyra-Łuczki (2015), w przedmiotowym badaniu nie udało się potwierdzić dwuczynnikowej struktury kwestionariusza. Dla wersji niemieckiej uzyskano trzy główne składowe, zaś dla polskiej cztery, przy czym ładunki czynnikowe twierdzeń 8, 9 i 11 wydają się wskazywać na potencjalne źródło różnic w wersji polskiej, zaś ładunki czynnikowe twierdzeń 3, 10 i 11 w wersji niemieckiej.

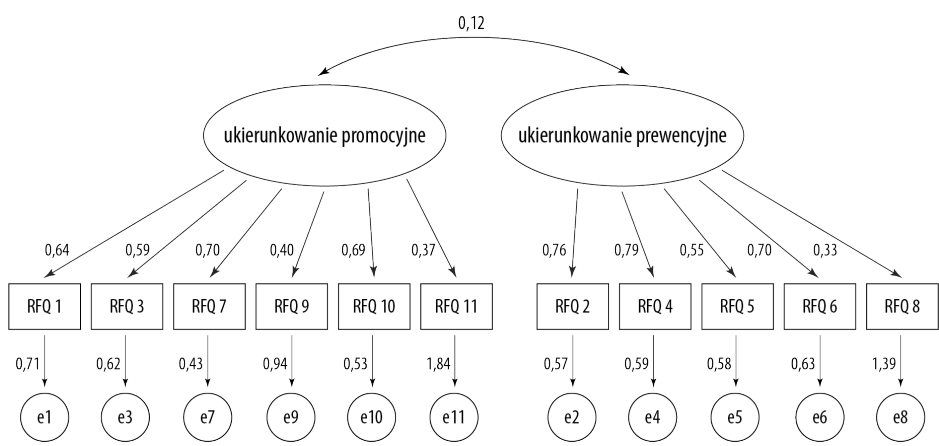
Tabela 31. Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń kwestionariusza *Regulatory Focus Questionnaire* w populacjach: polskiej ($N = 394$), i kolumbijskiej ($N = 372$), niemieckiej ($N = 388$) i polskiej ($N = 394$).

Twierdzenie	Kolumbia		Niemcy			Polska			
	1	2	1	2	3	1	2	3	4
1	0,179	0,679	0,017	0,657	0,181	0,027	0,625	0,251	0,291
2	0,823	-0,099	0,754	-0,214	-0,021	0,811	0,011	0,094	-0,050
3	-0,088	0,708	0,083	-0,115	0,750	-0,051	0,615	-0,223	0,329
4	0,825	0,010	0,642	0,151	0,151	0,790	-0,057	0,051	0,011
5	0,667	0,011	0,684	-0,114	0,131	0,763	0,103	-0,014	-0,099
6	0,777	0,119	0,695	0,037	0,052	0,834	0,070	0,054	0,093
7	0,065	0,760	-0,009	0,502	0,480	0,108	0,713	0,200	-0,135
8	0,435	0,125	0,596	0,282	-0,188	0,163	0,027	0,815	-0,058
9	0,083	0,515	-0,008	0,781	-0,059	-0,056	0,359	0,653	0,236
10	0,091	0,745	-0,032	0,113	0,678	0,037	0,787	0,092	-0,079
11	-0,053	0,503	0,118	0,250	0,390	-0,016	0,044	0,079	0,912

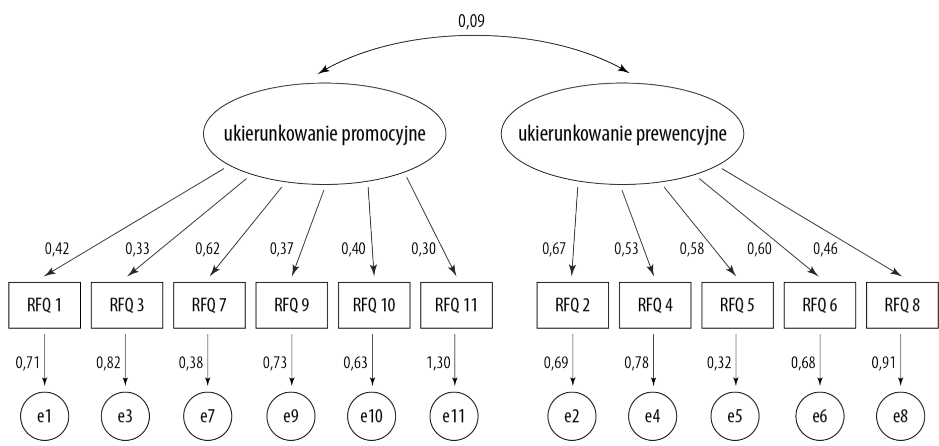
Konfirmacyjne analizy czynnikowe dla kwestionariusza RFQ (z nałożeniem na dane *theory-driven* założenia o istnieniu 2 czynników) ujawniły różnice w zakresie siły związków zmiennych latentnych z poszczególnymi i temami w badanych populacjach oraz korelacje zmiennych latentnych ze sobą, potwierdzając wewnątrzgrupowe zróżnicowanie organizacji konstruktów ukierunkowania promocyjnego i prewencyjnego w badanych populacjach. Wyniki konfirmacyjnych analiz czynnikowych dla poszczególnych populacji przedstawiają rysunki 1 – 3.

W populacji kolumbijskiej ukierunkowanie promocyjne w najmniejszym stopniu koreluje z itemami: 9 i 11 (wystandaryzowany współczynnik odpowiednio: $\beta=0,40$ i $\beta=0,37$), zaś prewencyjne z itemem 8 ($\beta=0,33$), podczas gdy w populacji polskiej najniższe współczynniki korelacji obserwowane są dla ukierunkowania promocyjnego z itemem 11 ($\beta=0,23$) oraz ukierunkowania prewencyjnego z itemem 8 ($\beta=0,22$). w populacji polskiej item 9 związany jest z ukierunkowaniem promocyjnym na zadowalającym poziomie ($\beta=0,51$). Analizy PCA, które wykluczają wzajemne korelacje wyodrębnionych metodą *data-driven* składowych pomiędzy sobą, wykazują, iż w próbie polskiej twierdzenia: 8, 9 i 11 ładują odrębną od dwóch pozostałych, trzecią (item 8 i 9) oraz czwartą główną składową (item 11), wskazując na odrębność tychże w skali w warunkach polskich. w próbie niemieckiej jedynie itemy: 3, 9 i 11 odbiegają pod względem siły związków od pozostałych w zakresie ukierunkowania promocyjnego (odpowiednio: $\beta=0,33$; $\beta=0,37$ oraz $\beta=0,30$), zaś dwa z nich: 3 i 11, w analizach PCA (wraz z itemem 10) ładują odrębną, trzecią składową. We wszystkich 3 populacjach zmienne latentne: ukierunkowanie promocyjne i prewencyjne są ze sobą skorelowane.

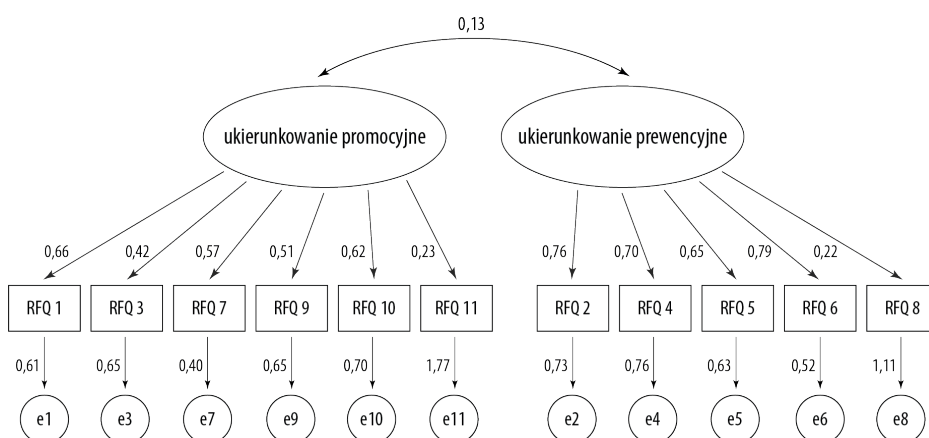
Rysunek 1. Wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie kolumbijskiej; (N=372).

Rysunek 2. Wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie niemieckiej; (N=388)

Rysunek 3. Wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie polskiej; (N=394)

Analogicznie macierze struktury skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* przeprowadzone metodą głównych składowych wskazują, iż dla żadnej z badanych wersji językowych skali nie udało się potwierdzić zakładanej teoretycznie, jednoczynnikowej struktury narzędzia (nawet w próbie niemieckiej, tj. w sytuacji, w której oryginalną wersją skali badana była populacja, dla której język w jakim została ona opracowana jest językiem natywnym). Co więcej, uzyskany pomiędzy populacjami wzorec wyników różni się pomiędzy Polską i Niemcami, a Kolumbią. Choć w żadnej z populacji nie potwierdziła się homogeniczna struktura skali, wyodrębnione czynniki w obu populacjach (polskiej i niemieckiej) cechuje identyczny wzorec struktury: twierdzenia 1 i 2 ładują składową 1, twierdzenia 4, 5 i 6 – składową 2, zaś twierdzenie 3 w podobnym stopniu ładuje obie. Od tego wzorca znacząco odbiega struktura skali dla Kolumbii, w której twierdzenia 1 i 6 ładują składową 1, twierdzenia 3 i 4 – składową 2, zaś twierdzenia 2 i 5 – w podobnym stopniu obie składowe.

Tabela 32. *Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń kwestionariusza Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w populacjach: polskiej (N = 394), i kolumbijskiej (N = 372), niemieckiej (N = 388) i polskiej (N = 394).*

Twierdzenie	Kolumbia		Niemcy		Polska	
	1	2	1	2	1	2
1	0,782	0,199	-0,003	0,878	-0,097	0,866
2	0,406	0,332	0,328	0,698	0,440	0,635
3	0,406	0,664	0,347	0,253	0,578	0,607
4	0,406	0,840	0,765	-0,093	0,709	0,267
5	0,406	0,530	0,614	0,278	0,643	0,172
6	0,841	-0,101	0,762	0,224	0,756	-0,093

W przypadku skali do badania samooceny Rosenberga (*Self-Esteem Scale*), uzyskane w badanych populacjach wyniki nie tylko nie potwierdzają homogenicznej struktury skali, ujawniając każdorazowo 2 składowe, ale też trudno jest zaobserwować ich jednoznaczny wzorzec, który okazywałby się powtarzalny pomiędzy badanymi populacjami, podczas gdy analizy czynnikowe skali *INDCOL 32* w populacji niemieckiej i kolumbijskiej (wersja polska zbudowana jest z 39 itemów) redukują analizowane zmienne odpowiednio do 10 i 11 głównych składowych.

Przy pomocy statystyki *F-Levene'a*, zweryfikowano homogeniczność wariancji poszczególnych zmiennych pomiędzy grupami (według narodowości badanych; por. Tabela 33). Uzyskane wyniki – istotne statystycznie różnice pomiędzy wariancjami w porównywanych grupach (wariancje międzygrupowe nie są jednorodne) oraz obserwowane różnice w zakresie rozkładów zmiennych pomiędzy grupami narodowościowymi (Tabela 34), wspierają hipotezy grupy H1 oraz H2, dotyczące istnienia międzygrupowych różnic w zakresie samooceny, wertykalnego i horyzontalnego kolektywizmu, wiary w sprawiedliwy świat oraz ukierunkowania relacyjnego promocyjnego i promocyjnego.

Tabela 33. *Testy normalności rozkładu zmiennych w badanych populacjach; N = 1114*

Zmienne	Grupa wg narodowości	N	Test Kołmogorowa-Smirnowa			Test Shapiro-Wilka		
			Statystyka	df	p	Statystyka	df	p
Ukierunkowanie promocyjne	Polska	394	0,080	394	0,001	0,989	394	0,056
	Niemcy	388	0,085	388	0,002	0,977	388	0,003
	Kolumbia	372	0,102	372	0,001	0,971	372	0,001
Ukierunkowanie prewencyjne	Polska	394	0,080	394	0,001	0,985	394	0,008
	Niemcy	388	0,090	388	0,001	0,980	388	0,009
	Kolumbia	372	0,094	372	0,001	0,970	372	0,001
Horyzontalny indywidualizm	Polska	394	0,052	394	0,091	0,973	394	0,001
	Niemcy	388	0,065	388	0,051	0,980	388	0,008
	Kolumbia	372	0,107	372	0,001	0,870	372	0,001
Wertykalny indywidualizm	Polska	394	0,065	394	0,011	0,992	394	0,177
	Niemcy	388	0,074	388	0,014	0,986	388	0,049
	Kolumbia	372	0,075	372	0,002	0,979	372	0,001
Horyzontalny kolektywizm	Polska	394	0,095	394	0,001	0,961	394	0,001
	Niemcy	388	0,059	388	0,098	0,970	388	0,001
	Kolumbia	372	0,118	372	0,001	0,897	372	0,001

Zmienne	Grupa wg narodowo- wości	N	Test Kołmogorowa-Smirnowa			Test Shapiro-Wilka		
			Staty- styka	df	p	Staty- styka	df	p
Werty- kalny kolekty- wizm	Polska	394	0,054	394	0,070	0,993	394	0,275
	Niemcy	388	0,048	388	0,200	0,993	388	0,519
	Kolumbia	372	0,063	372	0,023	0,982	372	0,004
Samooce- na	Polska	394	0,096	394	0,000	0,967	394	0,001
	Niemcy	388	0,073	388	0,016	0,980	388	0,009
	Kolumbia	372	0,130	372	0,001	0,906	372	0,001
Wiara w spra- wiedliwy świat	Polska	394	0,090	394	0,001	0,951	394	0,001
	Niemcy	388	0,100	388	0,001	0,933	388	0,001
	Kolumbia	372	0,084	372	0,001	0,983	372	0,006

Tabela 34. Statystyki F-Levene'a dla zmiennych w badanych populacjach; N = 1114

		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	p
Ukierun- kowanie promocyjne	Między grupami	444,017	2	222,009	394	0,001
	Wewnątrz grup	9554,628	1114	13,888	388	
	Ogółem	9998,645	1116		372	
Ukierun- kowanie prewencyjne	Między grupami	1342,436	2	671,218	394	0,001
	Wewnątrz grup	11710,050	1114	16,947	388	
	Ogółem	13052,486	1116		372	

		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	p
Horyzontalny indywidualizm	Między grupami	1,439	2	0,719	394	0,001
	Wewnątrz grup	10,814	1114	0,16	388	
	Ogółem	12,253	1116		372	
Wertykalny indywidualizm	Między grupami	2,310	2	1,155	394	0,001
	Wewnątrz grup	13,635	1114	0,20	388	
	Ogółem	15,945	1116		372	
Horyzontalny kolektywizm	Między grupami	0,435	1114	0,217	394	0,001
	Wewnątrz grup	11,702	1114	0,017	388	
	Ogółem	12,137	1116		372	
Wertykalny kolektywizm	Między grupami	0,440	2	0,220	394	0,001
	Wewnątrz grup	11,447	1114	0,017	388	
	Ogółem	11,887	1116		372	
Samoocena	Między grupami	10833,075	2	5416,537	394	0,001
	Wewnątrz grup	26835,199	1114	39,290	388	
	Ogółem	37668,274	1116		372	
Wiara w sprawiedliwy świat	Między grupami	2314,844	2		394	0,001
	Wewnątrz grup	16106,632	1114	1157,422	388	
	Ogółem	18,421,476	1116	23,275	372	

5.2 Dyskusja wyników

Wyniki analiz równoważności pomiarowej narzędzi w drodze MGFA dla wszystkich skal wykorzystanych w przedmiotowym badaniu wskazują na brak międzykulturowej równoważności narzędzi na wymaganym metrycznym i skalarnym poziomie, pociągając za sobą ograniczenia w zakresie porównań w nasileniu zmiennych oraz zachodzących pomiędzy nimi korelacji. Analizowane kultury różnią się (tym samym hipotezy 1 – 3 można by uznać za częściowo potwierdzone, natomiast charakter obserwowanych różnic nie może być opisany i powinien być przedmiotem odrębnych badań i studiów nad strukturą i sposobem korzystania ze skal w poszczególnych kulturach dla każdego z konstruktów odrębnie (hipotezy szczegółowe: $H_{1.1 - 1.6}$, $H_{2.1 - 2.2}$, $H_{3.1 - 3.3}$ nie są możliwe do zweryfikowania w ramach przedmiotowego badania, w związku z brakiem równoważności międzykulturowej zastosowanych w badaniu narzędzi).

Co istotne, na trudności z uzyskaniem wyższego niż konfiguralny poziomu równoważności skal wskazują również wyniki wcześniejszych badań międzykulturowych, prowadzonych zarówno z wykorzystaniem 32-itemowej skali *INDCOL* Triandisa, jak i RFQ Higginsa, czy *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* Dalbert. w realizowanych na populacji amerykańskiej, tajwańskiej i argentyńskiej badaniach z wykorzystaniem skali *INDCOL32* udało się uzyskać jedynie równoważność konfiguralną narzędzi (Chiou, 2001), zaś w badaniach Li i Aksoy (2007) na populacjach amerykańskiej i tureckiej, badaniach Soh i Leong (2002) na populacji singapurskiej i amerykańskiej czy badaniach Guo, Schwartz i McCabe (2008) na populacji białych Amerykanów i Amerykanów o hiszpańskich korzeniach: równoważność konfiguralną i metryczną. Podobnie trudności w zakresie potwierdzenia ekwiwalencji międzykulturowej powyżej poziomu metrycznego w badaniach z wykorzystaniem kwestionariusza RFQ na populacjach holenderskiej, serbskiej i chorwackiej notowali Andre i in. (2012), a nawet w badaniach na populacji amerykańskiej wśród przedstawicieli pochodzących z różnych stanów (Dystryktu Columbia, Alaski, stanu Delaware, Hawaje, Mississippi, Północna Dakota i Wyoming) Pula, Parks i Ross (2014). w badaniu Bąka (2017), w którym testowano z zastosowaniem analogicznych modeli strukturalnych na próbie międzykulturowej (polskiej

i włoskiej) hierarchiczny model samowiedzy standardów Ja, odwołujący się do koncepcji Higginsa, uzyskano równoważność modelu na poziomie metrycznym $\Delta CFI=0,002$ przy $\Delta RMSEA=0,011$), odmiennie niż w przypadku międzygrupowych analiz prowadzonych wyłącznie w próbie polskiej. w zakresie pomiaru samooceny z wykorzystaniem skali SES Rosenberga znane są z literatury trudności z ustaleniem struktury czynnikowej skali (1 czy 2) już na poziomie kulturowym, co może mieć związek z samą metodą (zastosowaniem negatywnych i pozytywnych twierdzeń; Tomas, Oliver, 1999), zaś w badaniach międzykulturowych – wynikać z różnic w zakresie organizacji samooceny w poszczególnych populacjach (Schmitt, Allik, 2005). Także niedawno opublikowane (2023) wyniki badań międzykulturowych z wykorzystaniem skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* (dla przekonanych osobistych i zgeneralizowanych) na populacjach: niemieckiej, rosyjskiej, brazylijskiej, tureckiej, australijskiej oraz amerykańskiej wskazują na brak wyższego niż metryczny poziomu równoważności skali (Bartholomaeus i in., 2023).

Przeprowadzone w ramach projektu badania oraz uzyskane wyniki jedynie częściowo potwierdzają hipotezy badawcze, prowadząc zasadniczo do dwóch wniosków. Nie udało się zweryfikować przypuszczenia Higginsa, iż zarówno ukierunkowanie regulacyjne (*regulatory focus*), jak i zgodność regulacyjna (*regulatory fit*) są ponadkulturowymi uniwersaliami (*universal principles of human functioning*), które z uwagi na swój związek z aktywnością celową człowieka i jej podstawowe znaczenie z perspektywy rozwoju jednostek, są fenomenem obserwowanym niezależnie od szerokości geograficznej. Założenie o istnieniu uniwersalnych w badanych populacjach wzorców relacji ukierunkowania regulacyjnego z samooceną, indywidualizmem i kolektywizmem oraz wiarą w sprawiedliwy świat przy jednoczesnym wewnętrznym zróżnicowaniu badanych populacji okazało się niemożliwe do potwierdzenia w związku z brakiem równoważności pomiarowej wykorzystanych narzędzi. Kontynuowanie badań w oparciu o konstrukty do badania których istnieją ekwiwalentne międzykulturowo narzędzia lub opracowanie takich wersji skal SES Rosenberga, RFQ Higginsa, INDCOL 32 Singelisa i Triandisa czy JWB Dalbert, które umożliwią prowadzenie badań w paradygmacie międzykulturowym, umożliwiłoby kontynuowanie prac nad istotą aktywności celowej z jednej strony, zaś natury regulatory focus z drugiej.

Odejście w myśleniu o konstrukcie orientacji regulacyjnej – w kontekście różnic kulturowych – od dychotomii promocja/prewencja w kierunku opisu podobieństw i różnic pomiędzy kulturami w zakresie, w jakim wspierają one korelaty komponenty promocyjnej versus prewencyjnej umożliwiłoby porównywanie kultur na wymiarach promocji i prewencji bez konieczności rozstrzygania o dominancie jednego z nich oraz opisywanie fenomenów związanych z aktywnością celową (*the way of coping the world*) w odniesieniu do tego, jak tworzące daną społeczność jednostki widzą siebie, świat i innych (*the ways of seeing the world*) w związku ze specyficznymi dla danego regionu wymaganiami, ograniczeniami i możliwościami na jednostki oddziałującymi (*environmental forces*). Szczególnie ciekawym więc, w kontekście związków samooceny ze wspólnotowością/sprawczością czy zachowawczością/otwartością na zmiany oraz cynizmem społecznym czy *wiarą w grze o sumie zeroowej*, zaś tychże z wiarą w sprawiedliwy i niesprawiedliwy świat społeczny oraz indywidualizmem i kolektywizmem, byłoby zweryfikowanie postawionych w pracy hipotez w odniesieniu do koncepcji aksjomatów społecznych (Bond i in., 2002; Leung, Bond, 2004), która wydaje się w swoich założeniach o uniwersalności zasad postrzegania i działania w świecie bliska myśleniu Higginsa o *regulatory focus* i *regulatory fit* jako ponadkulturowych uniwersaliach determinujących aktywność celową. Porównanie wpływu kultury na decyzje podejmowane w warunkach zgodności regulacyjnej (*regulatory fit*) z wpływem kultury na decyzje podejmowane w warunkach *non-fit* ujawnił bowiem moderujący, obecny we wszystkich badanych populacjach kompensacyjny wpływ kontekstu kulturowego na działania jednostek realizowane w oparciu o strategię czujności, wskazując tym samym, iż w sytuacjach, w których działamy w warunkach lęku, zorientowani na unikanie zagrożeń, jesteśmy bardziej wrażliwi na wpływ kontekstu kulturowego na decyzje, niż ma to miejsce w warunkach, w których działamy w poczuciu bezpieczeństwa, zorientowani na maksymalizowanie korzyści (wówczas ów efekt nie występuje). Powyższe stanowi kierunek dalszych badań nad konstruktami Higginsa w paradygmacie międzykulturowym.

Najistotniejszym ograniczeniem dla zastosowania uzyskanych w pracy wyników jest brak równoważności międzykulturowej wszystkich wykorzystanych w badaniu skal (kwestionariusza *Regulatory Focus Questionnaire*, Skali

Samooceny SES, kwestionariusza INDCOL 32 oraz kwestionariusza *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*). Seria wielogrupowych confirmacyjnych analiz czynnikowych dla trzech populacji łącznie (MGCFA) wykazała brak równoważności skal już na poziomie metrycznym, co oznacza, że uzyskane z zastosowaniem tych narzędzi wyniki nie mogą być wykorzystane do porównywania populacji ani pod względem siły korelacji, ani poziomu nasilenia zmiennych latentnych. Powyższe może prowadzić do ostrożnego wniosku, iż analizowane w badaniu kultury różnią się, natomiast charakter obserwowanych różnic nie może zostać opisany, o ile badania prowadzone będą z wykorzystaniem wyżej wymienionych skal. Charakter zaobserwowanych w niniejszym badaniu różnic powinien być przedmiotem odrębnych badań i studiów nad strukturą i sposobem korzystania przez badanych ze skal w poszczególnych kulturach dla każdego ze wskazanych konstruktów odrębnie.

Ponieważ analogiczne trudności z uzyskaniem ekwiwalencji międzykulturowej skal notowano także w innych badaniach (por. Chiou, 2001; Li, Aksoy, 2007; Soh, Leong, 2002 dla skali INDCOL 32; Andre i in., 2012; Pula i in., 2014; Bąk, 2017 dla kwestionariusza RFQ; Bartholomaeus i in., 2023 dla skali *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv*), zaś przeprowadzone w przedmiotowym badaniu analizy głównych składowych (o charakterze eksploracyjnym), odrębnie dla każdej populacji i każdej ze skal ujawniły istnienie głębokich różnic strukturalnych we wszystkich wykorzystanych w badaniach narzędziach (zarówno na poziomie liczby zmiennych latentnych, jak i przypisanych im wartości poszczególnych ładunków czynnikowych) wydaje się, że obserwowane różnice mogą mieć charakter jakościowy, strukturalny i substancjalny, związany z odmienną organizacją konstruktów w każdym z warunków kulturowych. Podstawowym kierunkiem dalszych badań w świetle uzyskanych w niniejszej pracy wyników, przy ostrożnym założeniu, iż *Regulatory Focus Questionnaire* oraz *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* można by uznać za równoważne na poziomie metrycznym w sytuacji, w której wartości ΔCFI dla RFQ wynosi 0=0,016, zaś dla *Glaube an eine gerechte Welt als Motiv* wynosi 0=0,014, były prace nad ustaleniem takiej struktury skal i brzemienia poszczególnych twierdzeń, które umożliwiłoby uzyskanie skal równoważnych strukturalnie.

Literatura przedmiotu dostarcza dowodów wskazujących, iż wiara w sprawiedliwy świat nie jest konstruktem jednowymiarowym oraz rekomendacji badania wiary w świat sprawiedliwy i niesprawiedliwy z zastosowaniem odrębnych narzędzi (Lench i Chang 2007; Dalbert 2001). Ograniczenie o którym mowa powyżej (w zakresie stosowania skal w badaniach międzykulturowych), w sposób oczywisty, dotyczy również przetłumaczonych na potrzeby niniejszego badania narzędzi, tj. wersji polskiej oraz kolumbijskiej skali *Glau-be an eine gerechte Welt ale Motiv* do badania konstruktu wiary w sprawiedliwy świat oraz wersji kolumbijskiej skali *Regulatory Focus Questionnaire*. Choć w tłumaczeniu z oryginału na języki narodowe starano się dochować staranności (zastosowano procedurę *translation-backtranslation*), a przeprowadzone analizy rzetelności i trafności skal wskazywały na zadowalające parametry psychometryczne narzędzi, skale te mogą znaleźć zastosowanie jedynie w badaniach na populacjach jednorodnych kulturowych. Na głęboki charakter różnic wskazują również wyniki MGCFA dla skali SES, która mimo iż na potrzeby niniejszej pracy nie była tłumaczona (skorzystano z opublikowanych wersji w językach narodowych), także nie okazała się równoważna powyżej poziomu konfiguralnego.

Innym istotnym ograniczeniem zrealizowanych badań są parametry poszczególnych prób narodowych, zarówno ze względu na ich liczebność, jak i fakt, iż złożone są one wyłącznie ze studentów, a więc grupy społecznej niereprezentatywnej dla całego społeczeństwa. Badania kwestionariuszowe zrealizowane odpowiednio na grupach: 284 uczestników w próbie polskiej, 292 uczestników w próbie kolumbijskiej oraz 288 uczestników w próbie niemieckiej, nie spełniają wymogu wielkości próby liczonej z uwzględnieniem 5% wariancji błędu (próba powinna liczyć 384 uczestników w każdej z badanych populacji; <https://www.naukowiec.org/dobor.html>).

Uwzględnienie w planie badań samoopisowych (1) reprezentatywnych prób o większej liczebności oraz (2) większej liczby populacji narodowych, silniej zróżnicowanych na wymiarach kulturowych oraz pod względem czynników środowiskowych, (3) uniwersalnych międzykulturowo konstruktów (i w konsekwencji powyższego: narzędzi o potwierdzonej międzykulturowej ekwiwalencji) zwłaszcza w świetle wyników uzyskanych w badaniach eksperymentalnych, potwierdzających ponadkulturowy charakter efektu zgodności

regulacyjnej oraz wskazujących na ponadkulturowy kompensacyjny wpływ kultury na efekt zgodności w warunkach *non-fit* (ukierunkowane promocyjnie jednostki działają w prewencyjnie torowanej sytuacji) wydaje się ważną implikacją do dalszych badań nad międzykulturowym charakterem zaproponowanych przez Higginsa konstruktów (*regulatory focus* i *regulatory fit*).

Choć kompensacyjny wpływ kultury na działanie jednostki w warunkach lęku i unikania zagrożeń sugerować mógłby związek *regulatory focus* z cynizmem społecznym (Bond i in., 2004), *grą o sumie zerowej* (Różycka-Tran, 2012), konserwatyzmem na poziomie jednostkowym (Schwartz, 2007) oraz wspólnotowością na poziomie kulturowym (Schwartz, 2004), czy problematyką władzy i więzi grupowych (takimi wymiarami, jak *dystans władzy*, *kolektywizm instytucjonalny*, *kolektywizm rodzinny* w modelu GLOBE; House, 2004), ponadkulturowy charakter tego konstruktu, w świetle uzyskanych w przedmiotowym badaniu wyników (w części samoopisowej) oraz wyników innych badań, coraz szerzej ukazujących pośredni i złożony, niekoniecznie jednokierunkowy, związek ukierunkowania regulacyjnego i zgodności regulacyjnej z procesami związanymi z Ja oraz aktywnością celową człowieka (por. Fatimah, Lee, Ferris, Young, 2024; Evans-Paulson i in., 2022; Haberman i in., 2022; Delegach, Katz-Navon; 2021; Hauser i in., 2018; Sassenrath, Sassenberg i Scheepers, 2016; Lin, Johnson, 2015) wydaje się być trudny do potwierdzenia. Jak wykazał Bąk (2017) bazowy dla *ukierunkowania regulacyjnego* model samowiedzy jest (w warunkach polskich) bardziej niż rzecz widział Higgins, zróżnicowany (postulowane i empirycznie zweryfikowane rozróżnienie na aspekty pozytywne i negatywne, a nie jedynie idealne i powinnościowe; konieczność analizowania standardów *Ja* nie tylko w kategoriach ich bieżącej realizacji, ale także oczekiwanej przyszłej osiągalności tj. prawdopodobieństwa urzeczywistnienia). Być może więc różnica pomiędzy promocją a prewencją jest nie tylko funkcjonalnej, ale również substancjalnej natury, co wydawałoby się zrozumiałe chociażby z perspektywy procesów adaptacji do warunków środowiskowych czy mechanizmów obrany Ja. Wiedza pochodząca z doświadczenia (promocja) i wiedza pochodząca z socjalizacji (prewencja) mogą mieć bowiem dla działania jednostek zupełnie inne znaczenia.

Spis rzeczy

Literatura

- Aaker, J. L., Lee, A. Y. (2001). „I” seek pleasures and „we” avoid pains: The role of self-regulatory goals in information processing and persuasion. *Journal of Consumer Research*, 28 (3), 33 – 49. <https://doi.org/10.1086/321946>
- Adamska K. (1997). Mapa rzeczywistości społecznej indywidualisty i kolektywisty - badania empiryczne. *Przegląd Psychologiczny*, 40, 3-4, 443-465.
- Adamska K., Retowski S, Konarski R. (2005). KIRH - kwestionariusz do pomiaru kolektywizmu i indywidualizmu równościowego oraz hierarchicznego, *Czasopismo Psychologiczne*, 11 (2), 179 – 189.
- Ajzen, I., Fishbein, M, (1977). Attitude-behavior relations: a theoretical analysis and review of empirical research, *Psychological Bulletin*, 84, 888 – 918. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.84.5.888>
- Allen, M. W., Ng, S. H., Leiser, D. (2005). Adult economic model and values survey: Cross-national differences in economic beliefs, *Journal of Economic Psychology*, 26(2), 159 – 185. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2004.02.004>
- Allport, G. W. (1937). *Personality: a psychological interpretation*. New York: Holt.
- Allport G. (1937), The functional autonomy of motives, *American Journal of Psychology*, 50, 141 – 156. <https://doi.org/10.1037/11305-008>
- Ambrosio, A. L., Sheehan, E. P., (1990). Factor analysis of the just world scale. *Journal of Social Psychology*, 130, 413 – 415. <https://doi.org/10.1080/00224545.1990.9924600>
- Anderson, V. (1992). For whom is this world just? Sexual orientation and AIDS. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 224 – 259.
- Andre, L., Thea T.D. P., van Vianen A.E.M., Joost Jansen in de Wal J.J., Petrović, Bunjevac T. (2019). Motivated by future and challenges: a cross-cultural study on adolescents’ investment in learning and career planning. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 168–185. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb01538.x>
- Avnet, T., Higgins, E. T. (2006). How regulatory fit affects value in consumer choices and opinions, *Journal of Marketing Research*, 43, 1 – 10. <https://doi.org/10.1509/jmkr.43.1.1>
- Avnet, T., Higgins, E. T. (2003). Locomotion, assessment, and regulatory fit: Value transfer from “how” to “what.” *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(5), 525–530. [https://doi.org/10.1016/S0022-1031\(03\)00027-1](https://doi.org/10.1016/S0022-1031(03)00027-1)

- Avnet, T., Laufer, D., Higgins, E. T. (2013). Are all experiences of fit created equal? Two paths to persuasion. *Journal of Consumer Psychology*, 23(3), 301–316. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2012.10.011>
- Bachman, J. G., O'Malley, P. M. (1986). Self-concept, self-esteem, and educational experiences: The frog pond revisited (again). *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 35 – 46. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.1.35>
- Baker N. V., Gregware P. R., Cassidy M. A. (1999). Family killing fields: Honor rationales in the murder of women. *Violence Against Women*, 5(2), 164–184. <https://doi.org/10.1177/107780129952005>
- Battistich, V., Solomon, D., Delucchi, K. (1993). Interaction processes and student outcomes in cooperative learning groups. *The Elementary School Journal*, 94, 19– 32. <https://doi.org/10.1086/461748>
- Baroja, J. C. (1966). Honour and Shame: A Historical Account of Several Conflicts, Honour and Shame (Red.), J. G. Peristiany, *Honour and shame: the values of Mediterranean society*, 79–137, London: Weidenfeld and Nicholson.
- Baroja, J. C. (1992). Religion, World Views, Social Classes and Honor During the Sixteenth and Seventeenth Centuries in Spain, Honour and Grace in Anthropology (Red.), J. G. Peristiany, J. Pitt-Rivers. *The Social Sciences and New Testament Interpretation*, 91 – 102. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barreiro, A., Etchezahar, E., & Prado-Gascó, V. J. (2014). Creencia global en un mundo justo: validación de la escala de Lipkus en estudiantes universitarios de la Ciudad de Buenos Aires. *Interdisciplinaria*, 21, 57-71. <https://doi.org/https://doi.org/10.16888/interd.2014.31.1.4>
- Bartholomaeus, J., Kiral Ucar, G., Donat, M., Nartova-Bochaver, S. , Thomas, K., (2023). Cross-cultural generalisability of the belief in a just world: Factor analytic and psychometric evidence from six countries, *Journal of Research in Personality*, 102, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104317>
- Bastounis, M., Leiser, D., Roland-Lévy, C. (2004). Psychosocial variables involved in the construction of lay thinking about the economy: Results of a cross-national survey. *Journal of Economic Psychology*, 25 (2), 263–278. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00198-8](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00198-8)
- Baas, M., De Dreu B., Nijstad, A. (2011). When Prevention Promotes Creativity: The Role of Mood, Regulatory Focus, and Regulatory Closure, *Journal of Personality and Social Psychology*, 100 (5), 794–809. <https://doi.org/10.1037/a0022981>
- Baryła, W., Wojciszke, B. (2000). Struktura i korelaty poczucia krzywdy Polaków w roku 1994 i 1998. *Czasopismo psychologiczne*, 6, 3-4, 267-276.
- Battistich, V., Solomon, D., Delucchi, K. (1993). Interaction processes and student outcomes in cooperative learning groups. *The Elementary School Journal*, 94, 19 – 32. <https://doi.org/10.1086/461748>
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., Vohs, K. D. (2003). Does high self- - esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1–44.

- Bąk, W. (2002). E. Tory Higginsa teoria rozbieżności ja. *Przegląd psychologiczny*, 46 (1), 39–55.
- Bąk, W. (2005). Emocjonalne korelaty rozbieżności JA – badania inspirowane teorią E. T. Higginsa. *Psychologia. Edukacja i Społeczeństwo*, 2, 27 – 39.
- Bąk, W. (2008). Teoria ukierunkowań regulacyjnych E. Tory Higginsa, *Roczniki Psychologiczne*, 2008, 7 – 38.
- Bąk, W. (2017). *Standardy Ja. Hierarchiczny model samowiedzy*. Warszawa: Liberi Libri.
- Bem D.J. (1972). Self-Perception Theory, *Advances in Experimental Social Psychology*, 6, 1972, 1 – 62. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60024-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60024-6)
- Berry, J. W. (1976). *Human ecology and cognitive style*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Bierhoff, H., Klein, R., Kramp, P. (1991). Evidence of the altruistic personality from data on accident research. *Journal of Personality*, 59, 263 – 280. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00776.x>
- Blascovich, J., Tamaka, J. (1991). Measures of self-esteem. (Red.) J. P. Robinson, P. R. Schaver, L. S. Wrightsman, *Measures of personality and social psychological attitudes*, 1, 115 – 160. New York: Academic Press.
- Bond, M. H., Leung, K. (2009). Cultural mapping of beliefs about the world and their application to a social psychology involving culture. Futureescaping. (Red.), R. S. Wyer, C. Chiu, Y. Hong, *Understanding culture. Theory, research, and application*, 109 – 125, New York, London: Psychology Press.
- Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K.K., De Carrasquel, S. R., Murakami, F., Yamaguchi, S., Bierbrauer, G., Singelis, T. M., Broer, M., Boen, F., Lambert, S. M., Ferreira, M. C., Noels, K. A., Van Bavel, J., Safdar, S., Zhang, J., Chen, L., Solcova, I., Lewis, J. R. (2004). Culture-Level Dimensions of Social Axioms and Their Correlates Across 41 Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(5), 548–570. <https://doi.org/10.1177/0022022104268388>
- Boski, P. (1992). o byciu Polakiem w ojczyźnie i zmianach tożsamości na obczyźnie. [w:] P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmiennosc kulturowa*, s.77–211. Warsaw: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Boski, P. (1994). Psychological analysis of a culture: Stability of core values among Poles in the motherland and Polish immigrants. *Polish Psychological Bulletin*, 25(4), 257–282.
- Boski, P. (2010). *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, Academica Wydawnictwo SWPS.
- Bourdieu, P. (1966), The Sentiment of Honour in Kabyle Society, (Red.), J. G. Peristiany, *Honour and Shame*, 191–241. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Brislin, R. W. (1986). The wording and translation of research instruments. (Red.) W. J. Lonner, J. W. Berry, *Cross-cultural research and methodology series, Field methods in cross-cultural research*, 8, 137 – 164, US: Sage Publications.

- Brown, J., Grover, J. (1998). The role of moderating variables between stressor exposure and being distressed in a sample of serving police officers. *Personality and Individual Differences*, 24, 181 – 185. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00156-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00156-6)
- Burkholder M.A (2008). Honor and Honors in Colonial Spanish America, (Red.), Lyman L. J., Lipsett-Rivera S., *The Faces of Honor: Sex, Shame, and Violence in Colonial Latin America*, Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Burroughs, J. E., Rindfleisch, A. (2002). Materialism and well-being: a conflicting values perspective. *Journal of Consumer Research*, 29(3), 348–370. <https://doi.org/10.1086/344429>
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219 – 229. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.1.219>
- Byrne, B. (2008). Testing for multigroup equivalence of a measuring instrument: a walk through the process. *Psicothema*, 20 (4), 872–882.
- Byrne, B. M., van de Vijver, F. J. R. (2010). Testing for Measurement and Structural Equivalence in Large-Scale Cross-Cultural Studies: Addressing the Issue of Nonequivalence. *International Journal of Testing*, 10 (2), 107–132. <https://doi.org/10.1080/15305051003637306>
- Cacioppo, J. T., Berntson, G. G. (1992). Social psychological contributions to the decade of the brain: Doctrine of multilevel analysis. *American Psychologist*, 47 (8), 1019 – 1028. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.47.8.1019>
- Camacho, C. J., Higgins, E. T., Luger, L. (2003). Moral value transfer from regulatory fit: What feels right is right and what feels wrong is wrong. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (3), 498 – 510. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.3.498>
- Campbell, D., Carr, S., MacLachlan, M. (2001). Attributing “third world poverty” in Australia and Malawi. *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 409 – 430. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2001.tb00203.x>
- Campbell, J. D., Fehr, B. A. (1990). Self-esteem and perceptions of conveyed impressions: Is negative affectivity associated with greater realism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.1.122>
- Chaiken, S., Stangor, C. (1987). Attitudes and attitude change, (Red.), M. R. Rosenzweig, L. W. Porter, *Annual review of psychology*, 38, 575–630.
- Chance, J. K. (1994), The Anthropology of Honor and Shame: Culture, Values, and Practice. *Semeia* 68: 139 – 151.
- Cieciuch, J. (2013) Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Schaloma Schwartz. *Psychologia Społeczna*. 8(1). 22-41.

- Cieciuch, J., Zalewski, Z. (2011) Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2).s. 251–262.
- Carpenter, S. (2000). Effects of cultural tightness and collectivism on self-concept and causal attributions. *Cross-Cultural Research*, 34, 38 – 56. <https://doi.org/10.1177/106939710003400103>
- Carver, C. S. (2001). Affect and the functional bases of behavior: On the dimensional structure of affective experience. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 345 – 356. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0504_4
- Carver, C. S. (2004). Negative affects deriving from the behavioral approach system. *Emotion*, 4, 3–22. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.4.1.3>
- Carver, C. S. (2004). Self-regulation of action and affect, (Red.), R. F. Baumeister, K. D. Vohs, *Handbook of self-regulation. Research, theory, and applications*, s. 13 – 39. New York–London: The Guilford Press.
- Carver, C. S., Lawrence, J. W., Scheier, M. F. (1999). Self-discrepancies and affect: Incorporating the role of feared selves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 783 – 792. <https://doi.org/10.1177/0146167299025007002>
- Carver, C. S., Scheier, M. F. (1998). *On the self-regulation of behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Carver, C. S., Sutton, S. K., Scheier, M. F. (2000). Action, emotion, and personality: Emerging conceptual integration. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 741 – 751. <https://doi.org/10.1177/0146167200268008>
- Cesario, J., Grant, H., Higgins, E. T. (2004). Regulatory fit and persuasion: Transfer from “feeling right”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 388 – 404. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.3.388>
- Cesario, J., Higgins, E. T. (2008). Making message recipients “feel right”: How nonverbal cues can increase persuasion. *Psychological Science*, 19(5), 415–420. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02102.x>
- Cesario, J., Higgins, E. T., Scholer, A. A. (2008). Regulatory fit and persuasion: Basic principles and remaining questions. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 444–463. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00055.x>
- Chick, G. (1997). Cultural complexity: The concept and its measurement. *Cross-Cultural Research*, 31, 275 – 307. <https://doi.org/10.1177/106939719703100401>
- Chiou, J. (2001). Horizontal and vertical individualism and collectivism among college students in the United States, Taiwan, and Argentina. *The Journal of Social Psychology*, 2001, 141, 667–678. <https://doi.org/10.1080/00224540109600580>

- Chen, F. F. (2007). Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance, *Structural Equation Modeling: a Multidisciplinary Journal*, 14:3, 464-504, <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>
- Cheung, G. W., Rensvold, R. B. (2002). Evaluating Goodness-of-Fit Indexes for Testing Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling: a Multidisciplinary Journal*, 9 (2), 233–255. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0902_5
- Clark M.S. (1984). Record Keeping in Two Types of Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 549 – 557. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.3.549>
- Clark M.S. (1985). Implications of Relationship Type for Understanding Compatibility,, (Red.), W. Ickes, *Compatible and Incompatible Relationships*. New York: Springer-Verlag.
- Clark M.S., Powell M.C., Mills J. (1986). Keeping Track of Needs in Communal and Exchange Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 333 – 338. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.2.333>
- Clark M.S., Powell M.C., Ouellette R., Milberg S. (1987). Recipient's Mood, Relationship Type, and Helping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 94 – 103. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.53.1.94>
- Cohen, D., Nisbett, R. E. (1994). Self-protection and the culture of honor: Explaining Southern violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20 (5), 551 – 567. <https://doi.org/10.1177/0146167294205012>
- Cohen, D., Nisbett, R. E. (1997) Field Experiments Examining the Culture of Honor: The Role of Institutions in Perpetuating Norms about Violence, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23 (11), 1188 – 1199. <https://doi.org/10.1177/01461672972311006>
- Cohen, D., Vandello, J., Rantilla, A. K. (1998). The sacred and the social: Cultures of honor and violence., (Red.), P. Gilbert & B. Andrews, *Series in affective science. Shame: Interpersonal behavior, psychopathology, and culture*, 261–282. Oxford University Press
- Conley, M. A., Higgins, E. T. (2018). Value from fit with distinct motivational field environments. *Basic and Applied Social Psychology*, 40(2), 61–72. <https://doi.org/10.1080/01973533.2018.1434653>
- Connors, J., Heaven, P. (1990). Belief in a just world and attitudes towards AIDS sufferers. *Journal of Social Psychology*, 130, 559 – 560. <https://doi.org/10.1080/00224545.1990.9924619>
- Cornwell, J. F. M., Higgins, E. T. (2016). Eager feelings and vigilant reasons: Regulatory focus differences in judging moral wrongs. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(3), 338–355. <https://doi.org/10.1037/xge0000136>
- Correia, I., Dalbert, C. (2007). Belief in a just world, justice concerns, and well-being at Portuguese schools. *European Journal of Psychology of Education*, 22, 421 – 437. <https://doi.org/10.1007/BF03173464>

- Correia, I., Dalbert, C. (2008). School bullying: Belief in a personal just world of bullies, victims and defenders. *European Psychologist*, 13, 249 – 254.
- Correia, I. , Kamble, S.V., Dalbert, C. (2009) Belief in a Just World and Well-Being of Bullies, Victims and Defenders: A Study with Portuguese and Indian Students. *Journal Anxiety, Stress and Coping. An International Journal*, 22, 497 – 508. <https://doi.org/10.1080/10615800902729242>
- Church, A. T. (2000). Culture and personality: Toward an integrated cultural trait psychology. *Journal of Personality*, 69, 651 – 703. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00112>
- Church, A. T., Lonner, W. J. (1998). The cross-cultural perspective in the study of personality: Rationale and current research. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 29, 32 – 62. <https://doi.org/10.1177/0022022198291003>
- Dalbert, C. (1993). Gefährdung des Wohlbefindens durch Arbeitsplatzunsicherheit: Eine Analyse der Einflußfaktoren Selbstwert und Gerechte-Welt-Glaube. *Zeitschrift für Gesundheitspsychologie*, 1, 235 – 253.
- Dalbert, C. (1998). Belief in a just world, well-being and coping with an unjust fate , (Red.), L. Montada, M. Lerner, *Responses to victimizations and belief in the just world*, 87 – 105, New York: Plenum.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally. *Social Justice Research*, 12, 79 – 98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dalbert, C. (2000). Beliefs in a just world questionnaire. , (Red.), J. Maltby, C.A. Lewis, A. Hill, *Commissioned reviews of 250 psychological Tests*, 461 – 465, Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press.
- Dalbert, C. (2001). *The justice motive as a personal resource: dealing with challenges and critical life events*. New York: Plenum.
- Dalbert, C. (2009). Belief in a just world. [w:] M. R. Leary, R. H. Hoyle (red.), *Handbook of individual differences in social behavior*, s. 288–297. New York: The Guilford Press.
- Dalbert, C., Fisch, U., Montada, L. (1992). Is inequality unjust? Evaluating women's career chances. *European Review of Applied Psychology*, 42, 11 – 17. <https://doi.org/10.1177/0022022196273003>
- Dalbert, C., Katona-Sallay, H. (1996). The “belief in a just world” construct in Hungary. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 27 , 293 – 314. <https://doi.org/10.1177/0022022196273003>
- Dalbert, C., Lipkus, I., Sallay, H., Goch, I. (2001). A just and an unjust world: structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30 , 561 – 577. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00055-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00055-6)
- Dalbert, C., Montada, L., Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen. *Psychologische Beiträge*, 29, 596 – 615.

- Dalbert, C., Stoeber, J. (2006). The personal belief in a just world and domain-specific beliefs about justice at school and in the family: a longitudinal study with adolescents. *International Journal of Behavioral Development*, 30(3), 200–207. <https://doi.org/10.1177/0165025406063638>
- Dalbert, C., Umlauf, S. (2009). The role of the justice motive in economic decision making. *Journal of Economic Psychology*, 30, 172–180. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.07.006>
- Dalbert, C., Yamauchi, L. (1994). Belief in a just world and attitudes toward immigrants and foreign workers: A cultural comparison between Hawaii and Germany. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1612 – 1626. <https://doi.org/10.1177/0165025406063638>
- Delegach, M., Katz-Navon, T. (2021). Regulatory foci and well-being: Coping flexibility and stressor appraisal as explanatory mechanisms. *International Journal of Stress Management*, 28(2), 117–129. <https://doi.org/10.1037/str0000219>
- Deng, Y., Wang, C. S., Aime, F., Wang, L., Sivanathan, N., Kim, Y. C. (2021). Culture and Patterns of Reciprocity: The Role of Exchange Type, Regulatory Focus, and Emotions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 47(1), 20–41. <https://doi.org/10.1177/0146167220913694>
- Díaz-Loving, R., Cruz-Torres, C. E., Armenta-Huarte, C., Reyes-Ruiz, N. E. (2018). Variations in horizontal and vertical individualism-collectivism in four regions of Mexico/Variaciones en el individualismo-colectivismo horizontal y vertical en cuatro regiones de México. *Revista de Psicología Social*, 33 (2), 329 – 356.
- Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68 (4), 653 – 663. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.653>
- Donghee, H., Hyewon, P., Seung-Yoon, R. (2021). The Role of Regulatory Focus and Emotion Recognition Bias in Cross-Cultural Negotiation. *Sustainability*, 13 (5), 2659, 1–20. <https://doi.org/10.3390/su13052659>
- Doliński, D. (1991). What is the Source of the belief in an unjust Polish world? *Polish Psychological Bulletin*, 22, 43 – 51.
- Doliński, D., Drogosz, M. (2011). Regulatory fit and voting. *Journal of Applied Social Psychology*, 41, 2673 – 2688.
- Doliński, D., Drogosz, M. (2007). Czy obywatele poszliby głosować przeciw? Regulacyjne nastawienie na promocyjną vs prewencyjną aktywność wyborczą. *Kolokwia Psychologiczne*, 16, 103 – 116.
- Doliński, D. (1996). The mystery of the Polish soul: B. W. Johnson's effect à rebours. *European Journal Of Social Psychology*, 26(6), 1001–1005. [https://doi.org/10.1002\(SICI\)1099-0992\(199611\)26:6<1001::A-ID-EJSP788>3.0.CO;2-P](https://doi.org/10.1002(SICI)1099-0992(199611)26:6<1001::A-ID-EJSP788>3.0.CO;2-P)

- Doliński, D. (2005). o tym, co pozytywnego może wynikać z narzekania, [w:] M. Drogosz (red.) *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają*, s. 53–68. Gdańsk: GWP.
- Doliński, D., Szmałajke, A. (1994). Samoutrudnianie. Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi. Olsztyn: Pracownia Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Dzuka, J., Dalbert, C. (2000). Well-being as a psychological indicator of health and in old age. *Studia Psychologica*, 42, 61 – 70.
- Elliot, A. J., Chirkov, V. I., Kim, Y., Sheldon, K. M. (2001). A cross-cultural analysis of avoidance (relative to approach) personal goals. *Psychological Science*, 12, 505 – 510. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00393>
- Evans-Paulson, R., Widman, L., Javidi, H., Lipsey, N. (2022). Examining the efficacy of STD testing public health messages tailored to youth's regulatory focus. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 28(4), 835–848. <https://doi.org/10.1037/xap0000421>
- Falkowski, A. (2000). Spostrzeganie jako mechanizm tworzenia doświadczenia za pomocą zmysłów, (Red.), Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 2, 25 – 55, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Fatimah, S., Lee, H. W., Ferris, D. L., & Young, H. R. (2024). a regulatory focus theory perspective on the dynamics between action and power. *Journal of Applied Psychology*. Advance online publication. <https://dx.doi.org/10.1037/apl0001198>
- Fazio, R. H. (2007). Attitudes as object-evaluation associations of varying strength. *Social Cognition*, 25(5), 603–637. <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.5.603>
- Fellner, B., Holler, M., Kirchler, E., Schabmann, A. (2007). Regulatory Focus Scale (RFS): Development of a Scale to Record Dispositional Regulatory Focus. *Swiss Journal of Psychology*. 66(2), s. 109–116 <https://doi.org/10.1024/1421-0185.66.2.109>
- Fischer, A. H., Manstead, A. S. R., Rodriguez Mosquera, P. M. (1999). The role of honour- related vs. individualistic values in conceptualising pride, shame, and anger: Spanish and Dutch cultural prototypes. *Cognition and Emotion*, 13(2), 149–179. <https://doi.org/10.1080/026999399379311>
- Florack, A., Scarabis, M. (2006). How advertising claims affect brand preferences and category-brand associations: The role of regulatory fit. *Psychology and Marketing*, 23, 741–755. <https://doi.org/10.1002/mar.20127>
- Fransen, M. L., Reinders, M. J., Bartels, J., Maassen, R. L. (2010). The influence of regulatory fit on evaluation and intentions to buy genetically modified foods: The mediating role of social identification. *Journal of Marketing Communications*, 16(1-2), 5–20. <https://doi.org/10.1080/13527260903342696>

- Freitas, A. L., Higgins, E. T. (2002). Enjoying goal-directed action: The role of regulatory fit. *Psychological Science*, 13, 1 – 6. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00401>
- Freitas, A. L., Liberman, N., Salovey, P., Higgins, E. T. (2002). When to begin? Regulatory focus and initiating goal pursuit. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 121 – 130. <https://doi.org/10.1177/0146167202281011>
- Friedman, R. S., Förster, J. (2001) The Effects of Promotion and Prevention Cues on Creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1001-1013. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.1001>
- Förster, J., Higgins, E. T. (2005). How global versus local perception fits regulatory focus. *Psychological Science*, 16(8), 631–636. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01586.x>
- Frijda, N. H., Kuipers, P., Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (2), 212 – 228. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.2.212>
- Fulmer, C. A., Gelfand, M. J., Kim-Prieto, C., Diener, E., Pierro, A., Higgins, E. T. (2010). On “Feeling Right” in Cultural Contexts: How Person-Culture Match Affects Self-Esteem and Subjective Well-Being. *Psychological Science*, 21(11), 1563-1569. <https://doi.org/10.1177/0956797610384742>
- Furnham, A. (1985). Just world beliefs in an unjust society: a cross-cultural comparison. *European Journal of Social Psychology*, 15, 363 – 366. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420150310>
- Furnham, A. (1991). Just world beliefs in twelve societies. *Journal of Social Psychology*, 133, 317 – 329. <https://doi.org/10.1080/00224545.1993.9712149>
- Furnham, A. (1992). Relationship knowledge and attitudes towards AIDS. *Psychological Reports*, 71, 1149 – 1150. <https://doi.org/10.2466/PRO.71.8.1149-1150>
- Furnham, A. (1995). The just world, charitable giving and attitudes to disability. *Personality and Individual Differences*, 19, 577 – 583. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(95\)00090-5](https://doi.org/10.1016/0191-8869(95)00090-5)
- Furnham, A. (1998). Measuring beliefs in a just world, (Red.), L. Montada, M. Lerner, Responses to victimizations and belief in the just world, 141 – 162, New York: Plenum.
- Furnham, A. (2003). Belief in a just world: research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 34 (5), 795 – 817. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00072-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00072-7)
- Furnham, A., Cheng, H. (2000). Perceived parental behaviour, self-esteem and happiness. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 35 (10), 463 – 470. <https://doi.org/10.1007/s001270050265>
- Furnham, A., Proctor, E. (1989). Belief in a just world: review and critique of the individual difference literature. *British Journal of Social Psychology*, 28, 365 – 384. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1989.tb00880.x>
- Furnham, A., Proctor, E. (1992). Sphere-specific just world beliefs and attitudes to AIDS. *Human Relations*, 45. 265 – 280. <https://doi.org/10.1177/001872679204500303>

- Garaigordobil M., Durá A., Pérez J.I. (2005), Psychopathological symptoms, behavioural problems, and self-concept/self-esteem: A study of adolescents aged 14 to 17 years old, *Anuario de Psicología Clínica y de la Salud / Annals of Clinical and Health Psychology*, 1, 53 – 63.
- Gebauer, J. E., Wagner, J., Sedikides, C., Neberich, W. (2013). Agency-communion and self-esteem relations are moderated by culture, religiosity, age, and sex: Evidence for the „self-centrality breeds self-enhancement” principle. *Journal of Personality*. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00807.x>
- Gelfand, M. J., Raver, R. L., Nishii, L., Leslie, L. M., Lun, J., Lim, B. C., & Van de Vliert, E. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study. *Science*, 332 (6033), 1100 – 1104. <https://doi.org/10.1126/science.1197754>
- Gilmore, D. D. (1987). *Aggression and community: Paradoxes of Andalusian culture*. Yale University Press.
- Glennon, F., Joseph, S., Hunter, J. (1993). Just world beliefs in unjust societies: Northern Ireland. *The Journal of Social Psychology*, 133, 591 – 592. <https://doi.org/10.1080/00224545.1993.9712189>
- Gómez-Lugo, M., Espada, J. P., Morales, A., Marchal-Bertrand, L., Soler, F., Vallejo- Medina, P. (2016). Adaptation, Validation, Reliability and Factorial Equivalence of the Rosenberg Self-Esteem Scale in Colombian and Spanish Population. *Spanish Journal of Psychology*, 19, s. 1-12 <https://doi.org/10.1017/sjp.2016.67>
- González-Pienda, J.A., Núñez Pérez, C., Glez-Pumariega S., García-García M.S. (1997). *Psicothema*, 12 (31), 271 – 289.
- Goldberg L. R. (2006) The international personality item pool and the future of public- domain personality measures. *Journal of Research in Personality*. 40, 84 – 96. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.007>
- Gouveia, V. V., Clemente, M., Espinosa, P. (2003). The Horizontal and Vertical Attributes of Individualism and Collectivism in a Spanish Population. *The Journal of Social Psychology*, 143 (1), 43–63. <https://doi.org/10.1080/00224540309598430>
- Greenfield, P. (2000). Three approaches to the psychology of culture: Where do they come from? Where can they go? *Asian Journal of Social Psychology*, 3, 223 – 240. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00066>
- Greenfield, P. M., Keller, H., Fuligni, A., Maynard, A. (2003). Cultural Pathways through Universal Development. *Annual Review of Psychology*, 54, 461 – 490.
- Guo, X., Schwartz, S., McCabe, M. (2008). Aging, gender, and self: Dimensionality and measurement invariance analysis on Self-Construct. *Self and Identity*, 7, 1 – 24. <https://doi.org/10.1080/15298860600926873>
- Haberman, A., Gilead, M., Higgins, T. E. (2022). Just be yourself? Regulatory focus moderates the effects of societal standards attainment on personal well-being. *Motivation Science*, 8(3), 252–267. <https://doi.org/10.1037/mot0000264>

- Hafer, C., Olson, J. (1998). Individual differences in beliefs in a just world and responses to personal misfortune. L. Montada, M. Lerner, *Responses to victimizations and belief in the just world*, 65 – 86. New York: Plenum.
- Hancock, P.A., Kessler, T.T., Kaplan, A.D., Stowers, K., Brill, J.C., Billings, D.R., Schaefer, K.E., Szalma, J.L.(2023) How and why humans trust: a meta-analysis and elaborated model. *Frontiers in Psychology*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1081086>.
- Hauser, A., Weisweiler, S., Frey, D. (2018). Does the motivational orientation matter? a regulatory focus perspective on work-life enrichment and work-life conflict. *International Journal of Stress Management*, 25(4), 357–376. <https://doi.org/10.1037/str0000074>
- Herkovitz, M. J. (1955). *Cultural anthropology*. New York: Knopf.
- Herman, A., Reiter-Palmon, R. (2011). The effect of regulatory focus on idea generation and idea evaluation. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 5(1), 13–20. <https://doi.org/10.1037/a0018587>
- Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 3, 319 – 340. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.03>
- Higgins, E.T. (1989). Continuities and discontinuities in self-regulatory and self-evaluative processes: A developmental theory relating self and affect. *Journal of Personality*, 57, 407 – 444. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1989.tb00488.x>
- Higgins E. T. (1996). The “self digest”: Self knowledge serving self- regulatory functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 6, 1062 – 1083. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.6.1062>
- Higgins, E. T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52, 1280 – 1300. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.12.1280>
- Higgins, E. T. (1999). When do self-discrepancies have specific relations to emotions? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1313 – 1317. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1313>
- Higgins, E. T. (2000). Making a good decision: Value from fit. *American Psychologist*, 55, 1217 – 1230. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.11.1217>
- Higgins, E. T. (2018). What distinguishes promotion and prevention? Attaining “+1” from “0” as non-gain versus maintaining “0” as non-loss. *Polish Psychological Bulletin*, 49(1), 40–49. <https://doi.org/10.24425/119470>
- Higgins, E.T., Idson, L. C., Freitas, A. L., Spiegel, S., Molden, D. C. (2003). Transfer of value from fit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1140–1153. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.6.1140>

- Higgins, E. Kruglanski, A., Pierro, A. (2003). Regulatory Mode: Locomotion and Assessment as Distinct Orientations. *Advances in Experimental Social Psychology*, 35, 293-344. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(03\)01005-0](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(03)01005-0).
- Higgins, E. T., Friedman, R., Harlow, R. E., Idson, L. C., Ayduk, O. N., Taylor, A. (2001). Achievement Orientations from Subjective Histories of Success: Promotion Pride versus Prevention Pride. *European Journal of Social Psychology*, 31(1), 3-23. <https://doi.org/10.1002/ejsp.27>
- Higgins, E. T. (2002). How self-regulation creates distinct values: The case of promotion and prevention decision making. *Journal of Consumer Psychology*, 12, 177 – 191. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1203_01
- Higgins, E.T. (2006). Value from hedonic experience and engagement. *Psychological Review*, 113, 439 – 460. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.113.3.439>
- Higgins, E. T. (2008). Culture and personality: Variability across universal motives as the missing link. *Social and personality psychology compass*, 2(2), 608-634. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00075.x>
- Higgins E. T. (2014), *Beyond pleasure and pain*, Nwe York: Oxford Univeristy Press.
- Higgins, E. T., Idson, L. C., Freitas, A. L., Spiegel, S., Molden, D. C. (2003). Transfer of value from fit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1140–1153. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.6.1140>
- Higgins E. T., Klein R., Strauman T. (1985). Self concept discrepancy theory: A psychological model for distinguishing among different aspects of depression and anxiety. *Social cognition*, 3, 51 – 76. <https://doi.org/10.1521/soco.1985.3.1.51>
- Higgins, E. T., Pierro, A., Kruglanski, A. W. (2008). Re-thinking culture and personality: How self-regulatory universals create cross-cultural differences, (Red.), Sorrentino, R. *Handbook of motivation and cognition within and across cultures*. 161 – 190. New York; Academic Press.
- Higgins E.T., Pittman T. (2008), Motives of the human animal: Comprehending, managing, and sharing inner states, *Annual Review of Pyschology*, 59, 361 – 385.
- Higgins E. T., Roney C. J., Crowe E., Hymes C. (1994). Ideal versus ought predilections for approach and avoidance: Distinct self-regulatory systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 2, 276 – 286. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.66.2.276>
- Higgins, E. T., Shah, J., Friedman, R. (1997). Emotional responses to goal attainment: Strength of regulatory focus as moderator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (3), 515 – 525. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.3.515>

- Higgins E. T., Tykociński O. (1992). Self – discrepancies and biographical memory: personality and cognition at the level of psychological situation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 527 – 535. <https://doi.org/10.1177/0146167294201011>
- Hofstede G. (2000), *Kultura i Organizacje*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences*. London: Sage.
- Hofstede, G., Bond, M. H. (1984). Hofstede's culture dimensions: An independent validation using Rokeach's Value Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15(4), 417–433. <https://doi.org/10.1177/0022002184015004003>
- Hyland, M. E., Dann, P. L. (1987). Exploratory factor analysis of the Just World Scale using British undergraduates. *British Journal of Social Psychology*, 26(1), 73–77. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1987.tb00762.x>
- Idson, L. C., Liberman, N., Higgins, E. T. (2000). Distinguishing gains from nonlosses and losses from non-gains: A regulatory focus perspective on hedonic intensity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 252 – 274. <https://doi.org/10.1006/jesp.1999.1402>
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iyengar, S. S., Lepper, M. R. (1999). Rethinking the value of choice: a cultural perspective on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 349– 366. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.3.349>
- Kahneman, D. (2013). *Thinking fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux: New York.
- Kahneman, D., Diener, E., Schwarz, N. (1999). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. Russell Sage Foundation.
- Keller, J., Kesberg, R. (2017). Regulatory focus and human values. *Psihologija*, 50(2), 157–186. <https://doi.org/10.2298/PSI160809004K>
- Klatt, S., Noël, B. (2020). Regulatory focus in sport revisited: Does the exact wording of instructions really matter? *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 9(4), 532–542. <https://doi.org/10.1037/spy0000195>
- Kluckhohn, K. (1954). Culture and behavior. In G. Lindzey, (Red.), *Handbook of social psychology*, 2, 921 – 976. Cambridge: Addison-Wesley.
- Koenig, A. M., Cesario, J., Molden, D. C., Kosloff, S., Higgins, E. T. (2009). Incidental experiences of regulatory fit and the processing of persuasive appeals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(10), 1342–1355. <https://doi.org/10.1177/0146167209339076>

- Kofta, M., Doliński, D. (2000). Poznawcze podejście do osobowości, (Red.), J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 2, 561 – 600, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- Kristiansen, C. M., Giulietti, R. (1990). Perceptions of wife abuse: Effects of gender, attitudes toward women, and just-world beliefs among college students. *Psychology of Women Quarterly*, 14(2), 177–189. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1990.tb00013.x>
- Kruglanski, A. W., Thompson, E. P., Higgins, E. T., Atash, M. N., Pierro, A., Shah, J. Y., Spiegel, S. (2000). To “do the right thing” or to “just do it”: Locomotion and assessment as distinct self-regulatory imperatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 793–815. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.5.793>
- Ku, X., Cha, S. E., Jeong, J., Kim, N., Kim, Y., Kim, J. H., Choi, I. (2023). “Why rush to get vaccinated earlier?”: Regulatory focus and COVID-19 vaccination. *Health Psychology*, 42(8), 615–623. <https://doi.org/10.1037/hea0001237>
- Kurman, J., Liem, G. A., Ivancovsky, T., Morio, H., Lee, J. (2015). Regulatory Focus as an Explanatory Variable for Cross-Cultural Differences in Achievement-Related Behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(2), 171-190. <https://doi.org/10.1177/0022022114558090>
- Kurman J., Hui C. M (2011), Promotion, prevention or both: Regulatory focus and culture revisited, *Online Readings in Psychology and Culture*, 5 (3), 1 – 16. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1109>
- Kurman, J., Hui, C. M. (2012). Regulatory focus, culture, and two strategies of coping with failures. *European Journal of Social Psychology*, 42, 482 – 489. <https://doi.org/10.1177/0022022116638172>
- Kurman, J., Hui, C. M., Dan, O. (2012). Changing the World Through Changing the Self: Understanding a New Control Strategy Through Self-Reported Coping Plans in Two Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(1), 15-22. <https://doi.org/10.1177/0022022110388565>
- Kurman J., Sriram N. (2002) Interrelationships among vertical and horizontal collectivism, modesty, and self-enhancement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33 (1), 71 – 87. <https://doi.org/10.1177/0022022102033001005>
- Kwiatkowska A. (2009), Zróżnicowanie kulturowe świata a rozwój gospodarczy czy mapa bogactwa i biedy pokrywa się z kulturową mapą świata?, *Zeszyty Naukowe WSZIP*, 4 (33), 5 – 32.
- Kwiatkowska, A., Grzymała-Moszczyńska, H. (2008). Psychologia międzykulturowa. (Red.), J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 2, 449-496, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Laca, F. A., Mejia, J. C., Mayoral, E. G. Yanez, C. L. (2012). Violence related attitudes, horizontal individualism and collectivism in young mexicans. *Psychology Journal*, 9(1), 2-12.
- Lachowicz-Tabaczek, K., Śniecińska, J. (2011). Self-concept and self-esteem: How the content of the self-concept reveals sources and functions of self-esteem. *Polish Psychological Bulletin*, 42 (1), 24–35.

- Lachowicz-Tabaczek, K., Śniecińska, J. (2014) On Knowing When to Engage: How Activation of Self-motives Moderates the Relationship between Self-esteem and Task Performance. *Self and Identity*, 13 (3), 322 – 333. <https://doi.org/10.1080/15298868.2013.822542>
- Lanaj, K., Chang, C.-H., Johnson, R. E. (2012). Regulatory focus and work-related outcomes: A review and metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 138, 998 – 1034. <https://doi.org/10.1037/a0027723>
- Lalwani, A. K., Shavitt, S. (2009). The “me” I claim to be: Cultural self-construal elicits self-presentational goal pursuit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97 (1), 88 – 102. <https://doi.org/10.1037/a0014100>
- Lee, S. (2020). Regulatory focus and corporate investment. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 13(2), 84–99. <https://doi.org/10.1037/npe0000128>
- Lee, A. Y., Aaker, J. L. (2004). Bringing the frame into focus: The influence of regulatory fit on processing fluency and persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 205–218. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.205>
- Lee, A. Y., Keller, P. A., Sternthal, B. (2010). Value from regulatory construal fit: The persuasive impact of fit between consumer goals and message concreteness. *Journal of Consumer Research*, 36(5), 735–747. <https://doi.org/10.1086/605591>
- Lee, A. Y., Aaker, J. L., Gardner, W. L. (2000). The pleasures and pains of distinct self- construals: The role of interdependence in regulatory focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1122 – 1134. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.6.1122>
- Lee, A. Y., Higgins E.T. (2009). The Persuasive Power of Regulatory Fit, (Ed.) M. Wanke,, *Frontiers of Social Psychology: Social Psychology of Consumer Behavior*, 319–332, New York: Psychology Press
- Lee, A.Y., Sternthal B. (1999). The Effects of Positive Mood on Memory, *Journal of Consumer Research*, 26, 115 – 127. <https://doi.org/10.1086/209554>
- Lench, H. C., Chang, E. S. (2007). Belief in an Unjust World: When Beliefs in a Just World Fail. *Journal of Personality Assessment*, 89(2), 126–135. <https://doi.org/10.1080/00223890701468477>
- Lerner, M. (1965). Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 355 – 360. <https://doi.org/10.1037/h0021806>
- Lerner, M., Miller, D. (1978). Just world research and the attribution process: looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85, 1030 – 1051. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.5.1030>
- Leung, K., Bond, M. H. (2004). Social Axioms: a Model for Social Beliefs in Multicultural Perspective. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 36, 119–197). [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(04\)36003-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(04)36003-X)

- Li, F., Aksoy, L. (2007). Dimensionality of individualism– collectivism and measurement equivalence of Triandis and Gelfand's Scale. *Journal of Business and Psychology*, 21, 313-329. <https://doi.org/10.1007/s10869-006-9031-8>
- Lin, Sz-H., Johnson, R.E. (2015). a Suggestion to Improve a Day Keeps Your Depletion Away: Examining Promotive and Prohibitive Voice Behaviors Within a Regulatory Focus and Ego Depletion Framework. *Journal of Applied Psychology*, 100(5), 1381–1397 <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000018>
- Liberman, N., Idson, L. C., Camacho, C. J., Higgins, E. T. (1999). Promotion and prevention choices between stability and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1135 – 1145. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1135>
- Liberman, N., Molden, D. C., Idson, L. C., Higgins, E. T. (2001). Promotion and prevention focus on alternative hypotheses: Implication for attributional functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 5 – 18. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.1.5>
- Lambert, A., Burroughs, T., & Nguyen, T. (1999). Perceptions of risk and the buffering : the role of just world beliefs and right-wing authoritarianism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 643 – 656. <https://doi.org/10.1177/0146167299025006001>
- Lanaj, K., Chang, C.-H.D., Johnson, R. E. (2012). Regulatory focus and work-related outcomes: a review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138(5), 998–1034. <https://doi.org/10.1037/a0027723>
- Larionov, P., Mudło-Głagolska, K. (2021). Polish Adaptation of the Personal and General Belief in a Just World Scales. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 34(2), 245–264. <https://doi.org/10.17951/j.2021.34.2.245-264>
- Lerner, M. J. (1997). What Does the Belief in a Just World Protect Us From: The Dread of Death or the Fear of Understanding Suffering? *Psychological Inquiry*, 8(1), 29–32. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0801_5
- Lipkus, I. (1991). The construction and preliminary validation of a global belief in a just world scale and the exploratory analysis of the multidimensional belief in a just world scale. *Personality and Individual Differences*, 12, 1171 – 1178. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90081-L](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90081-L)
- Lipkus, I., Bissonnette, V. (1996). Relationships among the belief in a just world, willingness to accommodate and marital well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 1943 – 1956.
- Lipkus, I., Bissonnette, V. (1998). The belief in a just world willingness to accommodate among married and dating couples, (Red.), L. Montada, M. Lerner, *Responses to victimizations and belief in the just world*, 127 – 138, New York: Plenum.

- Lipkus, I., Dalbert, C., Siegler, I. (1996). The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus others: implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 666 – 677. <https://doi.org/10.1177/0146167296227002>
- Lipkus, I., Siegler, I. (1993). The belief in a just world and perceptions of discrimination. *Journal of Psychology*, 127, 465 – 474. <https://doi.org/10.1080/00223980.1993.9915583>
- Lipsett-Rivera S. (2008). A Slap in the Face of Honor: Social Transgression and Women in Late Colonial America, (Red.), L.L. Johnson and S. Lipsett-Rivera, *The Faces of Honor: Sex, Shame, and Violence in Colonial Latin America*, Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.
- Lockwood, P., Chasteen, A. L., Wong, C. (2005). Age and regulatory focus determine preferences for health-related role models. *Psychology and Aging*, 20, 376 – 389. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.20.3.376>
- Lockwood, P., Jordan, C. H., Kunda, Z. (2002). Motivation by positive or negative role models: Regulatory focus determines who will best inspire us. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 854 – 864. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.4.854>
- Lockwood, P., Matthews, J. (2007). The self as a social comparer, (Red.), C. Sedikides, S. J. Spencer, *The self*, 95 – 113. New York–Hove: Psychology Press.
- Łaguna M., Lachowicz-Tabaczek K, Dzwonkowska I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody, *Psychologia Społeczna*, 2 (04) ,164 – 176.
- Mącik, D., Cwynar, M., Pleban, P., Pliś, A. (2018). Rodzaj samoregulacji w zależności od płci i temperamentu u osób we wczesnej dorosłości. <https://doi.org/10.17951/j.2017.30.3.77>.
- Maes, J. (1998). Immanent justice and ultimate justice: Two ways of believing in justice. [w:] L. Montada, M. J. Lerner (red.), *Responses to victimizations and belief in a just world* (pp. 9–40). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6418-5_2
- Manstead, A. S., Tetlock, P. E. (1989). Cognitive appraisals and emotional experience: Further evidence. *Cognition and Emotion*, 3(3), 225–239. <https://doi.org/10.1080/02699938908415243>
- Markus H.R., Kitayama S. (1991). Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*, 98, 224 – 125. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.293>
- Markus, H. R., Kitayama, S. (1994). The cultural shaping of emotion: a conceptual framework. In S. Kitayama & H. R. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 339–351).

- American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10152-020>
- Markus H.R., Wurf E. (1987). The Dynamic Self-Concept: A Social Psychological Perspective. *Annual Reviews Psychology*, 38, 299 – 133
- Markman, A. B., Baldwin, G. C., Maddox, W. T. (2005). The Interaction of Payoff Structure and Regulatory Focus in Classification. *Psychological Science*, 16 (11), 852 – 1855. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01625.x>
- Martin-Albo, J. Núñez, J. L., Navarro, J. G., Grijalvo, F. (2007). The Rosenberg Self- Esteem Scale: Translation and validation in university students. *The Spanish Journal of Psychology*, 10, 1458 – 1467. <https://doi.org/10.1017/s1138741600006727>
- McCrae, R. R., Löckenhoff, C. E. (2010). Self-regulation and the five-factor model of personality traits. [w:] R. H. Hoyle (red.), *Handbook of personality and self- regulation*. s. 145–168). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444318111.ch7>
- Megías, J. L., Romero, Y., Ojeda, B., Peña-Jurado, I., Gutiérrez-Pastor, P. (2019). Belief in a just world and emotional intelligence in subjective well-being of cancer patients. *The Spanish Journal of Psychology*, 22, 123 – 134.
- Molden, D. C., Higgins, E. T. (2004). Categorization Under Uncertainty: Resolving Vagueness and Ambiguity With Eager Versus Vigilant Strategies. *Social Cognition*, 22(2), 248–277. <https://doi.org/10.1521/soco.22.2.248.35461>
- Montada, L. (1998). Belief in a just world: a hybrid of justice motive and self-interest, (Red.), L. Montada, M. Lerner, *Responses to victimizations and belief in the just world*, 217–245. New York: Plenum.
- Montada, L., Schmitt, M. Dalbert, C. (1986). Thinking about justice and dealing with one's own privileges: A study of existential guilt, (Red.), H.W. Bierhoff, R. Cohen, J. Greenberg, *Justice in social relations*, 125 – 143, New York: Plenum Press
- Moretti, M.M., Higgins, E.T. (1990). Relating self-discrepancy to self-esteem: The contribution of discrepancy beyond actual-self ratings. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26 (2), 108 – 123. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(90\)90071-S](https://doi.org/10.1016/0022-1031(90)90071-S)
- Moxnes, H. (1993). Honor and Shame. *Biblical Theology Bulletin*, 23(4), 167-176. <https://doi.org/10.1177/014610799302300405>
- Mohiyeddini, C., Montada, L. (1998). BJW and self-efficacy in coping with observed victimization: Results from a study about unemployment. [w:] L. Montada, M. J. Lerner (red.), *Responses to victimizations and belief in a just world*, s. 41-54.. Plenum Pres. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6418-5_3

- Müller, J. M., Wytykowska, A. M. (2005). Psychometric properties and validation of a Polish adaptation of Carver and White's BIS/BAS scales. *Personality and Individual Differences*, 39(4), 795–805. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.03.006>
- Nakkawita, E., Higgins, E.T. (2019). Motivating the journey: Prevention vs. promotion goal pursuit processes (manuscript) doi: [10.13140/RG.2.2.20149.22240](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20149.22240).
- Nelson M., Shavitt S. (2002) Horizontal and vertical individualism and achievement values. A multime-thod examination of Denmark and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33 (5), 439 – 458. <https://doi.org/10.1177/0022022102033005001>
- Niemiec, T., Lachowicz-Tabaczek, K. (2015), The moderating role of specific self-efficacy in the impact of positive mood on cognitive performance. *Motivation and Emotion*, 39, 498 –505. <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9469-3>
- Niu, J., Jin, C. Meng, L. (2023) The structural relations of self-control, empathy, interpersonal trust, friendship quality, and mental well-being among adolescents: a cross-national comparative study in China and Canada. *Humanities and Social Science Communications*.10(929) <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02468-2>
- Ongis, M., Davidai, S. (2022). Personal relative deprivation and the belief that economic success is zero-sum. *Journal of Experimental Psychology: General*, 151(7), 1666– 1680. <https://doi.org/10.1037/xge0001144>
- Oleś, M., Steuden, S., Klonowski, P., Chmielnicka-Kuter, E., Gajda, T., Puchalska-Wasył, M., Sobol-Kwa-pińska, M. (2002). Metody badania jakości życia i psychospołecznego funkcjonowania chorych z za-burzeniami widzenia. [w:] P. Oleś, S. Steuden, J. Toczyłowski (red.), *Jak świata mniej widzę. Zaburze-nia widzenia a jakość życia*, s. 51–68. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Ouschan L., Boldero J., Kashima J., Wakimoto R. (2007). Regulatory Focus Strategies Scale: A measure of individual differences in the endorsement of regulatory strategies, *Asian Journal of Social Psychology* 10 (4), 243 – 257. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2007.00233.x>
- Oyserman D., Coon H., Kimmelmeier M. (2002), Rethinking Individualism and Collectivism: Evaluation of Theoretical Assumptions and Meta-Analyses, *Psychological Bulletin*, 128 (1), 3 – 72.
- Paulhus, D. L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self- enhancement: a mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1197– 1208. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1197>
- Peristiany G. (1965) *Honour and Shame. The values of Mediterranean Society*, Weidenfeld & Nicolson: London.
- Pham, M. T., Avnet, T. (2004). Ideals and oughts and the reliance on affect versus substance in persuasion. *Journal of Consumer Research*, 30(4), 503–518. <https://doi.org/10.1086/380285>

- Pierro, A., Kruglanski, A. W., Higgins, E. T. (2006). Progress takes work: Effects of the locomotion dimension on job involvement, effort investment, and task performance in organizations. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1723–1743. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00078.x>
- Pitt-Rivers P. (1966), Honour and Social Status, (Red.), J. G. Peristiany, *Honour and Shame*. 19 – 77, London: Weidenfeld and Nicholson.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L.M. & Malle, B.F. (1994). Social dominance orientation: a personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763. <http://dx.doi.org/10.1037//0022-3514.67.4.741>
- Price R.H., Bouffard D. L., (1974), Behavioral appropriateness and situational constraint as dimensions of social behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 579 – 586. <https://doi.org/10.1037/h0037037>
- Puente-Díaz, R. (2014), Assimilation and contrast effects: The role of self-construal and regulatory focus as moderators in collectivistic cultures of honour. *International Journal of Psychology*, 49, 183–191. <https://doi.org/10.1002/ijop.12023>
- Pula, K., Parks, C.D., Ross, C.F. (2014). Regulatory focus and food choice motives. Prevention orientation associated with mood, convenience, and familiarity, *Appetite*, 78, 15–22. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.02.015>.
- Purkey, W.W. (1970) *Self-Concept and School Achievement*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Reichle, B., Schneider, A., Montada, L. (1998). How do observers of victimization preserve their belief in a just world cognitively or actionally, (Red.), L. Montada, M. Lerner, *Responses to victimizations and belief in the just world*, 55 – 63, New York: Plenum.
- Reykowski J. (1990). Ukryte założenia normatywne jako osiowy składnik mentalności. W: J.Reykowski, K.Skarżyńska, M.Ziółkowski (red.) *Orientacje społeczne jako element mentalności*. Poznań: PWN.
- Reykowski J. (1992). Kolektywizm i indywidualizm jako kategorie opisu zmian społecznych i mentalności, *Przegląd Psychologiczny*, 35, 147 – 171.
- Rhee, E., Uleman, J. S., Lee, H. K., Roman, R. J. (1995). Spontaneous self-descriptions and ethnic identities in individualistic and collectivistic cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (1), 142 – 152. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.1.142>
- Rhodewald, F., Morf, C. C. (1995). Self and interpersonal correlates of the Narcissistic Personality Inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29, 1 –23.
- Ritter, C., Benson, D. E., Snyder, C. (1990). Belief in a just world and depression. *Sociological Perspectives*, 33(2), 235–252. <https://doi.org/10.2307/1389045>

- Rodriguez Mosquera, P. M., Manstead, A. S. R., Fischer, A. H. (2000). The role of honor- related values in the elicitation, experience, and communication of pride, shame, and anger: Spain and the Netherlands compared. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26 (7), 833 –844. <https://doi.org/10.1177/0146167200269008>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Roth, M., Decker, O., Herzberg, P. Y., Brähler, E. (2008). Dimensionality and norms of the Rosenberg Self-Esteem Scale in a German general population sample. *European Journal of Psychological Assessment*, 24(3), 190–197. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.24.3.190>
- Różycka-Tran, J. (2012). *Życie społeczne jako Gra. Kontekst międzykulturowy*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Różycka-Tran, J., Boski, P., Wojciszke, B. (2014). Wiara w grę o sumie zerowej, jako aksjomat społeczny: badanie w 37 krajach. *Psychologia Społeczna*, 9 (1), 92-109.
- Rubin, Z., Peplau, A. (1973). Belief in a just world and reactions to another's lot: a study of participants in the national draft lottery. *Journal of Social Issues*, 29(4), 73–93. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00104.x>
- Rubin, Z., Peplau, L. (1975). Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 65 – 89. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1975.tb00997.x>
- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68– 78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Sassenrath, C., Sassenberg, K., Scheepers, D. (2016). The impact of regulatory focus on challenge and threat. *Swiss Journal of Psychology*, 75(2), 91–95. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000175>
- Sassenberg, K., Sassenrath, C., Fetterman, A. K. (2015). Threat ≠ prevention, challenge ≠ promotion: The impact of threat, challenge and regulatory focus on attention to negative stimuli. *Cognition and Emotion*, 29(1), 188–195. <https://doi.org/10.1080/02699931.2014.898612>
- Sassenberg, K., Ellemers, N., Scheepers, D. (2012). The attraction of social power: The influence of construing power as opportunity versus responsibility, *Journal of Experimental Social Psychology*, 48 (2), 550-555. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.11.008>.
- Shackelford, T. K. (2005). An Evolutionary Psychological Perspective on Cultures of Honor. *Evolutionary Psychology*, 3, 381–391. <https://doi.org/10.1177/147470490500300126>
- Scheff T.J. (2003), Shame and self in society, *Symbolic Interaction*, 26, 1295 – 1345.

- Schmalbach, B., Zenger, M., Spina, R., Steffens-Guerra, I., Kliem, S., Michaelides, M., & Hinz, A. (2017). Gain +1 or Avoid -1: Validation of the German Regulatory Focus Questionnaire (RFQ). *BMC Psychology*, 5, Article 40. <https://doi.org/10.1186/s40359-017-0207-y>
- Schmitt, D. P., Allik, J. (2005). Simultaneous administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 nations: Exploring the universal and culture-specific features of global self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 623 – 642. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.4.623>
- Schmitt, D. P., Allik, J. (2005). Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 623-642. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.4.623>
- Schmitt, M. J. (1998). Methodological strategies in research to validate measures of belief in a just world. [w:] L. Montada, M. J. Lerner (red.), *Responses to victimizations and belief in a just world*, s. 187–215. Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6418-5_11
- Shu, T.M., Lam, S.F. (2016). Is it always good to provide positive feedback to students? The moderating effects of culture and regulatory focus, *Learning and Individual Differences*, 49, 171-177. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2016.06.012>.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>
- Schwartz, S. H. (2009). Basic Human Values; praca dostępna online pod adresem: <https://lumen.uv.mx/resources/files/documents/2023/11/28/9396/cdff085-2d73-49a3-96ef-d05b668bab4a.pdf>
- Schwartz, S. H. (2010). Basic values: How they motivate and inhibit prosocial behavior, (Red.), M. Mikulincer, P. R. Shaver, *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature*, 221 – 241, American Psychological Association.
- Semin, G. R., Higgins, T., de Montes, L. G., Estourget, Y., Valencia, J. F. (2005). Linguistic signatures of regulatory focus: How abstraction fits promotion more than prevention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 36 – 45. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.1.36>
- Shah, J., Higgins, E. T. (1997). Expectancy x value effects: Regulatory focus as determinant of magnitude and direction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 447 – 458. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.447>
- Shah, J., Higgins, E. T. (2001). Regulatory concerns and appraisal efficiency: The general impact of promotion and prevention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 693 – 705. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.5.693>

- Shah, J., Higgins, T., Friedman, R. S. (1998). Performance incentives and means: How regulatory focus influences goal attainment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (2), 285 – 293. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.2.285>
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J., Stanton, G. *Educational Research*, 46 (3), 407 – 441.
- Shavitt, S., Lalwani, A. K., Zhang, J., Torelli, C. J. (2006). The Horizontal/Vertical Distinction in Cross-Cultural Consumer Research. *Journal of Consumer Psychology*, 16 (4), 325 – 342. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1604_7
- Sinha, R. R., Krueger, J. (1998). Idiographic self-evaluation and bias. *Journal of Research in Personality*, 32, 131 – 155. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2211>
- Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D. P. S., Gelfand, M. J. (1995). Horizontal and Vertical Dimensions of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement. *Cross-Cultural Research*, 29 (3), 240 – 275. <https://doi.org/10.1177/106939719502900302>
- Skarżyńska, K. (2003). Cele życiowe, zaufanie interpersonalne i zadowolenie z życia. *Psychologia Jakości Życia*, 2 (1), 35-49.
- Skarżyńska, K. (2005). Czy jesteśmy prorozwojowi? Wartości i przekonania ludzi a dobrobyt i demokratyzację kraju. [w:] M. Drogosz (red.) *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają*, s. 69-93. Gdańsk: GWP.
- Smith, P. B., & Bond, M. H. (1993). *Social psychology across cultures: Analysis and perspectives*. Harvester Wheatsheaf.
- Soh S., Leong, F.T.L. (2002). Validity of vertical and horizontal individualism and collectivism in Singapore. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 3–15. <https://doi.org/10.1177/00220221020330010>
- Spadaro G., Gangl, K., Van Prooijen J.W., Van Lange, P., Mosso, C. (2020). Enhancing feelings of security: How institutional trust promotes interpersonal trust. *PLoS ONE* 15(9): doi.org/10.1371/journal.pone.0237934
- Spiegel, S., Grant-Pillow, H., Higgins, E. T. (2004). How regulatory fit enhances motivational strength during goal pursuit. *European Journal of Social Psychology*, 34, 39 – 54. <https://doi.org/10.1002/ejsp.180>
- Soler Anguiano F.L, Díaz Loving R. (2017), Validación de una Escala de Individualismo y Colectivismo, *UARICHA Revista de Psicología*, 14 (32), 44 – 52.
- Soler F., Gómez-Lugo M., Espada J. P., Morales S., Sierra J. C., Marchal-Bertrand L., & Vallejo-Medina P. (2016). Translation, adaptation and validation of the brief sexuality scale in Colombian and Spanish populations. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 16, 343 – 356.
- Stavrova, O., Ehlebracht, D. (2016). Cynical beliefs about human nature and income: Longitudinal and cross-cultural analyses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(1), 116–132. <https://doi.org/10.1037/pspp0000050>

- Stavrova, O., Ehlebracht, D., Vohs, K. D. (2020). Victims, perpetrators, or both? The vicious cycle of disrespect and cynical beliefs about human nature. *Journal of Experimental Psychology: General*, 149(9), 1736–1754. <https://doi.org/10.1037/xge0000738>
- Strauman, T. J. (1989). Self discrepancies in clinical depression and social phobia: Cognitive structures that underline emotional disorders? *Journal of Abnormal Psychology*, 98, 14 – 22. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.98.1.14>
- Strauman, T. J. (1992). Self-guides, autobiographical memory, and anxiety and dysphoria: Toward a cognitive model of vulnerability to emotional distress. *Journal of Abnormal Psychology*, 101, 87 – 95. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.101.1.87>
- Strauman, T. J., Higgins E. T. (1987). Automatic activation of self discrepancies and emotional syndromes: When cognitive structures influence affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1004 – 1014. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1004>
- Suh, E., Diener, E., Oishi, S., Triandis, H. C. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 482–493. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.2.482>
- Szmajke, A. (1993). To niedopuszczalne, ale to zrobić. Uprawianie sportu a akceptacja agresji i zachowań nieetycznych u chłopców, *Przegląd Psychologiczny*, 36 (4), 503-513.
- Szmajke A. (1999) Teksańczycy bez Winchesterów. Przejawy kultury honoru w mentalności młodych Polaków. Czy sport jest enklawą kultury honoru? *Kolokwia Psychologiczne*, 7, 221 – 252.
- Szmajke A., Bąk P., Adamus E. (2004), Relikty kultury honoru w mentalności Polaków, *Czasopismo Psychologiczne*, 10 (1) 7 – 21.
- Szmajke, A., Doliński, D. (1991), Dwie strony medalu: negatywne i pozytywne psychospołeczne skutki sportu, T. Tysza (red.) *Psychologia i sport*, Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Szmajke A., Kubica M. (2003) Geographically close - culturally distant. The values of culture of honour in the mentality of Young Poles and Germans. *Polish Psychological Bulletin*, 34 (3), 153 – 159.
- Tangari, A. H., Folse, J. A. G., Burton, S., Kees, J. (2010). The moderating influence of consumers' temporal orientation on the framing of societal needs and corporate responses in cause-related marketing campaigns. *Journal of Advertising*, 39(2), 35– 50. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367390203>
- Tafarodi, R. W., Milne, A. B. (2002). Decomposing global self-esteem. *Journal of Personality*, 70, 443 – 483. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05017>
- Tafarodi, R. W., Swann, W. B. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31(5), 653–673.

- Tanaka, K. (1999). Judgements of fairness by just world believers. *Journal of Social Psychology*, 139, 631 – 638. <https://doi.org/10.1080/00224549909598423>
- Triandis H.C. (1989). The Self and Social Behavior in Differing Cultural Contexts. *Psychological Review*, 96, 506 – 528.
- Triandis, H. C. (1994). *Culture and social behaviour*. New York: McGraw-Hill.
- Triandis H.C. (1995). *Individualism and collectivism*. Oxford: Westview Press
- Triandis, H. C. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist*, 51, 407 – 415. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.4.407>
- Triandis, H. C. (2009). Ecological determinants of cultural variation, (Red.), R. S. Wyer, C. Chiu, Y. Hong, *Understanding culture: Theory, research, and application*, 189 – 210, New York, London: Psychology Press.
- Triandis H.C., Bontempo R., Villareal M.J., Asai M., Lucca N. (1988). Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspectives on Self-Ingroup Relationships, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323 – 338. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.2.323>
- Triandis, H. C., Bontempo, R., Betancourt, H., Bond, M., Leung, K., Brenes, A., (1986). The measurement of the etic aspects of individualism and collectivism across cultures. *Australian Journal of Psychology*, 38, 257 – 267. <https://doi.org/10.1080/00049538608259013>
- Triandis, H. C., Chan, D. K., Bhawuk, D. P. S., Iwao, S. Sinha, J. B. P. (1995). Multimethod probes of allocentrism and idiocentrism. *International Journal of Psychology*, 4, 461 – 480. <https://doi.org/10.1080/00207599508246580>
- Triandis H.C., Gelfand M.J. (1998) Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1), 118 – 128. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.1.118>
- Triandis, H. C., Leung, K., Villareal, M. J., Clack, F. L. (1985). Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation. *Journal of Research in Personality*, 19(4), 395–415. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90008-X](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90008-X)
- Triandis H.C., McCusker C., Hui C.H. (1990). Multimethod Probes of Individualism and Collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1006-1020. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.1006>
- Triandis, H. C., Leung, K., Villareal, M., Clack, F. L. (1985). Allocentric vs. idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation. *Journal of Research in Personality*, 19, 395 – 415. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90008-X](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90008-X)
- Triandis H.C., McCusker C., Hui C.H. (1990). Multimethod Probes of Individualism and Collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1006 – 1020. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.1006>

- Tomaka, J., Blascovich, J. (1994). Effects of justice beliefs on cognitive appraisal of subjective, physiological and behavioural responses to potential stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 732 – 740. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.732>
- Tomaka, J., Blascovich, J. (1994). Effects of justice beliefs on cognitive appraisal of and subjective physiological, and behavioral responses to potential stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 732–740. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.732>
- Tomas, J.M., Oliver, A. (1999). Rosenberg's self-esteem scale: Two factors or method effects, *Structural Equation Modeling. a Multidisciplinary Journal*, 6 (1), 84-98. <http://dx.doi.org/10.1080/10705519909540120>
- Tversky A., Kahneman D. (1974), Judgement under uncertainty: heuristics and biases, *Science*, 185, 1124 – 1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Uskul, A. K., Oyserman, D. (2010). When message-frame fits salient cultural-frame, messages feel more persuasive. *Psychology & Health*, 25(3), 321–337. <https://doi.org/10.1080/08870440902759156>
- Uskul, A. K., Sherman, D. K., Fitzgibbon, J. (2009). The cultural congruency effect: Culture, regulatory focus, and the effectiveness of gain- vs. loss-framed health messages. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(3), 535–541. <https://doi:10.1016/j.jesp.2008.12.005>
- Van Lange P.A.M, Kruglansky A.W., Higgins E.T. (2012a), *Handbook of Theories of Social Psychology*, London: SAGE Publications.
- Van Lange P.A.M, Kruglansky A.W., Higgins E.T. (2012b), *Handbook of Theories of Social Psychology*, London: SAGE Publications.
- Waterman A.S. (1981). Individualism and Interdependence. *American Psychologist*, 36, 726-773. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.36.7.762>.
- Wallbott, H. G., Scherer, K. R. (1995). Cultural determinants in experiencing shame and guilt. [w:] J. P. Tangney, K. W. Fischer (red.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* (pp. 465–487). New York: Guilford Press.
- Watson, D., Sulz, J., Haig, J. (2002). Global self-esteem in relation to structural models of personality and affectivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (1), 185 – 197. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.1.185>
- Werth, L., Foerster, J. (2007). How regulatory focus influences consumer behavior. *European Journal of Social Psychology*, 37(1), 33–51. <https://doi.org/10.1002/ejsp.343>

- Wiedeman M. W., Allgeier E. R. (1993). The measurement of sexual-esteem: Investigation of Snell and Papini's (1989) Sexuality Scale. *Journal of Research in Personality*, 27, 88 – 102. <https://doi.org/10.1080/00224499209551646>
- Więckowska, J., Boski, P. (2007). Stosunki polsko-rosyjskie z perspektywy obu nacji: rozbieżność między rzeczywistością propagandową i doświadczaną a cynizm społeczny, [w:] Konflikty międzygrupowe, red. K. Skarżyńska, U. Jakubowska, J. Wasilewski (red.). Warszawa: Academica, s. 184-206.
- Whatley, M. A. (1993). Belief in a just world scale: Unidimensional or multidimensional? *Journal of Social Psychology*, 133, 547 – 551. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.82.3c.1283>
- Wojciszke B. (2001), *Psychologia społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wolfradt, U., Dalbert, C. (2003). Personality, values and belief in a just world. *Personality and Individual Differences*. 35. s. 1911-1918. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00040-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00040-0).
- Wojciszke, B., Baryła, W., Różycka, J. (2009). Wiara w życie jako grę o sumie zerowej. [w:] U. Jakobowska, K. Skarżyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłością. Szkice z psychologii politycznej*, s. 179-188. Warszawa: Wydawnictwo PAN.
- Woodard, M. S., Miller, J. K., Miller, D. J., Silvernail, K. D., Guo, C., Nair, S., Aydin, M. D., Lemos, A. H. d. C., Donnelly, P. F., Kumpikaite-Valiuniene, V., Marx, R., Peters, L. M. (2016). a cross-cultural examination of preferences for work attributes. *Journal of Managerial Psychology*, 31(3), 702–719. <https://doi.org/10.1108/JMP-09-2013-0289>
- Wu P. H., Kao D. T. (2011). Goal orientation and variety seeking behavior: The role of decision task. *Journal of Economic Psychology*, 32, 65–72. doi: 10.1016/j.joep.2010.11.005
- Wylie, R. C. (1974). *The self-concept*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Van Hiel, A., Cornelis, I., Roets, A. (2010). To have or to be? a comparison of materialism- based theories and self-determination theory as explanatory frameworks of prejudice. *Journal of Personality*, 78(3), 1037–1070. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00642.x>
- Zhang, Y., Mittal, V. (2007) The Attractiveness of Enriched and Impoverished Options: Culture, Self-Constraint, and Regulatory Focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 588. <https://doi.org/10.1177/0146167206296954>
- Zhang, M. (2021). Assessing two dimensions of interpersonal trust: Other-focused trust and propensity to trust. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.654735>
- Zhang, S., Cornwell, J. F. M., Higgins, E. T. (2014). Repeating the past: Prevention focus motivates repetition, even for unethical decisions. *Psychological Science*, 25(1), 179–187. <https://doi.org/10.1177/0956797613502363>

- Zou, X., Scholer, A. A., Higgins, E. T. (2014). In pursuit of progress: Promotion motivation and risk preference in the domain of gains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106 (2), 183–201. <https://doi.org/10.1037/a0035391>
- Żemojtel-Piotrowska, M. (2009). Narzekanie i roszczeniowość a postrzeganie świata społecznego. Gdańsk: Wydawnictwo UG.

Indeks tabel

Tabela 1. Wiek oraz płeć osób uczestniczących w badaniach w próbach: polskiej, kolumbijskiej oraz niemieckiej	91
Tabela 2. Narzędzia zastosowane do pomiaru orientacji regulacyjnej, samooceny, indywidualizmu i kolektywizmu oraz wiary w sprawiedliwy świat w badaniach kwestionariuszowych (etap I) na próbach: polskiej (N= 374), kolumbijskiej (N= 372) oraz niemieckiej (N = 368).....	96
Tabela 3. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń KZWsŚS (wg kolejności twierdzeń w skali)	102
Tabela 4. Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba polska (N = 374) .	103
Tabela 5. Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym KZWsŚS w próbie polskiej ($p < 0,001$)	104
Tabela 6. Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w próbie niemieckiej ($p < 0,001$).....	104
Tabela 7. Wartości własne czynników skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba niemiecka (N = 368).....	105
Tabela 8. Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w tłumaczeniu na język polski (KZWsŚS) oraz w oryginale	105
Tabela 9. Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej dla polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World I. Lipkusa.....	108
Tabela 10. Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń skali Global Belief in a Just World I. Lipkusa w tłumaczeniu na język polski	108
Tabela 11. Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World I. Lipkusa ($p < 0,001$).....	109
Tabela 12. Współczynniki korelacji wiary w sprawiedliwy świat oraz zewnętrznego i wewnętrznego poczucia kontroli osobno dla pomiaru przy pomocy tłumaczenia skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv oraz tłumaczenia skali Global Belief in a Just World w próbie polskiej; $p < 0,001$	111
Tabela 13. Współczynniki korelacji wiary w sprawiedliwy świat oraz 3 wartości (konformizm, bezpieczeństwo, kierowanie sobą) w modelu Schwartza osobno dla pomiaru przy pomocy polskiego tłumaczenia skali Glaube an eine gerechte Welt als Motiv oraz polskiego tłumaczenia skali Global Belief in a Just World w próbie polskiej; $p < 0,001$	113
Tabela 14. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń Regulatory Focus Questionnaire w tłumaczeniu na hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali).....	117

Tabela 15. Wartości własne czynników hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire oraz procent wariancji wyjaśnianej; próba kolumbijska (N = 372)	118
Tabela 16. Macierz struktury hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire (N= 372) ..	119
Tabela 17. Wartość współczynnika α Cronbacha w poszczególnych podskalach tłumaczenia kwestionariusza RFS na język hiszpański (N = 372)	120
Tabela 18. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń Regulatory Focus Scale w tłumaczeniu na hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali)	121
Tabela 19. Wartości własne czynników hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Scale oraz procent wariancji wyjaśnianej; próba kolumbijska (N = 372)	122
Tabela 20. Macierz struktury hiszpańskiego tłumaczenia Regulatory Focus Questionnaire (N= 372) ..	122
Tabela 21. Macierz korelacji Wielu cech - wielu metod dla skal RFQ i RFS w próbie kolumbijskiej (N=372)	123
Tabela 22. Korelacje ukierunkowania regulacyjnego z wymiarami osobowości wg Wielkiej Piątki w próbie kolumbijskiej (N=372)	124
Tabela 23. Statystyki opisowe zmiennych w analizie czynnikowej twierdzeń Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w tłumaczeniu na język hiszpański (wg kolejności twierdzeń w skali)	126
Tabela 24. Wartości własne czynników oraz procent wariancji wyjaśnianej. Próba kolumbijska (N = 372)	127
Tabela 25. Współczynniki korelacji poszczególnych twierdzeń z wynikiem ogólnym Glaube an eine gerechte Welt als Motiv skali w tłumaczeniu na język hiszpański w próbie kolumbijskiej ($p < 0,001$)	127
Tabela 26. Współczynniki korelacji Wiary w sprawiedliwy świat oraz wymiarów osobowości wg Wielkiej Piątki w próbie kolumbijskiej; $p < 0,05$	129
Tabela 27. Równoważność międzygrupowa dla pomiaru indywidualizmu i kolektywizmu w próbie kolumbijskiej i niemieckiej; N= 760	134
Tabela 28. Równoważność międzygrupowa dla pomiaru ukierunkowania regulacyjnego w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114	135
Tabela 29. Równoważność międzygrupowa dla pomiaru wiary w sprawiedliwy świat w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114	135
Tabela 30. Równoważność międzygrupowa dla pomiaru samooceny w próbie polskiej, kolumbijskiej i niemieckiej; N= 1114	135
Tabela 31. Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń kwestionariusza Regulatory Focus Questionnaire w populacjach: polskiej (N = 394), i kolumbijskiej (N = 372), niemieckiej (N = 388) i polskiej (N = 394)	137

Tabela 32. Wartości ładunków czynnikowych twierdzeń kwestionariusza Glaube an eine gerechte Welt als Motiv w populacjach: polskiej (N = 394), i kolumbijskiej (N = 372), niemieckiej (N = 388) i polskiej (N = 394).....	141
Tabela 33. Testy normalności rozkładu zmiennych w badanych populacjach; N = 1114	142
Tabela 34. Statystyki F-Levene'a dla zmiennych w badanych populacjach; N = 1114.....	143

Indeks rycin

Rycina 1. Metatanalizy w zakresie indywidualizmu: porównanie wyników badanych w USA oraz 8 regionach świata (Oyserman, Coon i Kimmelmeier 2002; 13)	50
Rycina 2. Metatanalizy w zakresie kolektywizmu: porównanie wyników badanych w USA oraz 8 regionach świata (za: Oyserman, Coon i Kimmelmeier 2002; 18).....	51
Rycina 3. Podział świata na strefy łączące społeczności o wspólnych wartościach na wymiarach: wartości tradycyjne versus wartości świeckie/racjonalne (traditional vs secular/rational values) oraz przetrwanie versus samorealizacja (survival vs self-expression values)	56
Rycina 4. Model szczelnych-przepuszczalnych systemów kulturowych (za: Gelfand i inn. 2011, 1102) ...	79

Indeks rysunków

Rysunek 1. Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie kolumbijskiej; (N=372).	136
Rysunek 2. Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie niemieckiej; (N=388)	136
Rysunek 3. Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej dla Regulatory Focus Questionnaire w próbie polskiej; (N=394)	137

Aneksy

Aneks 1: Bateria kwestionariuszy zastosowana w próbie polskiej

ETAP 1

Badanie składa się z 4 części. Uzupelnienie kszadej z nich zajmie Ci okolo 25 minut. Udzial w badaniu jest calkowicie dobrowolny i anonimowy. Nie ma tu ani zlzych, ani dobrych odpowiedzi. Kazdorazowo odpowiadaj prosze zgodnie ze swoimi przekonaniem.

CZĘŚĆ 1

Ten zestaw pytań dotyczy tego, JAK CZĘSTO pewne zdarzenia mają lub miały miejsce w Twoim życiu. Zaznacz swoją odpowiedź poprzez zakreślenie kółkiem odpowiedniego numeru na skali pod pytaniem.

1. **Porównując się z większością ludzi, jak często jesteś niezdolna(y) do uzyskania tego, czego chcesz od życia?**

1	2	3	4	5
Nigdy albo rzadko		Czasem		Bardzo często

2. **Czy zdarzało Ci się, że dorastając „przekraczałaś(eś) granicę” robiąc rzeczy, których Twoi rodzice by nie tolerowali?**

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

3. Jak często zdarzało Ci się osiągnąć coś, co dawało Ci „kopa”, by pracować jeszcze ciężej?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

4. Czy często denerwowałeś(eś) rodziców, kiedy dorastałeś(eś)?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

5. Jak często byłeś(eś) posłuszną(y) zasadom i nakazom ustanawianym przez Twoich rodziców?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

6. Gdy dorastałeś(eś), jak często zdarzało się, że zachowywałeś(eś) się w sposób, który Twoi rodzice uważali za niewłaściwy?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

7. Czy zwykle radzisz sobie dobrze z różnymi zadaniami, których się podejmujesz?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

8. Jak często bycie nie dość uważną(ym) wpędzało Cię w kłopoty?

1	2	3	4	5
nigdy albo rzadko		czasem		bardzo często

9. Kiedy chcę osiągnąć coś, co jest dla mnie ważne, okazuje się, że nie działam tak dobrze, jak bym chciał(a).

1	2	3	4	5
to nigdy nie jest prawdą		to czasem prawda		to bardzo często prawda

10. Czuję, że zrobiłam(em) postęp na drodze do osiągnięcia sukcesu w moim życiu.

1	2	3	4	5
to na pewno nieprawda				to z pewnością prawda

11. Znalazłam(em) niewiele hobby lub zajęć w moim życiu, które mnie interesują albo motywują mnie na tyle, żeby wkładać w nie wysiłek.

1	2	3	4	5
to na pewno nieprawda				to z pewnością prawda

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 2

Poniżej znajdziesz różne stwierdzenia. Zapewne z niektórymi zdecydowanie się zgodzisz, a z innymi zdecydowanie nie. Przeczytaj uważnie każde ze stwierdzeń i zdecyduj na ile osobiście się z nimi zgadzasz, lub na ile nie. Zakreśl liczbę odpowiadającą twojej ocenie.

- 1 - zdecydowanie się nie zgadzam
- 2 - nie zgadzam się
- 3 - częściowo się nie zgadzam
- 4 - częściowo się zgadzam
- 5 - zgadzam się
- 6 - zdecydowanie się zgadzam

1. Wierzę, że ludzie dostają to, do czego mają prawo.	1	2	3	4	5	6
2. Wierzę, że ludzkie starania są zauważane i nagradzane.	1	2	3	4	5	6
3. Wierzę, że ludzie dostają nagrody i kary, na które zasłużyli.	1	2	3	4	5	6
4. Wierzę, że ludzie, którym przydarza się pech, sami go na siebie ściągają.	1	2	3	4	5	6
5. Wierzę, że ludzie dostają to, na co zasługują.	1	2	3	4	5	6
6. Wierzę, że nagrody i kary są przyznawane sprawiedliwie.	1	2	3	4	5	6
7. W zasadzie wierzę, że świat to sprawiedliwe miejsce.	1	2	3	4	5	6

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 3

Kwestionariusz ten jest anonimowy i wszystkie odpowiedzi jakich udzielisz są poprawne. Nie ma dobrych i złych odpowiedzi. Chcemy się dowiedzieć, w jakim stopniu zgadzasz się z pewnymi stwierdzeniami. Jeśli się zdecydowanie zgadzasz, zaznacz 7 (przez otoczenie kółkiem) przy tym twierdzeniu; jeśli się zdecydowanie nie zgadzasz – zaznacz 1. Dysponujesz skalą od 1 do 7, wybierz więc numer odpowiadający nasileniu twojej zgody versus niezgody z danym twierdzeniem.

Zdecydowanie się nie zgadzam	1	2	3	4	5	6	7	Zdecydowanie się zgadzam
--	---	---	---	---	---	---	---	------------------------------------

1. Zwykle robię to, co zadowala moją rodzinę, nawet wtedy, gdy nie cierpię tego, co robię.	1	2	3	4	5	6	7
2. Trzeba przeżywać swoje życie niezależnie od innych	1	2	3	4	5	6	7
3. To, co mi się zdarza jest moją własną sprawą.	1	2	3	4	5	6	7
4. Zwykle poświęcam swój własny interes na rzecz interesów mojej grupy.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ważne jest dla mnie utrzymywanie harmonii w mojej grupie.	1	2	3	4	5	6	7
6. Istotne jest dla mnie, aby wykonywać swoją pracę lepiej niż inni.	1	2	3	4	5	6	7
7. Lubię się dzielić drobiazgami z moimi sąsiadami.	1	2	3	4	5	6	7

8. Cieszy mnie praca wymagająca współzawodnictwa z innymi.	1 2 3 4 5 6 7
9. Starzejący się rodzice powinni mieszkać razem z nami.	1 2 3 4 5 6 7
10. Ważne jest dla mnie powodzenie moich współpracowników	1 2 3 4 5 6 7
11. Cieszy mnie, że różnię się od innych pod wieloma względami, jestem jedyny w swoim rodzaju.	1 2 3 4 5 6 7
12. Pomógłbym mojemu krewnemu, jeśli by się znalazł w kłopotach finansowych.	1 2 3 4 5 6 7
13. Rywalizacja jest prawem natury.	1 2 3 4 5 6 7
14. Czułbym się dumny, jeśliby mój współpracownik dostał nagrodę.	1 2 3 4 5 6 7
15. Jestem w stanie zrezygnować z tego, co mnie bardzo cieszy, ale jest nie akceptowane przez moją rodzinę.	1 2 3 4 5 6 7
16. Nie można stworzyć dobrego społeczeństwa bez rywalizacji.	1 2 3 4 5 6 7
17. Dobrze się czuję, kiedy współpracuję z innymi.	1 2 3 4 5 6 7
18. Nie znoszę kłótni z innymi ludźmi z mojej grupy.	1 2 3 4 5 6 7
19. Zazwyczaj mój sukces zależy od moich zdolności.	1 2 3 4 5 6 7
20. Tylko od własnej zaradności zależy, czy osiągnie się swoje cele.	1 2 3 4 5 6 7
21. W pracy zawodowej liczy się poświęcenie dla innych członków zespołu.	1 2 3 4 5 6 7
22. W dobrym zespole ludzie powinni sprawiedliwie dzielić się obowiązkami.	1 2 3 4 5 6 7
23. Każdy człowiek sam odpowiada za swoje życiowe sukcesy i porażki.	1 2 3 4 5 6 7
24. W życiu jest jak w przyrodzie, lepszy wygrywa.	1 2 3 4 5 6 7
25. Nagroda za wypracowany przez grupę pracowników sukces powinna być równo dzielona pomiędzy wszystkich.	1 2 3 4 5 6 7
26. Nagroda za wypracowany przez grupę pracowników sukces powinna być równo dzielona pomiędzy wszystkich.	1 2 3 4 5 6 7
27. Wiem, że mam prawdziwe osiągnięcia wtedy, kiedy uzyskuję coraz wyższą pozycję.	1 2 3 4 5 6 7
28. Trzeba się w życiu wybić, aby coś znaczyć.	1 2 3 4 5 6 7
29. Człowiek powinien robić to, co doradzają mu rodzice.	1 2 3 4 5 6 7

30. Należy pomagać tym, którzy nie nadążają za grupą.	1 2 3 4 5 6 7
31. W życiu zawodowym liczy się tylko twarda walka o byt.	1 2 3 4 5 6 7
32. Wartościowe życie, to życie dla innych.	1 2 3 4 5 6 7
33. Człowiek powinien starać się dopasować do innych.	1 2 3 4 5 6 7
34. Decyzje w ważnych dla mnie sprawach podejmuję zupełnie sam.	1 2 3 4 5 6 7
35. Należy polegać na opinii starszych	1 2 3 4 5 6 7
36. „Sam sobie sterem, żeglarzem, okrętem...”, to cytat, który rzeczywiście odnosi się do mnie.	1 2 3 4 5 6 7
37. Każdy powinien sam decydować jak ma w życiu postępować.	1 2 3 4 5 6 7
38. Wybór życiowego partnera (żony, męża) wymaga akceptacji (błogosławieństwa) rodziców.	1 2 3 4 5 6 7
39. Chęć bycia NUMER JEDEN w każdej dziedzinie gwarantuje osiągnięcie sukcesu w pracy.	1 2 3 4 5 6 7
40. Każdy powinien pracować na wspólny sukces zespołu, do którego należy.	1 2 3 4 5 6 7

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 4

Poniżej znajdują się twierdzenia, które odnoszą się do twoich przekonań o sobie. Wskaż, w jakim stopniu zgadzasz się bądź nie zgadzasz z każdym z twierdzeń, otaczając kółkiem jedną z czterech możliwych odpowiedzi. Postaraj się określić to, co na prawdę sądzisz. Liczą się tylko szczerze odpowiedzi.

1. Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu, co inni.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

2. Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

3. Ogólnie biorąc, jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

4. Potrafię robić różne rzeczy tak dobrze, jak większość innych ludzi.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

5. Uważam, że mam wiele powodów, aby być z siebie dumnym(a).

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

6. Lubię siebie.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

7. Ogólnie rzecz biorąc, jestem z siebie zadowolony(a).

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

8. Chciał(a)bym mieć więcej szacunku dla samego siebie.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

9. Czasami czuję się bezużyteczn(a)y.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

10. Niekiedy uważam, że jestem do niczego.

1	2	3	4
zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie zgadzam się	zdecydowanie nie zgadzam się

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

ETAP 2: bateria kwestionariuszy w wersji dla kobiet

Badanie składa się z 3 części. Uzupełnienie każdej z nich zajmie Ci około 20 minut. Udział w badaniu jest całkowicie dobrowolny i anonimowy. Nie ma tu ani złych, ani dobrych odpowiedzi. Każdorazowo odpowiadaj proszę zgodnie ze swoimi przekonaniem.

CZĘŚĆ1

Poniżej znajdziesz różne stwierdzenia. Zapewne z niektórymi zdecydowanie się zgodzisz, a z innymi zdecydowanie nie. Przeczytaj uważnie każde ze stwierdzeń i zdecydуй na ile osobiście się z nimi zgadzasz, lub na ile nie. Zakreśl liczbę odpowiadającą twojej ocenie. Upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich twierdzeń.

6 - stanowczo się zgadzam

5 - zgadzam się

4 - trochę się zgadzam

1. Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	6	5	4	3	2	1
2. Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	6	5	4	3	2	1

3. <i>Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.</i>	6	5	4	3	2	1
4. <i>Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompenso- wane będą krzywdy.</i>	6	5	4	3	2	1
5. <i>Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.</i>	6	5	4	3	2	1
6. <i>Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawie- dliwi.</i>	6	5	4	3	2	1

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 2

Kwestionariusz zawiera 24 zdania dotyczące Twoich różnych cech, upodobań i poglądów. Przeczytaj uważnie każde zdanie i zdecyduj, czy jest ono prawdziwe, czy zgadzasz się z nim, czy jest nieprawdziwe i nie zgadzasz się z nim. Jeżeli zdanie jest prawdziwe, czy raczej prawdziwe, zakreśl kółkiem literę P/ prawdziwe/.

Jeżeli zdanie jest fałszywe, czy raczej fałszywe, wtedy zakreśl kółkiem literę F/fałszywe/.

Nie opuszczaj żadnego zdania i zawsze oceń, czy jest prawdziwe czy fałszywe, nawet jeśli będzie Ci trudno się zdecydować.

1. <i>Niepowodzenia, które nas spotykają to wina braku szczęścia.</i>	P	F
2. <i>Bardzo często czuję, że nie mam wpływu na to, co mnie spotyka.</i>	P	F
3. <i>Jak dostanę od kogoś list, to zawsze zaraz odpisuję.</i>	P	F
4. <i>Sam jestem odpowiedzialny za to, co mnie spotyka.</i>	P	F
5. <i>Czasami mam takie myśli, do których nikomu nie chciałbym się przyznać.</i>	P	F
6. <i>Otrzymanie dobrej pracy zależy głównie od szczęśliwego zbiegu okoliczności.</i>	P	F
7. <i>Nigdy nie spóźniam się do pracy ani do szkoły.</i>	P	F
8. <i>Nie mam żadnych wad.</i>	P	F

9. Niektórzy są po prostu urodzonymi pechowcami i nigdy nie mają szczęścia.	P	F
10. Są tacy nauczyciele, których nie lubię.	P	F
11. Jak nie ma się znajomości, to nic nie można sobie załatwić.	P	F
12. Nie ma co starać się o przyjaźń kolegów, albo cię lubią albo nie.	P	F
13. Niektórzy są po prostu urodzonymi szczęściarzami.	P	F
14. Jak gram w coś to wolę wygrać a nie przegrać.	P	F
15. Nie warto robić planów, bo i tak wszystko zależy od szczęścia albo pecha.	P	F
16. Lubię wszystkich kolegów, nawet tych co mnie nie lubią.	P	F
17. Czasami lubię się pośmiać ze świńskich dowcipów.	P	F
18. Nauczyciele na ogół są sprawiedliwi i stawiają dobre stopnie na podstawie pracy ucznia.	P	F
19. Czasami lubię się trochę chwalić.	P	F
20. Nasza przyszłość zależy od tego co los nam zgotował i nic na to nie można poradzić.	P	F
21. Niepowodzenia, które nas spotykają to wina naszych własnych błędów.	P	F
22. Jak uczeń dobrze się przygotowuje, to zawsze dostanie dobry stopień.	P	F
23. Czasami zdarza mi się skłamać.	P	F
24. Sukces w życiu zależy od własnej ciężkiej pracy, a nie od szczęścia.	P	F

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 3

Poniżej pokrótce zostaną scharakteryzowani niektórzy ludzie. Przeczytaj każdy opis i zastanów się, na ile przedstawiony człowiek jest lub nie jest podobny do Ciebie. Następnie zaznacz „X” w okienku, które określa stopień podobieństwa między opisanym człowiekiem a Tobą.

W jakim stopniu ten człowiek jest podobny do Ciebie?

- 1 - zupełnie niepodobny do mnie
- 2 - niepodobny do mnie
- 3 - trochę podobny do mnie

4 - średnio podobny do mnie

5 - podobny do mnie

6 - bardzo podobny do mnie

	1	2	3	4	5	6
1. Jest dla niej ważne, aby być niezależną w kształtowaniu swoich poglądów.						
2. Jest dla niej ważne, aby jej kraj był bezpieczny i stabilny.						
3. Jest dla niej ważne, aby przyjemnie spędzać czas.						
4. Jest dla niej ważne, aby unikać irytowania innych.						
5. Jest dla niej ważne, aby słabi i bezbronni ludzie w społeczeństwie byli chronieni.						
6. Jest dla niej ważne, aby ludzie robili wszystko, cokolwiek im nakaze.						
7. Jest dla niej ważne, aby nigdy nie myśleć, że zasługuje na coś więcej niż inni ludzie.						
8. Jest dla niej ważne, aby troszczyć się o przyrodę.						
9. Jest dla niej ważne, aby nikt jej nigdy nie upokorzył.						
10. Jest dla niej ważne, aby ciągle robić coś innego.						
11. Jest dla niej ważne, aby troszczyć się o bliskie jej osoby.						
12. Jest dla niej ważna siła, którą mogą dać pieniądze.						
13. Jest dla niej bardzo ważne, aby unikać chorób i chronić swoje zdrowie.						
14. Jest dla niej ważne, aby być tolerancyjną w stosunku do wszystkich rodzajów ludzi i grup.						
15. Jest dla niej ważne, aby nigdy nie naruszać reguł lub regulaminu.						
16. Jest dla niej ważne, aby samej podejmować decyzje dotyczące swojego życia.						
17. Jest dla niej ważne, aby wiele w życiu zdobyć.						
18. Jest dla niej ważne, aby podtrzymywać tradycyjne wartości i sposoby myślenia.						
19. Jest dla niej ważne, aby ludzie, których zna, mieli do niej pełne zaufanie.						
20. Jest dla niej ważne, aby być bogatą.						
21. Jest dla niej ważne, aby brać udział w działaniach na rzecz ochrony przyrody.						
22. Jest dla niej ważne, aby nigdy nikogo nie denerwować.						

	1	2	3	4	5	6
23. Jest dla niej ważne, aby sama kształtowała swoje opinie na różne tematy.						
24. Jest dla niej ważna ochrona jej publicznego wizerunku.						
25. Jest dla niej bardzo ważne, by pomagać drogim jej osobom.						
26. Jest dla niej ważne osobiste bezpieczeństwo i brak zagrożeń.						
27. Jest dla niej ważne, aby być niezawodną i godną zaufania przyjaciółką.						
28. Jest dla niej ważne, aby podejmować ryzyko, które sprawia, że życie jest bardziej ekscytujące.						
29. Jest dla niej ważne, aby mieć władzę, która sprawia, że ludzie robią to, co ona chce.						
30. Jest dla niej ważne, aby być niezależną w planowaniu swoich działań.						
31. Jest dla niej ważne, aby postępować zgodnie z regułami, nawet gdy nikt tego nie widzi.						
32. Jest dla niej ważne, aby odnieść dużo sukcesów.						
33. Jest dla niej ważne, aby przestrzegać obyczajów swojej rodziny lub obyczajów religii.						
34. Jest dla niej ważne, aby słuchać i rozumieć ludzi, którzy się od niej różnią.						
35. Jest dla niej ważne, aby państwo było silne i mogło bronić swoich obywateli.						
36. Jest dla niej ważne, aby czerpać z życia przyjemności.						
37. Jest dla niej ważne, aby każdy człowiek na świecie miał równe szanse w życiu.						
38. Jest dla niej ważne, aby być skromnym człowiekiem.						
39. Jest dla niej ważne, aby po swojemu zrozumieć różne rzeczy.						
40. Jest dla niej ważne, aby szanować tradycyjne zwyczaje swojej kultury.						
41. Jest dla niej ważne, aby być tym, kto mówi innym, co mają robić.						
42. Jest dla niej ważne, aby przestrzegać wszystkich przepisów prawnych.						
43. Jest dla niej ważne, aby doświadczać wszelkich nowych przeżyć.						
44. Jest dla niej ważne, aby posiadać drogie rzeczy, które świadczą o jej bogactwie.						
45. Jest dla niej ważne, aby chronić środowisko naturalne przed zniszczeniem lub zanieczyszczeniem.						
46. Jest dla niej ważne, aby dobrze się bawić w każdej sytuacji.						

	1	2	3	4	5	6
47. Jest dla niej ważne, aby zajmować się każdą potrzebą drogich jej osób.						
48. Jest dla niej ważne, aby ludzie docenili jej osiągnięcia.						
49. Jest dla niej ważne, aby nigdy nie zostać poniżoną.						
50. Jest dla niej ważne, aby jej kraj mógł obronić się przed wszystkimi zagrożeniami.						
51. Jest dla niej ważne, aby nigdy nikogo nie rozgniewać.						
52. Jest dla niej ważne, aby wszyscy byli traktowani sprawiedliwie, nawet ci, których nie zna.						
53. Jest dla niej ważne, aby unikać wszystkiego, co jest niebezpieczne.						
54. Jest dla niej ważne, aby być zadowoloną z tego, co posiada, i nie chcieć niczego więcej.						
55. Jest dla niej ważne, aby wszyscy jej przyjaciele i rodzina mogli na niej całkowicie polegać.						
56. Jest dla niej ważne, aby być wolną w wyborze tego, co robi.						
57. Jest dla niej ważne, aby akceptować ludzi, nawet gdy się z nimi nie zgadza.						

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

ETAP 2: bateria kwestionariuszy w wersji dla mężczyzn

Badanie składa się z 3 części. Uzupelnienie każdej z nich zajmie Ci około 20 minut. Udział w badaniu jest całkowicie dobrowolny i anonimowy. Nie ma tu ani złych, ani dobrych odpowiedzi. Każdorazowo odpowiadaj proszę zgodnie ze swoimi przekonaniem.

CZĘŚĆ 1

Poniżej znajdziesz różne stwierdzenia. Zapewne z niektórymi zdecydowanie się zgodzisz, a z innymi zdecydowanie nie. Przeczytaj uważnie każde ze stwierdzeń i zdecyduj na ile osobiście się z nimi zgadzasz, lub na ile nie. Zakreśl liczbę odpowiadającą twojej ocenie. Upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich twierdzeń.

- 6 - stanowczo się zgadzam
 5 - zgadzam się
 4 - trochę się zgadzam
 3 - trochę się nie zgadzam
 2 - nie zgadzam się
 1 - stanowczo się nie zgadzam

1. Zasadniczo uważam, że świat to sprawiedliwe miejsce.	6	5	4	3	2	1
2. Wierzę, co do zasady, że ludzie dostają to, na co zasługują.	6	5	4	3	2	1
3. Jestem zdania, że sprawiedliwość zawsze zwycięża nad niesprawiedliwością.	6	5	4	3	2	1
4. Jestem przekonany, że w dłuższej perspektywie ludziom zrekompensowane będą krzywdy.	6	5	4	3	2	1
5. Stanowczo wierzę, że niesprawiedliwość we wszystkich obszarach życia (np. zawodowym, rodzinnym, politycznym) jest raczej wyjątkiem niż regułą.	6	5	4	3	2	1
6. Uważam, że podejmując ważne decyzje, ludzie starają się być sprawiedliwi.	6	5	4	3	2	1

Zanim przejdziesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 2

Kwestionariusz zawiera 24 zdania dotyczące Twoich różnych cech, upodobań i poglądów. Przeczytaj uważnie każde zdanie i zdecyduj, czy jest ono prawdziwe, czy zgadzasz się z nim, czy jest nieprawdziwe i nie zgadzasz się z nim. Jeżeli zdanie jest prawdziwe, czy raczej prawdziwe, zakreśl kółkiem literę P/prawdziwe/.

Jeżeli zdanie jest fałszywe, czy raczej fałszywe, wtedy zakreśl kółkiem literę F/fałszywe/.

Nie opuszczaj żadnego zdania i zawsze oceń, czy jest prawdziwe czy fałszywe, nawet jeśli będzie Ci trudno się zdecydować.

1. Niepowodzenia, które nas spotykają to wina braku szczęścia.	P	F
2. Bardzo często czuję, że nie mam wpływu na to, co mnie spotyka.	P	F
3. Jak dostanę od kogoś list, to zawsze zaraz odpisuję.	P	F
4. Sam jestem odpowiedzialny za to, co mnie spotyka.	P	F
5. Czasami mam takie myśli, do których nikomu nie chciałbym się przyznać.	P	F
6. Otrzymanie dobrej pracy zależy głównie od szczęśliwego zbiegu okoliczności.	P	F
7. Nigdy nie spóźniam się do pracy ani do szkoły.	P	F
8. Nie mam żadnych wad.	P	F
9. Niektórzy są po prostu urodzonymi pechowcami i nigdy nie mają szczęścia.	P	F
10. Są tacy nauczyciele, których nie lubię.	P	F
11. Jak nie ma się znajomości, to nic nie można sobie załatwić.	P	F
12. Nie ma co starać się o przyjaźń kolegów, albo cię lubią albo nie.	P	F
13. Niektórzy są po prostu urodzonymi szczęściarzami.	P	F
14. Jak gram w coś to wolę wygrać a nie przegrać.	P	F
15. Nie warto robić planów, bo i tak wszystko zależy od szczęścia albo pecha.	P	F
16. Lubię wszystkich kolegów, nawet tych co mnie nie lubią.	P	F
17. Czasami lubię się pośmiać ze świńskich dowcipów.	P	F
18. Nauczyciele na ogół są sprawiedliwi i stawiają dobre stopnie na podstawie pracy ucznia.	P	F
19. Czasami lubię się trochę chwalić.	P	F
20. Nasza przyszłość zależy od tego co los nam zgotował i nic na to nie można poradzić.	P	F
21. Niepowodzenia, które nas spotykają to wina naszych własnych błędów.	P	F
22. Jak uczeń dobrze się przygotuje, to zawsze dostanie dobry stopień.	P	F
23. Czasami zdarza mi się skłamać.	P	F
24. Sukces w życiu zależy od własnej ciężkiej pracy, a nie od szczęścia.	P	F

Zanim przejdiesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

CZĘŚĆ 3

Poniżej pokrótce zostaną scharakteryzowani niektórzy ludzie. Przeczytaj każdy opis i zastanów się, na ile przedstawiony człowiek jest lub nie jest podobny do Ciebie. Następnie zaznacz „X” w okienku, które określa stopień podobieństwa między opisanym człowiekiem a Tobą.

W jakim stopniu ten człowiek jest podobny do Ciebie?

1 – zupełnie niepodobny do mnie

2 – niepodobny do mnie

3 – trochę podobny do mnie

4 – średnio podobny do mnie

5 – podobny do mnie

6 – bardzo podobny do mnie

	1	2	3	4	5	6
1. Jest dla niego ważne, aby być niezależną w kształtowaniu swoich poglądów.						
2. Jest dla niego ważne, aby jej kraj był bezpieczny i stabilny.						
3. Jest dla niego ważne, aby przyjemnie spędzać czas.						
4. Jest dla niego ważne, aby unikać irytowania innych.						
5. Jest dla niego ważne, aby słabi i bezbronni ludzie w społeczeństwie byli chronieni.						
6. Jest dla niego ważne, aby ludzie robili wszystko, cokolwiek im nakaże.						
7. Jest dla niego ważne, aby nigdy nie myśleć, że zasługuje na coś więcej niż inni ludzie.						
8. Jest dla niego ważne, aby troszczyć się o przyrodę.						
9. Jest dla niego ważne, aby nikt jej nigdy nie upokorzył.						
10. Jest dla niego ważne, aby ciągle robić coś innego.						
11. Jest dla niego ważne, aby troszczyć się o bliskie jej osoby.						
12. Jest dla niego ważna siła, którą mogą dać pieniądze.						

	1	2	3	4	5	6
13. Jest dla niego bardzo ważne, aby unikać chorób i chronić swoje zdrowie.						
14. Jest dla niego ważne, aby być tolerancyjną w stosunku do wszystkich rodzajów ludzi i grup.						
15. Jest dla niego ważne, aby nigdy nie naruszać reguł lub regulaminu.						
16. Jest dla niego ważne, aby samej podejmować decyzje dotyczące swojego życia.						
17. Jest dla niego ważne, aby wiele w życiu zdobyć.						
18. Jest dla niego ważne, aby podtrzymywać tradycyjne wartości i sposoby myślenia.						
19. Jest dla niego ważne, aby ludzie, których zna, mieli do niej pełne zaufanie.						
20. Jest dla niego ważne, aby być bogatą.						
21. Jest dla niego ważne, aby brać udział w działaniach na rzecz ochrony przyrody.						
22. Jest dla niego ważne, aby nigdy nikogo nie denerwować.						
23. Jest dla niego ważne, aby sama kształtowała swoje opinie na różne tematy.						
24. Jest dla niego ważna ochrona jej publicznego wizerunku.						
25. Jest dla niego bardzo ważne, by pomagać droгим jej osobom.						
26. Jest dla niego ważne osobiste bezpieczeństwo i brak zagrożeń.						
27. Jest dla niego ważne, aby być niezawodną i godną zaufania przyjaciółką.						
28. Jest dla niego ważne, aby podejmować ryzyko, które sprawia, że życie jest bardziej ekscytujące.						
29. Jest dla niego ważne, aby mieć władzę, która sprawia, że ludzie robią to, co ona chce.						
30. Jest dla niego ważne, aby być niezależną w planowaniu swoich działań.						
31. Jest dla niego ważne, aby postępować zgodnie z regułami, nawet gdy nikt tego nie widzi.						
32. Jest dla niego ważne, aby odnieść dużo sukcesów.						
33. Jest dla niego ważne, aby przestrzegać obyczajów swojej rodziny lub obyczajów religii.						
34. Jest dla niego ważne, aby słuchać i rozumieć ludzi, którzy się od niej różnią.						
35. Jest dla niego ważne, aby państwo było silne i mogło bronić swoich obywateli.						

	1	2	3	4	5	6
36. Jest dla niego ważne, aby czerpać z życia przyjemności.						
37. Jest dla niego ważne, aby każdy człowiek na świecie miał równe szanse w życiu.						
38. Jest dla niego ważne, aby być skromnym człowiekiem.						
39. Jest dla niego ważne, aby po swojemu zrozumieć różne rzeczy.						
40. Jest dla niego ważne, aby szanować tradycyjne zwyczaje swojej kultury.						
41. Jest dla niego ważne, aby być tym, kto mówi innym, co mają robić.						
42. Jest dla niego ważne, aby przestrzegać wszystkich przepisów prawnych.						
43. Jest dla niego ważne, aby doświadczać wszelkich nowych przeżyć.						
44. Jest dla niego ważne, aby posiadać drogie rzeczy, które świadczą o jej bogactwie.						
45. Jest dla niego ważne, aby chronić środowisko naturalne przed zniszczeniem lub zanieczyszczeniem.						
46. Jest dla niego ważne, aby dobrze się bawić w każdej sytuacji.						
47. Jest dla niego ważne, aby zajmować się każdą potrzebą drogich jej osób.						
48. Jest dla niego ważne, aby ludzie docenili jej osiągnięcia.						
49. Jest dla niego ważne, aby nigdy nie zostać poniżoną.						
50. Jest dla niego ważne, aby jej kraj mógł obronić się przed wszystkimi zagrożeniami.						
51. Jest dla niego ważne, aby nigdy nikogo nie rozgniewać.						
52. Jest dla niego ważne, aby wszyscy byli traktowani sprawiedliwie, nawet ci, których nie zna.						
53. Jest dla niego ważne, aby unikać wszystkiego, co jest niebezpieczne.						
54. Jest dla niego ważne, aby być zadowoloną z tego, co posiada, i nie chcieć niczego więcej.						
55. Jest dla niego ważne, aby wszyscy jej przyjaciele i rodzina mogli na niej całkowicie polegać.						
56. Jest dla niego ważne, aby być wolną w wyborze tego, co robi.						
57. Jest dla niego ważne, aby akceptować ludzi, nawet gdy się z nimi nie zgadza.						

Zanim przejdiesz dalej, upewnij się, że ustosunkowałeś się do wszystkich pytań/twierdzeń.

Na koniec prosimy o podanie poniższych danych:

Wiek:

Płeć:

Kobieta ☐

Mężczyzna ☐

Narodowość:

Kierunek studiów:

DZIĘKUJEMY BARDZO ZA UDZIAŁ W BADANIU

Aneks 2: Bateria kwestionariuszy zastosowana w próbie kolumbijskiej

ETAPA 1

Completar este cuestionario le tomará aproximadamente 25 minutos. Esta prueba consta de 4 partes. Su participación en este estudio es completamente anónima. Recuerde que no hay respuestas buenas o malas.

PARTE 1

Este conjunto de preguntas (o afirmaciones) le pide contestar con QUÉ FRECUENCIA ocurren o han ocurrido realmente algunos eventos específicos en su vida. Por favor, indique su respuesta a cada pregunta encerrando con un círculo el número adecuado debajo de la misma.

1. **En comparación con la mayoría de la gente, ¿usted generalmente es incapaz de conseguir lo que desea en la vida?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

2. **Mientras crecía, ¿alguna vez “cruzó la línea” haciendo cosas que sus padres no toleraban?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

3. **¿Con qué frecuencia ha logrado cosas que lo hayan “motivado” a trabajar aún más duro?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

4. **¿Frecuentemente sacaba de quicio a sus padres mientras crecía?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

5. **¿Con qué frecuencia obedecía las reglas y normas establecidas por sus padres?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

6. **Mientras crecía, alguna vez actuó de forma que sus padres consideraban inaceptable?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

7. **¿Frecuentemente le va bien con las diferentes cosas que intenta?**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

8. **El hecho de no ser lo suficientemente cuidadoso frecuentemente me ha involucrado en problemas.**

1	2	3	4	5
nunca o rara vez		algunas veces		muy a menudo

9. **Cuando se trata de lograr cosas que son importantes para mí, me doy cuenta que no me desempeño tan bien como idealmente me gustaría hacerlo.**

1	2	3	4	5
nunca verdadero		algunas veces verdadero		muy a menudo verdadero

10. **Siento como que he progresado para llegar a ser exitoso en mi vida.**

1	2	3	4	5
indudablemente falso				indudablemente verdadero

11. **He encontrado pocos hobbies (pasatiempos) o actividades en mi vida que capturan mi interés o me motivan a poner esfuerzo en ellos.**

1	2	3	4	5
indudablemente falso				indudablemente verdadero

Antes de proceder a la PARTE 2 por favor asegúrese de haber respondido a todas las preguntas y afirmaciones.

PARTE 2

A continuación encontrará varias afirmaciones. Léalas cuidadosamente y decida cuánto usted está de acuerdo o de desacuerdo con ellas. Por favor, indique su selección encerrando con un círculo el número adecuado a su opinión. Tenga siempre en mente la siguiente escala de respuestas:

- 1 - totalmente en desacuerdo
- 2 - desacuerdo
- 3 - ni en desacuerdo ni en acuerdo
- 4 - acuerdo
- 5 - totalmente de acuerdo

Antes de proceder a la PARTE 3 por favor asegúrese de haber respondido a todas las afirmaciones.

Creo que las personas obtienen lo que tienen derecho a tener.	1	2	3	4	5
Creo que los esfuerzos de una persona son tenidos en cuenta y recompensados.	1	2	3	4	5
Creo que las personas se han ganado las recompensas y los castigos que reciben.	1	2	3	4	5
Creo que las personas que tienen mala suerte la han traído sobre sí mismas.	1	2	3	4	5
Creo que las personas obtienen lo que merecen.	1	2	3	4	5
Creo que las recompensas y los castigos son administrados justamente.	1	2	3	4	5
Básicamente pienso que el mundo es un lugar justo.	1	2	3	4	5

PARTE 3

Deseamos saber cuánto usted está de **acuerdo** o en **desacuerdo** con algunas afirmaciones. Si usted está totalmente de acuerdo, seleccione **9** al lado de la afirmación correspondiente; si está totalmente en desacuerdo, seleccione **1**. Recuerde que usted puede utilizar cualquier valor entre el 1 y el 9 que considere adecuado para expresar su opinión sobre cada afirmación. **Tenga siempre en mente la siguiente escala de respuesta:**

totalmente en desacuerdo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	totalmente de acuerdo
1. Prefiero ser directo y claro cuando hablo con la gente.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
2. Mi felicidad depende mucho de la de los que están a mi alrededor.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
3. Haría cualquier cosa para agradar a mi familia, aunque no me gustara.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
4. Triunfar lo es todo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	

5. Uno debería vivir su vida independientemente de los demás.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Soy responsable de lo que me sucede.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7. Generalmente sacrifico mi propio interés en beneficio de mi grupo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8. Me molesta cuando los demás hacen las cosas mejor que yo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
9. Para mí es importante mantener la armonía dentro de mi grupo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10. Es importante para mí hacer mi trabajo mejor que los demás.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
11. Son pocas las cosas que me gusta compartir con mis vecinos.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12. Me gusta trabajar en situaciones en las que compito con otras personas.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
13. Cuando nuestros padres sean mayores, deberíamos tenerlos en nuestra casa.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
14. Es importante para mí el bienestar de mis compañeros de trabajo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
15. En muchos sentidos me gusta ser único y diferente de los demás.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
16. Si un pariente estuviera en dificultades económicas, le ayudaría de acuerdo con mis posibilidades.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
17. Los hijos deberían sentirse orgullosos si sus padres recibieran un premio importante.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
18. Con frecuencia hago "mis propias cosas".	1	2	3	4	5	6	7	8	9
19. La competencia es la ley de la naturaleza.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
20. Si un compañero mío de trabajo ganara un premio, me sentiría orgulloso.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
21. Soy un ser único.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
22. Para mí, el placer es pasar el tiempo con los demás.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
23. Cuando otra persona hace alguna cosa mejor que yo, me pongo tenso y molesto.	1	2	3	4	5	6	7	8	9

24. Sacrificaría una actividad que me gusta mucho si mi familia no la aprobara.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
25. Me gusta tener mi intimidad.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
26. Sin competición no se puede tener una sociedad buena.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
27. A los niños se les debería enseñar a anteponer el deber al placer.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
28. Me siento muy bien cuando colaboro con los demás.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
29. No me gusta discrepar con los demás de mi grupo.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
30. Algunas personas dan excesiva importancia al triunfo; yo no soy una de ellas.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
31. Antes de realizar un viaje importante, consultaría con la mayoría de los miembros de mi familia y con algunos amigos.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
32. Cuanto triunfo, habitualmente es debido a mis capacidades.	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Antes de proceder a la PARTE 4 por favor asegúrese de haber respondido a todas las afirmaciones.

PARTE 4

A continuación hay una lista de afirmaciones relacionadas con sus sentimientos, sobre usted mismo. Si está en desacuerdo firmemente, encierre en un círculo el numero 1. Si está en desacuerdo, encierre en un círculo el 2. Si está de acuerdo encierre el 3 y si está de acuerdo firmemente, encierre el 4.

1. En general, estoy satisfecho conmigo mismo.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

2. A veces pienso que no soy bueno en nada.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

3. Tengo la sensación de que poseo algunas buenas cualidades.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

4. Soy capaz de hacer las cosas tan bien como la mayoría de las personas.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

5. Siento que no tengo demasiadas cosas de las que sentirme orgulloso.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

6. A veces me siento realmente inútil.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

7. Tengo la sensación de que soy una persona de valía al menos igual que la mayoría de la gente.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

8. Ojalá me respetara más a mí mismo.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

9. En definitiva, tiendo a pensar que soy un fracasado.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

10. Tengo una actitud positiva hacia mí mismo.

1	2	3	4
desacuerdo firmemente	desacuerdo	acuerdo	acuerdo firmemente

Por favor, asegúrese de haber respondido a todas las afirmaciones.

ETAPA 2

Completar este cuestionario le tomará aproximadamente 25 minutos. Esta prueba consta de 3 partes. Su participación en este estudio es completamente anónima. Recuerde que no hay respuestas buenas o malas.

PARTE 1

A continuación encontrará varias afirmaciones. Por favor, indique su selección encerrando con un círculo el número adecuado a su opinion. Tenga siempre en mente la siguiente escala de respuestas:

- 1 - indudablemente falsa
- 2 - falso
- 3 - probablemente falso
- 4 - ni verdadero ni falso
- 5 - probablemente verdadero
- 6 - verdadero
- 7 - indudablemente verdadero

1. Prefiero trabajar sin instrucciones de otros.	1	2	3	4	5	6	7
2. Las reglas y las normas me ayudan y son necesarias para mí.	1	2	3	4	5	6	7

3. Para mí, es muy importante cumplir con mis obligaciones.	1	2	3	4	5	6	7
4. Generalmente, resuelvo los problemas de manera creativa.	1	2	3	4	5	6	7
5. No me molesta verificar o comprobar las cosas detalladamente.	1	2	3	4	5	6	7
6. Me gusta hacer las cosas de una nueva manera.	1	2	3	4	5	6	7
7. Siempre trato de hacer mi trabajo tan preciso y libre de errores como sea posible.	1	2	3	4	5	6	7
8. Me gusta probar muchas cosas diferentes y frecuentemente soy exitoso en su desarrollo.	1	2	3	4	5	6	7
9. Para mí es importante que otros reconozcan y valoren mis logros.	1	2	3	4	5	6	7
10. Con frecuencia pienso sobre lo que otros esperan de mí.	1	2	3	4	5	6	7

Antes de proceder a la PARTE 2 por favor asegúrese de haber respondido a todas las afirmaciones.

PARTE 2

Por favor, lea cuidadosamente estas instrucciones antes de empezar para marcar bien sus respuestas. Este cuestionario consta de 60 frases. Lea cada una con atención y marque la alternativa (A, B, C, D o E) que refleje mejor su acuerdo o desacuerdo con ella.

Señale:

A si la frase es completamente falsa en su caso, o si está en **total desacuerdo** con ella.

B si la frase es frecuentemente falsa en su caso, o si está **en desacuerdo** con ella.

C si la frase es tan cierta como falsa, si no puede decidirse, o si usted se considera **neutral** en relación con lo que se dice en ella.

D si la frase es frecuentemente cierta, o si usted está **de acuerdo** con ella.

E si la frase es completamente cierta, o Si está **totalmente de acuerdo** con ella.

E1: Me gustaría pilotar una nave espacial	☒ A	B	C	D	E
E2: A la hora de vestir prefiero los tonos oscuros	A	B	C	☒ D	E

Vea los dos ejemplos (E1 y E2) que vienen aquí debajo y como se ha contestado.

La persona que ha contestado a estos ejemplos ha indicado que está en **total desacuerdo** (letra A) con la frase E1, porque no le gustaría pilotar una nave espacial, y está **de acuerdo** con la frase E2, porque frecuentemente prefiere los tonos oscuros para vestir (letra D).

Por tanto, no hay respuestas “correctas” ni “incorrectas”. Conteste de forma sincera y exprese sus opiniones de la manera más precisa posible. Dé una respuesta a todas las frases. Asegúrese de que marca cada respuesta en la línea correspondiente a la misma frase y en la opción que mejor se ajuste a su manera de ser.

1. A menudo me siento inferior a los demás.	A	B	C	D	E
2. Soy una persona alegre y animosa.	A	B	C	D	E
3. A veces, cuando leo una poesía o contemplo una obra de arte, siento profunda emoción o excitación.	A	B	C	D	E
4. Tiendo a pensar lo mejor de la gente.	A	B	C	D	E
5. Parece que nunca soy capaz de organizarme.	A	B	C	D	E
6. Rara vez me siento con miedo o ansioso.	A	B	C	D	E
7. Disfruto mucho hablando con la gente.	A	B	C	D	E
8. La poesía tiene poco o ningún efecto sobre mí.	A	B	C	D	E
9. A veces intimido o adulo a la gente para que haga lo que yo quiero.	A	B	C	D	E
10. Tengo unos objetivos claros y me esfuerzo por alcanzarlos de forma ordenada.	A	B	C	D	E
11. A veces me vienen a la mente pensamientos aterradoros.	A	B	C	D	E
12. Disfruto en las fiestas en las que hay mucha gente.	A	B	C	D	E
13. Tengo gran variedad de intereses intelectuales.	A	B	C	D	E
14. A veces consigo con artimañas que la gente haga lo que yo quiero.	A	B	C	D	E

15. Trabajo mucho para conseguir mis metas.	A	B	C	D	E
16. A veces me parece que no valgo absolutamente nada.	A	B	C	D	E
17. No me considero especialmente alegre.	A	B	C	D	E
18. Me despiertan curiosidad las formas que encuentro en el arte y la naturaleza.	A	B	C	D	E
19. Si alguien empieza a pelearse conmigo, yo también estoy dispuesto a pelear.	A	B	C	D	E
20. Tengo mucha auto-disciplina.	A	B	C	D	E
21. A veces las cosas me parecen demasiado sombrías y sin esperanza.	A	B	C	D	E
22. Me gusta tener mucha gente alrededor.	A	B	C	D	E
23. Encuentro aburridas las discusiones filosóficas.	A	B	C	D	E
24. Cuando me han ofendido, lo que intento es perdonar y olvidar.	A	B	C	D	E
25. Antes de emprender una acción, siempre considero sus consecuencias.	A	B	C	D	E
26. Cuando estoy bajo un fuerte estrés, a veces siento que me voy a desmoronar.	A	B	C	D	E
27. No soy tan vivo ni tan animado como otras personas.	A	B	C	D	E
28. Tengo mucha fantasía.	A	B	C	D	E
29. Mi primera reacción es confiar en la gente.	A	B	C	D	E
30. Trato de hacer mis tareas con cuidado, para que no haya que hacerlas otra vez.	A	B	C	D	E
31. A menudo me siento tenso e inquieto.	A	B	C	D	E
32. Soy una persona muy activa.	A	B	C	D	E
33. Me gusta concentrarme en un ensueño o fantasía y, dejándolo crecer y desarrollarse, explorar todas sus posibilidades.	A	B	C	D	E
34. Algunas personas piensan de mí que soy frío y calculador.	A	B	C	D	E
35. Me esfuerzo por llegar a la perfección en todo lo que hago.	A	B	C	D	E
36. A veces me he sentido amargado y resentido.	A	B	C	D	E
37. En reuniones, por lo general prefiero que hablen otros.	A	B	C	D	E
38. Tengo poco interés en andar pensando sobre la naturaleza del universo o de la condición humana.	A	B	C	D	E

39. Tengo mucha fe en la naturaleza humana.	A	B	C	D	E
40. Soy eficiente y eficaz en mi trabajo.	A	B	C	D	E
41. Soy bastante estable emocionalmente.	A	B	C	D	E
42. Huyo de las multitudes.	A	B	C	D	E
43. A veces pierdo el interés cuando la gente habla de cuestiones muy abstractas y teóricas.	A	B	C	D	E
44. Trato de ser humilde.	A	B	C	D	E
45. Soy una persona productiva, que siempre termina su trabajo.	A	B	C	D	E
46. Rara vez estoy triste o deprimido.	A	B	C	D	E
47. A veces reboso felicidad.	A	B	C	D	E
48. Experimento una gran variedad de emociones o sentimientos.	A	B	C	D	E
49. Creo que la mayoría de la gente con la que trato es honrada y fidedigna.	A	B	C	D	E
50. En ocasiones primero actúo y luego pienso.	A	B	C	D	E
51. A veces hago las cosas impulsivamente y luego me arrepiento.	A	B	C	D	E
52. Me gusta estar donde está la acción.	A	B	C	D	E
53. Con frecuencia pruebo comidas nuevas o de otros países.	A	B	C	D	E
54. Puedo ser sarcástico y mordaz si es necesario.	A	B	C	D	E
55. Hay tantas pequeñas cosas que hacer que a veces lo que hago es no atender a ninguna.	A	B	C	D	E
56. Es difícil que yo pierda los estribos.	A	B	C	D	E
57. No me gusta mucho charlar con la gente.	A	B	C	D	E
58. Rara vez experimento emociones fuertes.	A	B	C	D	E
59. Los mendigos no me inspiran simpatía.	A	B	C	D	E
60. Muchas veces no preparo de antemano lo que tengo que hacer.	A	B	C	D	E

¿Ha respondido a todas las frases?

Sí No

¿Ha respondido fiel y sinceramente a las frases?

Sí No

PARTE 3

A continuación encontrará varias afirmaciones. Léalas cuidadosamente y decida cuánto usted está de acuerdo o de desacuerdo con ellas. Por favor, indique su selección encerrando con un círculo el número adecuado a su opinion. Tenga siempre en mente la siguiente escala de respuestas:

- 1 - totalmente en desacuerdo
- 2 - desacuerdo
- 3 - ni en desacuerdo ni en acuerdo
- 4 - acuerdo
- 5 - totalmente de acuerdo

1. Tengo confianza en que la justicia siempre prevalece sobre la injusticia.	1	2	3	4	5
2. Creo firmemente que las injusticias en todos los ámbitos de la vida (por ejemplo, profesional, familiar, político) son la excepción y no la regla.	1	2	3	4	5
3. Pienso que la gente trata de ser justa cuando toma decisiones importantes.	1	2	3	4	5
4. Estoy convencido que a largo plazo la gente será compensada por las injusticias.	1	2	3	4	5
5. Creo que, en general, la gente obtiene lo que merece.	1	2	3	4	5
6. Básicamente pienso que el mundo es un lugar justo.	1	2	3	4	5

Para finalizar, indique por favor los siguientes datos:

Edad:

Género:

Masculino ☐ Femenino ☐

Nombre de su carrera:

¡MUCHAS GRACIAS POR PARTICIPAR EN ESTE ESTUDIO!

Aneks 3: Bateria kwestionariuszy w próbie niemieckiej

Die Untersuchung besteht aus 4 Teilen. Das Ausfüllen des Fragebogens nimmt etwa 20 Minuten in Anspruch. Die Teilnahme an der Untersuchung ist vollständig freiwillig und anonym. Hier gibt es weder falsche noch richtige Antworten. Bitte antworte jeweils nach Deiner Überzeugung.

TEIL 1

Diese Fragen betreffen die Frage, WIE OFT gewisse Ereignisse in Deinem Leben stattfinden bzw. stattgefunden haben. Bitte markiere Deine Antwort durch Ankreuzen der entsprechenden Nummer auf der Skala unter der Frage.

1. **Sind Sie im Vergleich mit den meisten Menschen normalerweise nicht in der Lage, im Leben das zu erreichen, was Sie sich wünschen?**

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

2. **Haben Sie in Ihrer Kindheit jemals “Grenzen überschritten” indem Sie Dinge getan haben, die Ihre Eltern nicht duldeten?**

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

3. **Wie oft wurden Sie durch das Erreichen von Zielen dazu angespornt, noch härter zu arbeiten?**

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

Sind Sie Ihren Eltern während Ihrer Kindheit häufig auf die Nerven gegangen?

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

Wie häufig haben Sie Regeln und Vorschriften Ihrer Eltern befolgt?

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

4. Haben Sie als Kind je ein Verhalten gezeigt, dass Ihre Eltern verwerflich fanden?

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

5. Haben Sie häufig Erfolg bei verschiedenen Sachen, die Sie ausprobieren?

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

6. Ich bin schon manchmal in Schwierigkeiten geraten, weil ich nicht vorsichtig genug war.

1	2	3	4	5
nie oder selten		manchmal		sehr häufig

7. Wenn ich Ziele erreichen will, die mir wichtig sind, sind meine Leistungen häufig nicht so gut wie ich es gerne möchte.

1	2	3	4	5
nie zutreffend		manchmal zutreffend		sicher zutreffend

8. Ich habe den Eindruck, dass ich Fortschritte gemacht habe, was meinen persönlichen Erfolg im Leben angeht.

1	2	3	4	5
sicher unzutreffend				sicher zutreffend

9. Ich habe sehr wenige Hobbys oder Interessen, für die ich mich begeistern kann oder die mich dazu motivieren, mich für sie anzustrengen.

1	2	3	4	5
sicher unzutreffend				sicher zutreffend

Bevor Du weiter machst, vergewissere Dich, dass Du zu allen Behauptungen Stellung genommen hast.

TEIL 2

Im Folgenden finden Sie ganz unterschiedliche Aussagen zum Thema Gerechtigkeit. Sie werden wahrscheinlich einigen Aussagen sehr zustimmen und andere stark ablehnen. Bei wieder anderen sind Sie vielleicht unentschieden.

Nehmen Sie bitte zu jede der folgenden Aussagen Stellung und entscheiden Sie, inwieweit je-de auf Sie ganz persönlich zutrifft. Kreuzen Sie dazu bitte jeweils eine Zahl zwischen 1 und 6 an, und lassen Sie bitte keine Aussage aus.

- 1 - überhaupt nicht
- 2 - stimmt weitgehend nicht
- 3 - stimmt eher nicht
- 4 - stimmt ein wenig
- 5 - stimmt weitgehend
- 6 - stimmt genau

1. Ich finde, dass es auf der Welt im Allgemeinen gerecht zugeht.	1	2	3	4	5	6
2. Ich glaube, dass die Leute im Großen und Ganzen das bekommen, was ihnen gerechterweise zusteht.	1	2	3	4	5	6
3. Ungerechtigkeiten sind nach meiner Auffassung in allen Lebensbereichen (z.B. Beruf, Familie, Politik) eher die Ausnahme als die Regel.	1	2	3	4	5	6
4. Ich bin überzeugt, dass irgendwann jeder für erlittene Ungerechtigkeit entschädigt wird.	1	2	3	4	5	6
5. Ich denke, dass sich bei wichtigen Entscheidungen alle Beteiligten um Gerechtigkeit bemühen.	1	2	3	4	5	6
6. Ich bin sicher, dass immer wieder die Gerechtigkeit in der Welt die Oberhand gewinnt.	1	2	3	4	5	6

Bevor Du weiter machst, vergewissere Dich, dass Du zu allen Behauptungen Stellung genommen hast.

TEIL 3

Dieser Fragebogen ist anonym und alle Antworten, die Du gibst, sind richtig. Es gibt keine richtigen und falschen Antworten. Wir möchten wissen, in welchem Grad Du bestimmten Feststellungen zustimmst. Wenn Du entschieden zustimmst, markiere 6 (durch Ankreuzen) bei dieser Behauptung; wenn Du entschieden nicht einverstanden bist - markiere 1. Du verfügst über eine Skala von 1 bis 6, wähle also bitte die Nummer aus, die dem entspricht, wie Du mit dieser Behauptung übereinstimmst oder nicht übereinstimmst.

Ich bin entschieden nicht einverstanden	1 2 3 4 5 6	Ich bin entschieden einverstanden
--	-----------------------	-----------------------------------

1. Gewinnen ist alles.	1	2	3	4	5	6
2. Wenn ein Kollege/Mitschüler einen Preis bekäme, wäre ich stolz.	1	2	3	4	5	6
3. Meine innere Zufriedenheit hängt stark von der Zufriedenheit derjenigen ab, die um mich herum sind.	1	2	3	4	5	6
4. Man soll die Eltern bei sich zu Hause haben, wenn sie alt werden.	1	2	3	4	5	6

5. Ich genieße es, einzigartig zu sein und mich von anderen in vielen Dingen zu unterscheiden.	1	2	3	4	5	6
6. Wenn eine andere Person etwas besser macht als ich, rege ich mich auf/nervt mich das.	1	2	3	4	5	6
7. Bevor ich eine größere Reise unternehme, berate ich mich mit meiner Familie und Freunden.	1	2	3	4	5	6
8. Ich arbeite gerne mit anderen zusammen.	1	2	3	4	5	6
9. Man sollte sein eigenes Leben von anderen unabhängig führen.	1	2	3	4	5	6
10. Das Wohlbefinden meiner Kollegen/Mitschüler ist mir wichtig.	1	2	3	4	5	6
11. Meistens stelle ich meine eigenen Interessen zum Wohl der Gruppe zurück.	1	2	3	4	5	6
12. Was mir zustoßt, ist auf mein eigenes Tun zurückzuführen.	1	2	3	4	5	6
13. Kinder sollten sich geehrt fühlen, wenn ihre Eltern eine Auszeichnung erhalten.	1	2	3	4	5	6
14. Für einige Leute ist Gewinnen wichtig: Für mich nicht (umgekehrt).	1	2	3	4	5	6
15. Wenn ein Verwandter in finanziellen Schwierigkeiten wäre, würde ich im Rahmen meiner Möglichkeiten helfen.	1	2	3	4	5	6
16. Ich bin ein einzigartiges Individuum.	1	2	3	4	5	6
17. Harmonie in meiner Gruppe ist mir wichtig.	1	2	3	4	5	6
18. Wenn ich erfolgreich bin, dann liegt das meistens an meinen Fähigkeiten.	1	2	3	4	5	6
19. Ohne Konkurrenz gibt es keine gute Gesellschaft.	1	2	3	4	5	6
20. Es ist wichtig, dass ich meine Arbeit besser mache als andere.	1	2	3	4	5	6
21. Konkurrenz ist ein Naturgesetz.	1	2	3	4	5	6
22. Ich mache oft "mein eigenes Ding".	1	2	3	4	5	6
23. Ich würde das tun, was meiner Familie Freude macht, auch wenn ich diese Aktivität verabscheuen würde.	1	2	3	4	5	6
24. Wenn ich mit Leuten diskutiere, bin ich lieber direkt und geradeheraus.	1	2	3	4	5	6
25. Es ärgert mich wenn andere Leute etwas besser machen als ich.	1	2	3	4	5	6
26. Ich arbeite gerne in Situationen, in denen ich mit anderen in Konkurrenz trete.	1	2	3	4	5	6
27. Ich helfe meinen Nachbarn gerne aus, wenn sie Kleinigkeiten brauchen.	1	2	3	4	5	6
28. Kinder sollten lernen, Pflicht vor Vergnügen zu stellen.	1	2	3	4	5	6

29. Ich hasse es, wenn wir in der Gruppe nicht einer Meinung sind.	1	2	3	4	5	6
30. Glück bedeutet für mich, Zeit mit anderen zu verbringen.	1	2	3	4	5	6
31. Ich würde eine Aktivität, die mir großen Spaß macht, aufgeben, wenn meine Familie damit nicht einverstanden wäre.	1	2	3	4	5	6
32. Ich mag meine Privatsphäre.	1	2	3	4	5	6

Bevor Du weiter machst, vergewissere Dich, dass Du zu allen Behauptungen Stellung genommen hast.

TEIL 4

Unten stehen Behauptungen, die sich auf Deine Überzeugungen über Dich selbst beziehen. Gib an, in welchem Grad Du einverstanden bis bzw. nicht einverstanden bist mit jeder der Behauptungen/ ob Dich diese Behauptung betrifft, indem Du eine der vier möglichen Antworten ankreuzt. Versuch, das zu bezeichnen, was Du wirklich glaubst. Es zählen nur ehrliche Antworten.

1. Alles in allem bin ich mit mir selbst zufrieden.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

2. Hin und wieder denke ich, daß ich gar nichts tauge.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

3. Ich besitze eine Reihe guter Eigenschaften.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

4. Ich kann vieles genauso gut wie die meisten anderen Menschen auch.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

5. Ich fürchte, es gibt nicht viel, worauf ich stolz sein kann.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

6. Ich fühle mich von Zeit zu Zeit richtig nutzlos.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

7. Ich halte mich für einen wertvollen Menschen, jedenfalls bin ich nicht weniger wertvoll als andere auch.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

8. Ich wünschte, ich könnte vor mir selbst mehr Achtung haben.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

9. Alles in allem neige ich dazu, mich für einen Versager zu halten.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

10. Ich habe eine positive Einstellung zu mir selbst gefunden.

1	2	3	4
trifft gar nicht zu	trifft nicht zu	trifft zu	trifft voll und ganz zu

*Bevor Du weiter machst, vergewissere Dich, dass Du zu allen Behauptungen Stellung genommen hast.*ś

Geben Sie zum Abschluss die folgenden Informationen an:

Alter.....

Geschlecht:

weiblich ☐ männlich ☐

Nationalität.....

Studienrichtung.....

VIELEN DANK FÜR DEINE TEILNAHME AN DER UNTERSUCHUNG!

Monografia Człowiek w działaniu a kultura. Studium interakcji ja–inni–świat na przykładzie Polski, Niemiec Zachodnich i Kolumbii stanowi rozbudowane i metodologicznie rygorystyczne opracowanie poświęcone kulturowym uwarunkowaniom aktywności celowej człowieka. Praca integruje klasyczne koncepcje Ja, indywidualizmu–kolektywizmu oraz przekonań o świecie z teorią ukierunkowania regulacyjnego E. Tory’ego Higginsa. Na wysoką ocenę zasługuje część metodologiczna pracy.

Autorka przeprowadziła zakrojone na szeroką skalę badania kwestionariuszowe w trzech populacjach kulturowych, wykazując się dużą starannością w zakresie adaptacji narzędzi pomiarowych, analiz trafności i rzetelności oraz kontroli równoważności międzykulturowej. Szczegółowe omówienie procedur tłumaczeniowych stanowi istotny wkład metodologiczny, rzadko spotykany w tak rozbudowanej formie w polskojęzycznych publikacjach.

prof. dr hab. Grażyna Habrajska

